

Cristian
BOCANCEA

GEORGE
NEAMȚU

Asistența socială

Elemente de teorie și strategii de mediere

ARGUMENT

Indiferent de epoca istorică și de spațiul cultural, comunitățile umane s-au confruntat și se confruntă cu situații problematice, generate de insuficiența resurselor și inechitabila lor repartitie, de catastrofele naturale, de conflictele intra- și intercomunitare, de excesele puterii politice (sau, dimpotrivă, de incapacitatea ei) etc. Este evident faptul că progresul permanent al culturii și civilizației a condus la ameliorarea generală a condițiilor de viață ale oamenilor, lucru concretizat în creșterea duratei medii a vieții, în sporirea gradului de confort, apariția și dezvoltarea unor servicii publice (mai ales în domeniile sănătății, educației, transportului și comunicațiilor), precum și în constituirea sistemelor naționale de protecție socială.

Dat fiind însă faptul că în orice societate structura trebuințelor și nivelul aspirațiilor depind de posibilitățile de satisfacere, e de la sine înțeles că "optimul social" este o linie de orizont spre care înaintăm mereu, dar care rămâne, totuși, îndepărtată. La scara istoriei universale se poate observa faptul că rezolvarea treptată a unor probleme sociale (cum ar fi, spre exemplu, epidemiile, foametea, discriminările de tot felul, analfabetismul etc.) nu a putut împiedica apariția altora. Evoluția societății omenеști a înregistrat practic o "rafinare" a dificultăților, odată cu perfecționarea mecanismelor de intervenție și reglaj social. În mod analog, la nivelul indivizilor dinamica nevoilor și a aspirațiilor urmează destul de fidel evoluția capacităților proprii și a "compensațiilor" oferite de societate; astfel, satisfacerea unei trebuințe nu este decât punctul de plecare în proiectarea alteia.

Dacă în perioadele de echilibru economic și social gravitatea disfuncțiilor din diferitele compartimente ale sistemului societal se diminuează, ea înregistrează creșteri alarmante pe fondul crizelor generale sau al evenimentelor negative conjuncturale. Atunci se resimte acut necesitatea intervenției reglatoare a unor factori cu responsabilități sociale generale, dar mai ales a instituțiilor și organizațiilor cu funcții speciale de protecție socială. Susținute de către stat sau de către diverse grupări ale societății civile, instituțiile de asistență socială urmăresc restaurarea echilibrului și refacerea capacității de funcționare socială normală a indivizilor, grupurilor și comunităților.

Alternanța perioadelor de "normalitate socială" și de criză implică o solicitare diferită a serviciilor de protecție socială generală. Programele asistențiale ample sunt puse în aplicare în condițiile generalizării și cronicizării unor probleme sociale, în timp ce stabilitatea economico-socială conduce la o descreștere a presiunii asupra sistemului asistențial, permițând o dezvoltare a programelor centrate pe categorii mai restrânse de clienți. În fapt, istoria asistenței sociale ca domeniu de activitate debutează tocmai cu instituirea unor forme de protecție a persoanelor vulnerabile la factorii de risc și a celor cu nevoi speciale. Indivizii aflați într-o imposibilitate permanentă de satisfacere a nevoilor prin forțe proprii constituie clientela tradițională a asistenței sociale; lor li se adaugă cei marcați de o incapacitate temporară și care au, prin urmare, nevoia unui sprijin limitat în timp.

Dacă sarcina protecției categoriilor de persoane amintite mai sus a revenit multă vreme comunităților religioase și unor persoane sau grupuri de caritate, societățile moderne, odată cu complicarea raporturilor interumane și a diviziunii sociale a muncii, au ajuns la crearea și dezvoltarea unor rețele asistențiale cu caracter permanent, apte să asigure atât o protecție socială generală, cât și una specifică. Astfel a apărut asistența socială ca profesie centrată pe trebuințele și problemele umane.

Funcționarea instituțiilor asistențiale presupune existența unui personal special pregătit, capabil să identifice situațiile sociale problematice, să conceapă planuri de intervenție și să determine procese de schimbare (psiho-socială) la nivelul comportamentului clienților individuali și/sau multipersonali. Opinia că oricine poate desfășura activități asistențiale ține de cunoașterea comună și, adesea, de imobilismul și interesele conjuncturale ale unor decidenți din structurile administrative. Chiar dacă aptitudinile privind comunicarea socială, empatia și spiritul organizatoric sunt necesare practicii asistențiale, aceasta nu va putea ajunge la performanțele cerute de societatea contemporană decât atunci când va reuni aptitudinile cu cunoașterea în domeniul sociologic și psihologic și cu respectarea unei deontologii specifice.

Prezenta lucrare încearcă să ofere celor care se pregătesc pentru profesia de asistent social o serie de repere teoretice și strategii de intervenție, care să le dea posibilitatea de a înțelege socialul și de a acționa în sensul prevenirii și al remedierii disfuncțiilor. Pornind de la câteva reflecții asupra societății, vom descoperi identitatea și specificul profesiei de asistent social ca mediator între societatea instituită și populațiile vulnerabile sau de risc, caracteristicile sistemului client și problematica intervenției în contextele de destructurare individuală sau de grup. Aceste orizonturi teoretice și aplicative sunt indispensabile cercetării și intervenției sociale; fără cunoașterea lor, asistentul social va rămâne la intuiții vagi, la impresii nesigure, proprii experienței comune.

ARGUMENT

Dans toute époque historique et n'importe quel espace culturel, les communautés humaines ont toujours été confrontées et le sont encore avec des situations problématiques générées par l'insuffisance des ressources et leur répartition inéquitable, les catastrophes naturelles, les conflits intra et intercommunautaires, les excès du pouvoir politique (ou, au contraire, son incapacité), etc. Il est évident que le progrès permanent de la culture et de la civilisation a conduit à l'amélioration générale des conditions de vie des gens et il s'est concrétisé dans l'accroissement de la durée moyenne de la vie, dans l'augmentation du degré de confort, l'apparition et le développement de quelques services publics (surtout dans les domaines de la santé, de l'éducation, du transport et des communications), de même que dans la constitution des systèmes nationaux de protection sociale.

Etant donné le fait que dans toute société la structure des nécessités et le niveau des aspirations sont fonction des possibilités de satisfaction, il va de soi que le bien-être social est une ligne d'horizon vers laquelle on avance toujours, mais qui reste, cependant, éloignée. A l'échelle de l'histoire universelle on peut observer le fait que la solution graduelle de quelques problèmes sociaux (par exemple, les épidémies, la famine, les discriminations de toute sorte, l'analphabétisme, etc.) n'en aurait pu empêcher l'apparition des autres. L'évolution de la société humaine a pratiquement enregistré un "raffinement" des difficultés, survenu simultanément avec la mise au point des mécanismes d'intervention et de réglage social. Par analogie, la

dynamique des besoins et des aspirations au niveau des individus suit assez fidèlement l'évolution des capacités propres et des "compensations" offertes par la société; ainsi, la satisfaction d'un besoin n'est-elle que le point de départ dans l'engendrement d'une autre.

Si la gravité des disfonctions de différents compartiments du système sociétal diminue pendant les périodes d'équilibre économique et social, elle enregistre des hausses alarmantes dans le cas des crises générales ou des événements conjoncturels négatifs. On ressent alors violemment la nécessité de l'intervention régulatrice de certains facteurs de responsabilités sociales générales, et surtout celles des institutions et des organisations ayant des fonctions spéciales de protection sociale. Soutenues par l'État ou par les divers groupes de la société civile, les institutions d'assistance sociale poursuivent la restauration de l'équilibre et le redressement de la capacité de fonctionnement social normal des individus, des groupes et des communautés.

L'alternance des périodes de "normalité sociale" et de crise implique une sollicitation différente des services de protection sociale générale. De grands programmes d'assistance sont mis en oeuvre dans les conditions de la généralisation et de la chronicisation de certains problèmes sociaux, tandis que la stabilité économique et sociale conduit à une diminution de la pression sur le système d'assistance, permettant le développement des programmes centrés sur des catégories plus restreintes de clients. En effet, l'histoire de l'assistance sociale, en tant que domaine d'activité, débute justement par l'institution de certaines formes de protection des personnes vulnérables aux facteurs de risque et de celles qui ont des difficultés spéciales. Les individus ayant un permanent embarras dans la satisfaction de leurs besoins par des forces propres constituent la clientèle traditionnelle de l'assistance sociale; à ceux-ci s'ajoutent les individus marqués par une incapacité temporaire et dont l'appui est, par conséquent, limité en temps.

Si la tâche de la protection des catégories de personnes rappelées ci-dessus a fait longtemps l'objet des communautés religieuses et des personnes ou groupes de charité, la complication des rapports interhumains et de la division sociale du travail a conduit à la création et au développement de quelques réseaux d'assistance à caractère permanent, capables d'assurer une protection sociale générale, de même qu'une protection spécifique. Ainsi l'assistance sociale est-elle apparue comme une profession centrée sur les besoins et les problèmes humains.

Le fonctionnement des institutions d'assistance suppose l'existence d'un personnel ayant une formation spéciale, capable d'identifier les situations sociales problématiques, de concevoir des projets d'intervention et de déterminer des processus de changement (psycho-social) au niveau du comportement des clients individuels et/ou multipersonnels. L'opinion que n'importe qui pourrait initier et effectuer des activités assistancielles appartient à la connaissance commune et, souvent, à l'immobilisme et aux intérêts conjoncturels de ceux qui décident dans les structures administratives. Même si les aptitudes concernant la communication sociale, l'empathie et l'esprit d'organisation sont nécessaires à la pratique assistancielle, celle-ci ne pourra atteindre les performances demandées par la société contemporaine que dans les conditions d'une association des aptitudes avec la connaissance (l'information) dans le domaine sociologique et psychologique, et le respect d'une déontologie propre au domaine assistanciel.

Notre ouvrage veut offrir à ceux qui sont en train de se former comme assistants sociaux une série de repères théoriques et de stratégies d'intervention, qui puissent les mettre en mesure de comprendre le social et d'agir pour la prévention et le remède des disfonctions. En partant de quelques réflexions sur la société, on va découvrir l'identité et le spécifique de la profession d'assistant social comme médiateur entre la société instituée et les

populations vulnérables ou de risque, les caractéristiques du système client et l'ensemble des problèmes de l'intervention dans les contextes de destructuration individuelle ou de groupe.

Ces horizons théoriques et appliqués sont indispensables à la recherche et à l'intervention sociale; sans en avoir la connaissance, l'assistant social restera à de vagues intuitions, à des impressions incertaines, propres à une expérience commune.

REPERE SOCIOLOGICE PENTRU ASISTENTUL SOCIAL

1. DESPRE SOCIETATE

Din multitudinea caracterelor sau determinațiilor *naturii umane*¹, cele la care filosofi, antropologii și sociologii fac referirile cele mai constante și mai consistente sunt *raționalitatea* și *sociabilitatea*. Distingându-se de restul lumii animale prin capacitatea sa cognitivă, prin uzajul rațiunii, omul este produsul și creatorul *corpului social*, adică al acelui complex de elemente și procese care regizează interacțiunile dintre indivizi, grupuri și comunități.

Pentru a facilita înțelegerea demersurilor teoretice în orizont asistențial, considerăm necesară, în prealabil, reiterarea principalelor presupoziii antropologice vizând socialitatea. Cât privește raționalitatea, ca determinativ al umanității, ea nu pune

¹ Când vorbim despre *natura umană*, avem în vedere atât înțelesul de "esență a ființei", cât și semnificația de secol XVII a termenului de natură, respectiv *originea și fondarea adevărilor*. După cum aprecia Ernst Cassirer (*La philosophie des Lumières*, Fayard, 1970), în acest din urmă sens aparțin *naturii* toate adevărurile (indiferent că se referă la lumea fizică, intelectuală sau morală) care sunt susceptibile de o fundamentare pur immanentă.

probleme speciale de interpretare. Îndeobște se acceptă ideea că raționalitatea este o caracteristică a comportamentului uman² (a gândirii și acțiunii), constând în orientarea acestuia după principiile logicii și după modelele instituite social. Imaginea "trestiei gânditoare"³ are deja o lungă istorie intelectuală.

Problema socialității (legată de întrebarea: "Cum este cu putință instituirea și conservarea ordinii sociale?"), spre deosebire de cea a raționalității ființei umane, este mult mai controversată. Ea deschide orizonturi explicative de primă importanță pentru reflecțiile asupra asistenței sociale.

Incontestabil, omul trăiește în comunitate cu semenii săi; nu există elemente care să probeze că el ar fi fost vreodată (în zorii istoriei sale ca specie) un singuratic. Dar care este "motivul" vieții în comunitate? Răspunsurile la această întrebare s-au structurat în jurul a două ipoteze principale: a) prin natura sa, omul este o ființă socială (*zoon politikon*); nefiind autosuficient, omul posedă un "instinct social" care îl conduce la cooperarea (fie ea și conflictuală) cu ceilalți indivizi ai speciei sale; b) cealaltă ipoteză pleacă de la premisa că nu există o înclinație naturală pentru viața socială; societatea este produsul unui acord (contract) intervenit între oamenii care, inițial, au fost egali și liberi (nelegați de nici o normă socială). Așadar, cele două explicații ale stării de socialitate se bazează, în primul caz, pe o motivație instinctuală, iar în al doilea caz pe una rațională (societatea ca produs al rațiunii, al calculului).

Fie că vom considera societatea drept produsul naturii (esenței) umane, fie că o vom vedea ca pe rezultatul unui calcul rațional al indivizilor, cert este că ea funcționează ca un uriaș

² O interpretare specială a acțiunii umane vom întâlni la sociologul italian Vilfredo Pareto, pentru care majoritatea acțiunilor umane țin de *non logic* (non-logicul nu este echivalent, însă, cu iraționalul).

³ Expresia aparține filosofului francez Blaise Pascal (1623-1662), care afirma: "Omul nu este decât o trestie, cea mai fragilă din natură, dar este o trestie gânditoare".

sistem în care elementele (indivizii, grupurile și comunitățile, precum și instituțiile sociale) sunt așezate în structuri și sunt legate prin funcții specifice. Sociologia ultimelor decenii apelează constant la modelul sistemic, care imaginează societatea globală ca pe un complex de subsisteme interdependente (economicul, politicul, structurile normative și structurile de socializare).

Societatea este un tip particular de colectivitate umană, respectiv colectivitatea care, grație nivelului său de completitudine, oferă membrilor ei posibilitatea de a-și satisface trebuințele individuale și colective. Societatea globală poate fi văzută:

- *ca un vast fenomen social total (la scară mondială și/sau națională);*
- *ca un ansamblu concret și singular de persoane și grupuri umane, în cadrul căruia sunt exercitate toate categoriile de activități.*

Atunci când vorbim despre *sistemul social*, avem în vedere "un instrument de analiză aplicabil unui evantai foarte întins de colectivități, de toate felurile și de toate mărimile"⁴. Așadar, noțiunea de *societate* se referă la o *realitate concretă* (cum ar fi, de exemplu, societatea românească contemporană), pe câtă vreme noțiunea de *sistem social* trimite la o imagine abstractă⁵, de forma celei din Figura 1.

În cadrul modelului sistemic de analiză a societății identificăm astfel:

- a) structurile economice, care au funcții vizând producția și circulația bunurilor de consum, a serviciilor și a forței de muncă;*
- b) structurile politice - cele care definesc obiectivele colective și acționează pentru îndeplinirea lor⁶;*

⁴ Jean Claude Lagan, *Éléments d'analyse des systèmes sociaux*, Privat, Toulouse, 1983, p.59.

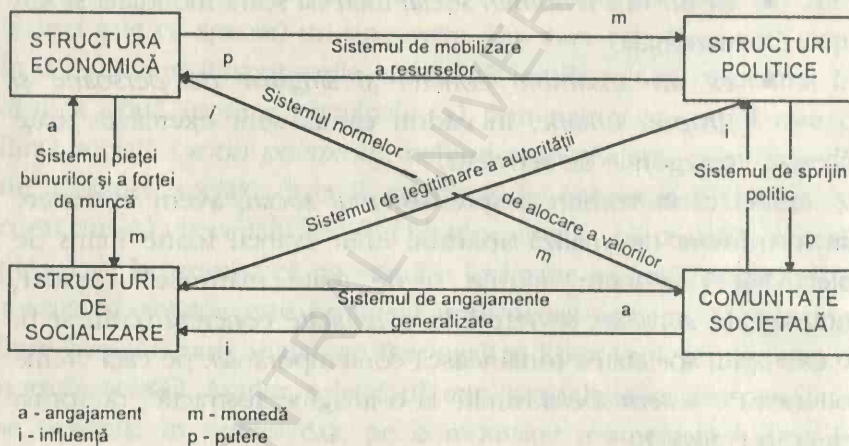
⁵ Idem, p.56-57.

⁶ Politicul deține un rol central în societatea globală, având capacitatea de decizie generalizată; în aceste condiții, structurile politice au importante funcții

c) *structurile normative*, corespunzând "ansamblului de instituții, de norme, reguli juridice, clase sociale și grupuri care au drept funcție stabilirea și menținerea solidarităților pe care o societate le poate pretinde între membrii ei. Această comunitate este în același timp un loc de presiune, de control social, un loc de adeziune la un consens colectiv și un loc de manifestare a solidarității" [4:59];

d) *structurile de socializare* (familia, școala, asociațiile culturale, syndicatele, biserica, partidele politice, mass-media etc.) transmit membrilor unei comunități o anumită cultură și anumite valori morale, politice, culturale.

Figura 1

Cele patru subsisteme prezentate mai sus se află permanent într-un proces de interacțiune, de schimb; între ele se produc

reglatoare pentru ansamblul societății. În teoria politică, se disting trei niveluri ale scopului politicului: a) nivelul teleologic (sau scopul specific al oricărei structuri politice de tip statal), constând în binele comun (respectiv în realizarea armoniei interioare și a securității externe a unei comunități); b) nivelul tehnologic, reprezentat de obiectivele concrete ale unei politici oarecare (de exemplu: stoparea inflației, protecția unei categorii sociale defavorizate etc.); c) nivelul eschatologic sau al finalităților ultime (având rolul de "călăuză" a unui regim politic sau a unei mișcări politice); astfel de "finalități" sunt: egalitatea,

adaptări reciproce. Mijloacele prin care acționează subsistemele sunt următoarele:

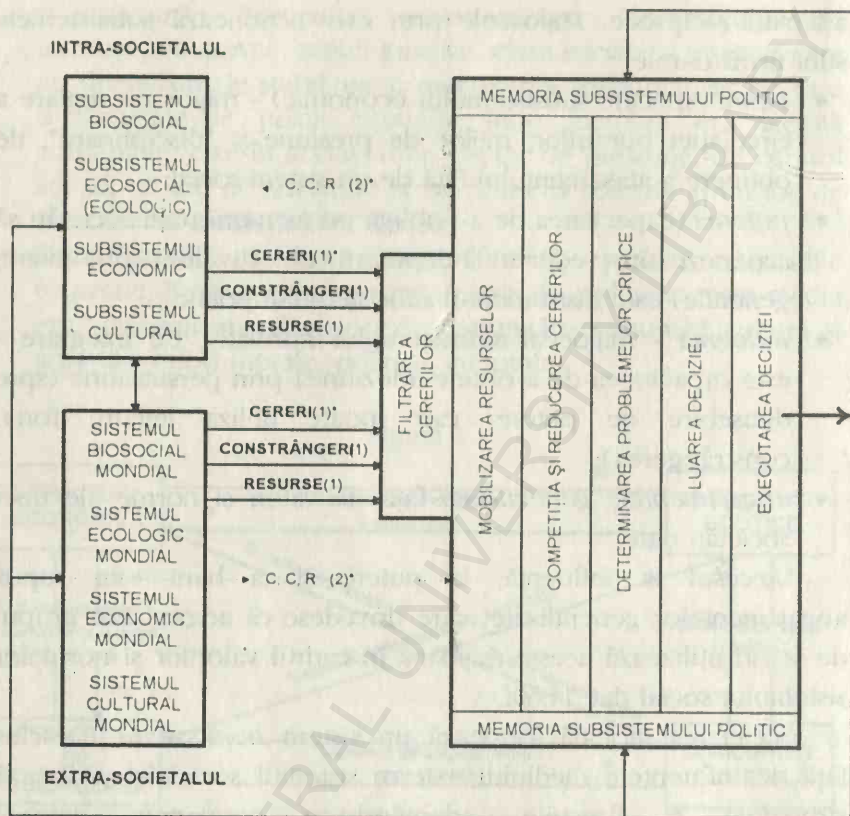
- *banul* (specific subsistemului economic) - mijloc de reglare a circulației bunurilor, mijloc de presiune și "disciplinare", de obținere a atașamentului față de un sistem social;
- *puterea* (capacitatea de a-i obliga pe membrii unei societăți să acționeze în vederea îndeplinirii obiectivelor comunitare, generale) este instrumentul subsistemului politic⁷;
- *influența* - mijloc al subsistemului normativ, de integrare - este capacitatea de a obține adeziunea prin persuasiune (spre deosebire de putere, care poate utiliza legitim forța, constrângerea);
- *angajamentele generalizate* față de valori și norme ale unei societăți date.

"Accesul la influență, la putere și la bani este supus angajamentelor generalizate, care dovedesc că actorul sau grupul de actori utilizează aceste mijloace în cadrul valorilor și normelor sistemului social dat" [4:60].

Societatea globală formează un sistem *homeostatic*. Deschis față de influențele mediului extern, sistemul social își păstrează structurile și funcțiile, adaptându-se permanent datorită *retroacțiunii (feed-back)*. Retroacțiunea face ca sistemele sociale să fie *sisteme evolutive*. Prezentăm în continuare un model teoretic al societății globale, imaginat de către Jean-William Lapierre⁸, model care pune în evidență circuitele retroacțiunii:

⁷ Puterea nu este exclusiv politică; în fapt, puterea politică e doar o specie a puterii sociale (care cuprinde, de asemenea, puterea economică, culturală, spirituală). Adesea "speciile" puterii acționează combinat, neputând fi identificate cu claritate: decizia politică se combină cu presiunea (sau cu recompensa) economică, cu influența exercitată de prestigiul spiritual etc.

⁸ În lucrarea *L'analyse des systèmes politiques* (P.U.F., Paris, 1973), Lapierre, inspirat de modelul sistemic al lui David Easton (*A Systems Analysis of Political Life*, 1965), prezintă procesele decizionale determinate, în interiorul subsistemului politic, de către informațiile (resurse, constrângeri și cereri) provenite de la celelalte subsisteme ale socialului. Decizia politică răspunde

Modelul Easton-Lapierre a fost conceput în principal pentru evidențierea statutului politicului în cadrul societății globale. Schema are în vedere organizarea unei comunități în interiorul

cererilor, fiind potențată de către resurse și limitată de către constrângeri. Când răspunsul la cerere este satisfăcător, subsistemul care a formulat o transmite politicului un semnal de satisfacție; în caz contrar, trimite o nouă cerere, care va determina un nou proces decizional ș.a.m.d.

Schema pe care am prezentat o redă, în esență, imaginea construită de Lapierre, operând doar minore simplificări în interiorul ei.

* Am notat cu (1) cererile, constrângerile și resursele care intră inițial în sistemul politic, provenind de la subsistemele intra societatalului și ale extra-societatalului. Sunt notate cu (2) cererile, constrângerile și resursele ce se formează

statului. "Intra-societalul" reprezintă, așadar, o societate de talie și complexitate asemănătoare celor dintr-o țară. Prin "extra-societal" este desemnat mediul internațional (mondial) în care evoluează societățile naționale.

Observăm că societatea globală este alcătuită din mai multe subsisteme: *biosocial* sau *socio-genetic* (având ca funcție reproducția socială a populației); *ecologic* sau *socio-geografic* (cuprinzând relațiile oamenilor cu mediul natural, modul de habitat, relațiile de vecinătate, procesele de migrare și de deplasare a populației etc.); *subsistemul economic*; *subsistemul cultural* (specializat în crearea și difuzarea valorilor, codurilor, simbolurilor) și *subsistemul politic* (ansamblul proceselor decizionale care privesc societatea globală). În schema de mai sus, subsistemul politic a fost amplasat separat de celelalte subsisteme doar pentru a putea fi reprezentat grafic fluxul cererilor, contrângerilor și resurselor. În realitate, politicul se situează alături de celelalte subsisteme. De asemenea, trebuie precizat că între toate subsistemele societății globale există raporturi de interdependență. Pornind de la aceste raporturi (de la natura și sensul lor), putem determina subsistemul "dominant" al unei societăți: el este acela care are capacitatea de a impune tuturor celorlalte subsisteme constrângeri pe care acestea nu i le pot impune la rândul lor⁹.

Funcționarea societății, în viziune sistemică, presupune adaptarea structurilor și a funcțiilor subsistemelor componente, astfel încât să se păstreze un echilibru dinamic între acestea, precum și între subsisteme și ansamblul social. De îndată ce echilibrul este tulburat din cauza absenței sau a insuficienței ajustărilor structural-funcționale, *corpul social* va cunoaște fenomene de criză; în astfel de contexte, va fi necesară intervenția asistentului social.

⁹ Cu anumite precauții, putem afirma că în societățile post industriale domină economicul, în societățile guvernate dictatorial politicul; subsistemul cultural pare dominant în societățile arhaice etc.

Sistemismul, ca paradigmă, determină și o anumită concepție asupra clientului asistenței sociale. Acesta este privit ca figuratorul unei multitudini de roluri sociale pe care le joacă fie succesiv, fie concomitent. Rolurile sociale sunt modele de comportament corespunzătoare diferitelor *statusuri* (poziții) sociale. Potrivit lui Jean Stoetzel (*La Psychologie sociale*, 1963), rolul social este un ansamblu de comportamente pe care indivizii unei colectivități îl așteaptă de la o persoană ce ocupă o anumită poziție socială¹⁰. În interiorul câmpului social, individului i se solicită (și i se impune) concordanța comportamentelor cu statusul pe care îl are sau la care aspiră. Între modelele de comportament care îi sunt impuse, în interiorul rolurilor pe care și le asumă, pot să apară uneori divergențe sau chiar incompatibilități, fapt care determină ruperea echilibrului funcțional al actorului social. Prin urmare, asistentul social trebuie să identifice configurația rolurilor pe care le joacă asistatul în mediul său familial și profesional, în cadrul grupurilor din care face parte și la nivelul comunității. Rețeaua de drepturi și îndatoriri în care este prins individul face ca intervenția socială să fie supusă totdeauna unor condiționări multiple. Mai exact, asistența socială operează în contexte sistemice (întrucât clienții ei sunt "prinși" în țesătura socială), fiind ea însăși, ca activitate, parte a sistemului social.

¹⁰ Statusul sau poziția socială se constituie din ansamblul relațiilor orizontale (egality) și verticale (ierarhice) pe care un individ le are cu alți membri ai comunității căreia îi aparține. Prin status înțelegem, de asemenea, ansamblul drepturilor și îndatoririlor pe care un individ le are în virtutea locului pe care îl ocupă în societate. Din această perspectivă, rolul social poate fi conceput ca un aspect prescriptiv al conduitei asociate unui status.

2. ACȚIUNEA SOCIALĂ

Asistentul social intervine în multiple situații de criză sau de disfuncție socială. Unele dintre acestea au drept cauză fenomene naturale (așa este cazul insuficienței resurselor unei populații care locuiește pe un teritoriu afectat de secetă, de cutremure, inundații, incendii etc.); altele se produc din cauza acțiunilor umane (de exemplu războaiele, blocadele economice, deteriorarea mediului natural ș.a.m.d.). Observăm, așadar, că marile probleme sociale sunt cauzate fie de către factori naturali incontrollabili, fie de către factorul uman. În ambele situații avem de a face cu o înlănțuire de evenimente. *Evenimentele marcate de intenționalitate, de scop uman, poartă numele de acțiuni.* "Acțiunea apare, așadar, ca o succesiune de schimbări controlate de o ființă umană, (schimbări) a căror finalitate este producerea unor valori sau satisfacerea unor trebuințe"¹¹. Nu toate actele umane sunt caracterizate de o intenționalitate clară; unele comportamente ale omului au încărcătură dominant biologică. De aceea, pentru a determina caracterul social al unei acțiuni, utilizăm următoarele criterii:

- a) în acțiunea socială, persoanele implicate țin seama de prezența, de existența sau de comportamentul altor persoane, întrucât acțiunea socială se prezintă în primul rând ca o influență reciprocă între actori sociali;
- b) acțiunea actorului trebuie să aibă valoare de semn, de simbol pentru ceilalți oameni: "A atașa o semnificație conduitei tale și conduitei celorlalți înseamnă a-i atribui un sens simbolic, care să poată fi transmis și înțeles grație unui cod de indicii sau de

¹¹ Cornel Popa, *Teoria acțiunii și logica formală*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1984, p.11.

semne; înseamnă, și mai exact, a insera această conduită întrun sistem de comunicație"¹²;

- c) acțiunea socială presupune înțelegerea reciprocă a așteptărilor actorilor sociali și orientarea comportamentului potrivit respectivelor așteptări¹³.

Aceste trei criterii fundamentează definirea subiectivă a acțiunii sociale care, potrivit lui Max Weber (*Theory of Social and Economic Organization*), se caracterizează prin comunicarea semnificațiilor subiective: "Acțiunea (umană) este socială în măsura în care, prin faptul semnificației subiective pe care individul sau indivizii care acționează i-o atașează, ține seama de comportamentul altora și este afectată de acesta în cursul ei" [apud 12:25].

Pentru Emile Durkheim, acțiunea (sau faptul social) se caracteriza prin *exterioritate* și prin *capacitatea coercitivă* - două criterii "obiective". În cunoscuta lucrare *Les Règles de la méthode sociologique*, el considera că faptele sociale sunt "maniere de a acționa, de a gândi și de a simți, exterioare individului, și care sunt dotate cu o putere de constrângere în virtutea căreia ele i se impun". Caracterizarea faptului social avea la bază distincția dintre *conștiința colectivă* și *conștiința individuală*. Prima reprezintă un ansamblu de moduri de a gândi, de a simți și de a acționa, stabilit (construit) în decursul istoriei unei societăți, și care constituie moștenirea ei culturală și de civilizație. Conștiința colectivă este anterioară individului, i se impune și dănuie după dispariția acestuia. Caracterul coercitiv al conștiinței sociale semnifică faptul

¹² Guy Rocher, *Introduction à la sociologie générale*, vol.I, Editions H.M.H., 1968, p.27.

¹³ De cele mai multe ori, acționăm nu potrivit înclinațiilor noastre naturale, nu potrivit tendințelor de moment sau pulsionilor afective, ci în conformitate cu ceea ce credem că așteaptă de la noi oamenii din jur. În asistența socială, clienții sunt tentați permanent să dezvolte comportamente pe care le presupun acceptate (sau chiar apreciate) de către asistentul social. Acțiunea conform așteptărilor celorlalți actori sociali presupune existența unor modele de comportament socialmente acceptate pentru diferite statusuri sociale.

că, pentru a putea trăi într-o societate dată, individul trebuie să-și însușească și să practice manierele ei de a gândi, de a simți și de a acționa. Interiorizarea conștiinței sociale de către individ (transformarea modelelor și normelor acesteia în modele și norme ale conștiinței individuale) se realizează prin educație sau, în sens mai larg, prin socializare.

Reunind criteriile de definire de mai sus, putem conchide că *acțiunea socială este orice manieră de a gândi, de a simți și de a acționa, a cărei orientare este structurată potrivit unor modele colective, împărtășite deci de către membrii unei colectivități umane* [12:45].

Din perspectiva asistenței sociale, analiza acțiunii trebuie centrată pe două elemente fundamentale: *actorul și modelele de acțiune*. Atât asistentul social, cât și clientul asistenței sociale, se prezintă ca actori (figuratorii ai unor roluri) care se înscriu în diverse modele de acțiune.

2.1 Actorul social

În universul acțiunilor umane nu operează decât rareori mecanismele determinismului simplu și rigid; cauzele, manierele de desfășurare și finalitățile acțiunilor sunt adesea ocultate de o multitudine de elemente proprii fie actorului, fie mediului acțiunii. Dintre aceste elemente, se remarcă *libertatea actorului*. Ea nu pune în cauză caracterul general rațional al sistemului de acțiune, ci îl face mai puțin transparent și mai greu de analizat.

Pornind de la ideea că orice conduită umană este expresia unei libertăți (oricât de restrânsă ar fi ea), Michel Crozier și Erhard Friedberg¹⁴ consideră că este iluzorie dorința de a explica acțiunile

¹⁴ Michel Crozier & Erhard Friedberg, *L'acteur et le système*, Éditions du Seuil, 1977.

prin prisma raționalității organizației, a obiectivelor, funcțiilor și structurilor acesteia. Mai mult decât atât, se poate spune chiar că actorul participă la organizație doar pentru a-și satisface trebuințele individuale, și nu pentru a răspunde vreunei exigențe sau/și înclinații sociale.

O altă modalitate de concepere a actorului social face apel la modelul economist "contribuție - retribuție" (în cadrul unui sistem de acțiune, actorul caută să obțină o retribuție cel puțin echivalentă cu contribuția sa la funcționarea sistemului). Pentru cercetători ca J.G. March și H.A. Simon (*Organizations*, New York, 1958), participarea la jocurile organizațiilor nu este regizată de un plan coerent de satisfacere a trebuințelor individuale, ci dimpotrivă: într-un context de raționalitate limitată, actorul social decide secvențial, adică alege, pentru fiecare problemă ce îi apare, prima soluție corespunzătoare unui nivel minim de satisfacție. În consecință, raționalitatea și libertatea actorului sunt limitate de ceea ce societatea definește ca "tip de soluție" și ca "prag de satisfacție minimă". Crozier și Friedberg consideră că, în aceste condiții, este importantă analiza circumstanțelor materiale, structurale și umane care limitează și definesc libertatea și raționalitatea. Acest demers analitic se structurează în jurul conceptului central de *strategie*, iar pentru înțelegerea conceptului autorii pleacă de la următoarele observații empirice:

- a) actorul social nu are decât rareori obiective clare și proiecte coerente; acestea sunt cel mai adesea multiple, ambigue, nonexplicite și chiar contradictorii, putându-se schimba sau ajusta în timpul acțiunii, în funcție de circumstanțe;
- b) actorul este întotdeauna activ: deși comportamentul său este influențat și limitat de factori externi, nu este niciodată direct și complet determinat; "chiar pasivitatea este totdeauna, într-o anumă manieră, rezultatul unei alegeri" [14 : 56];
- c) comportamentul are totdeauna un sens: faptul că nu-l putem raporta uneori la obiective clare nu înseamnă că el este irațional, ci că este rațional prin raportare la oportunități și la

contextul acțional, prin raportare la comportamentele altor actori etc.;

- d) comportamentul actorului social are două aspecte: unul ofensiv (sesizarea oportunităților în vederea ameliorării propriei situații) și unul defensiv (menținerea marjei de libertate, adică a capacității de a acționa);
- e) nu există comportamente pur și simplu iraționale, în măsura în care ele pot fi incluse într-o *strategie*, într-un context organizațional.

Aceste interpretări date comportamentelor actorului social avertizează asupra faptului că și în cazul particular al relației de ajutorare stabilite între asistentul social și client operează un amestec de libertate și constrângere organizațională, din care rezultă strategii multiple. În ceea ce-l privește pe asistent, ca agent al schimbării și ca angajat al unui sistem specializat de acțiune, strategiile adoptate vor depinde de limitele (legislative, materiale, deontologice și organizaționale) impuse de sistem, dar și de evaluările pe care le face "liber" în fiecare caz de asistență. Pornind de la strategiile de acțiune, în cazul sistemului client vom putea identifica tipurile principale de asistați (clientul rușinos, clientul revendicativ și cel reticent).

De regulă, conceptul de actor social se asociază cu cel de rol social: individul, grupul sau colectivitatea care acționează în conformitate cu rolurile socialmente acceptate se constituie în actori sociali. Însă respectivele roluri nu acoperă toate tipurile de manifestare existente (și posibile) într-o societate: unele dintre acestea contravin rolurilor consacrate social; altele, în virtutea noutății lor, nu au ajuns încă la a constitui un rol anume; în fine, apar acțiuni sociale care sunt rezultatul secundar al unei încercări de a juca roluri standard (așa-numitele "efecte emergente"). Pentru cei care sunt implicați în acțiunile enumerate mai sus se utilizează

termenul de *agent social*¹⁵. "Comportamentul actorului este, de regulă, reproductiv în raport cu sistemul, pe când agentul social are un rol transformator" [15 : 21]. Actorul social este cel mai adesea un individ (deși sunt și situații în care actorul este un subiect multiplu); agentul social este cel mai adesea un grup uman care acționează concertat în vederea transformării, menținerii sau a restaurării unei ordini sociale.

Odată operate aceste distincții conceptuale, observăm că asistentul social se plasează la intersecția caracteristicilor actorului și agentului, având atât funcții de conservare și reproducere a unei structuri sociale (chiar dacă această funcție nu este explicită și, uneori, nici măcar voluntar asumată), prin difuzarea modelelor de comportament acceptate ca roluri sociale, cât și funcții de schimbare socială, prin promovarea și stimularea autonomiei clienților.

2.2. Modelele de acțiune

Regulile și normele care guvernează acțiunea socială constituie modele culturale. Modelul este o sursă de inspirație sau chiar obiectul unei imitații totale; în ambele cazuri el evocă ideea exemplarității.

În orice societate, oricât de restrânsă numeric, putem descifra o multitudine de modele de acțiune. Modelele specifice unei funcții sau unei poziții într-o colectivitate formează rolul social. Deși modelul nu presupune ștergerea individualității celui care joacă un rol social, el trimite constant la un fond comun de maniere acționale pentru fiecare rol¹⁶.

¹⁵ C. Zamfir & L. Vlăsceanu (coord.), *Dicționar de sociologie*, Editura Babel, București, 1993.

¹⁶ În asistența socială, clienții sunt cel mai adesea persoane care își dezvoltă atât de mult "originalitatea" în acțiune, încât pierd relația cu fondul de maniere

Una dintre problemele fundamentale ale cadrelor acțiunii sociale o constituie ipostazierea modelelor în instituții. De bună seamă, multe comportamente și reacții umane pot să se constituie în modele (fie ele pozitive și demne de urmat, fie negative); nu toate devin însă instituții. Maurice Hauriou considera că "instituțiile reprezintă în drept, ca și în istorie, categoria duratei, a continuității și a realului; operațiunea fondării lor constituie fundamentul juridic al societății și al statului"¹⁷.

O instituție¹⁸ este o idee de acțiune sau de întreprindere care se realizează și durează juridic într-un mediu social. Pentru realizarea acestei idei, este necesară organizarea unei puteri, care să dirijeze și să regleze manifestările de comuniune dintre membrii colectivității interesate de substanțializarea ideii de acțiune.

După opinia lui M. Hauriou, există două tipuri de instituții:

- a) instituțiile care se personifică ("instituții-persoană" sau "corpuri constituite"): statele, asociațiile, syndicatele etc. În cadrul lor, puterea organizată și manifestările de comuniune ale membrilor se interiorizează în ideea de operă de realizat (de exemplu: instituția justiției se constituie în virtutea ideii de administrare a dreptății);
- b) instituții care nu se personifică ("instituții-lucruri"). În acest caz, puterea organizată și elementele de comuniune nu sunt

acționale socialmente consacrate pentru rolul lor (de exemplu: părinții care își abandonează copiii, copiii care își neglijează părinții bătrâni și fără posibilități de autoîntreținere etc.).

¹⁷ Maurice Hauriou, *La théorie de l'institution et de la fondation (Essais de vitalisme social)*, Toulouse, f.a., p. 2.

¹⁸ Conform *Dicționarului de sociologie* (ed. cit.), termenul de instituție desemnează, în limbajul comun, "organizațiile care au statut, reguli de funcționare stabilite prin regulamente și/sau legi, având rolul sau funcția socială de a satisface anumite nevoi colective. Exemplul tipic de instituție în acest sens este statul, cu organizațiile sale administrative, politice, militare etc. În sociologie, instituția denumește regulile de influențare și control social al comportamentelor individuale, modelele specifice și stabile de organizare și desfășurare a interacțiunilor dintre indivizi și grupuri sociale..." (p. 302).

interiorizate în cadrul ideii de operă de realizat; cu toate acestea, ele există în mediul social, rămânând exterioare ideii. O astfel de instituție este regula de drept socialmente stabilită; numele ei nu apare pe frontispiciul niciunei clădiri administrative. Ea este o instituție pentru că, în calitate de idee, se propagă și trăiește în mediul social (de exemplu: instituția familiei)¹⁹.

Eficacitatea modelelor acțiunii sociale și a instituțiilor în care se ipostaziază unele dintre acestea este dată de doi factori principali: socializarea și sancțiunile.

Socializarea reprezintă procesul prin care membrii unei colectivități (sau aspiranții la condiția de membru) învață modelele de acțiune, normele, simbolurile și valorile specifice societății lor, transformându-le în reguli ale vieții personale. Prin socializare, individul dobândește limbajul (ca simbol universal semnificativ), comportamentele rutiniere și chiar stilul de gândire. Acest proces are pentru fiecare individ o durată egală cu propria lui viață. Pornind de la această realitate, în domeniul educației s-a avansat ideea educației permanente (educația centrată pe adultul deja integrat social, dar care este supus permanent unor procese adaptative ce necesită învățarea).

În procesul socializării, actorul social se află într-o dublă ipostază: aceea de figurator al unor comportamente standardizate și ipostaza de creator de simboluri. Aspectul creator explică evoluția modelelor de comportament și transformarea în timp a instituțiilor sociale.

¹⁹ Un tip de acțiune socială poate fi orientat concomitent de către o "instituție-persoană" și de către o "instituție-lucru". De regulă, cea dintâi regizează aspectul formal-juridic al acțiunii, iar cea de-a doua orientează acțiunea în cotidianitatea ei. De exemplu: existența socială a individului matur și reproducerea speciei se realizează, în mod obișnuit, în cadrul instituției familiei (instituție-lucru). Raporturile sociale pe care individul le stabilește în acest context (relațiile între parteneri, relația părinte-copil) sunt supuse uneori și controlului unor instituții-persoană ca: justiția, instituțiile de protecție a minorului, diverse puteri publice etc.

Normele comportamentale și valorile sociale nu sunt asimilate de către indivizi în virtutea raționalității lor. Așa cum arată Durkheim, o mare parte din forța de a se impune a modelului ține de caracterul său constrângător, de existența sancțiunilor²⁰. În orice societate, conformitatea cu modelele de comportament socialmente acceptate constituie condiția de bază a integrării; nesupunerea sau nerespectarea modelelor implică următoarele tipuri de sancțiuni negative (pedepse): a) sancțiuni fizice (exercitarea unei violențe legitime pentru limitarea comportamentelor antisociale; astfel de sancțiuni merg de la molestare până la pedeapsa capitală); b) sancțiuni economice - directe și publice (de exemplu: amenzile, rețineri din retribuție, suspendarea unui ajutor material etc.) sau indirecte și camuflate (retragerea unei garanții, boicotul financiar sau comercial, emiterea unor reglementări ce limitează accesul la resursele materiale etc.); c) sancțiunile supranaturale, care pot fi religioase (vizând relația omului cu divinitatea: spre exemplu, blestemul, excomunicarea) sau magice (constând în manipularea rituală a forțelor supranaturale în vederea cauzării morții sau a unor nenorociri celor care sunt supuși sancțiunii); d) sancțiunile propriu-zis sociale: excluderea din grup, privarea de libertate, retragerea încrederii, ironizarea, ridiculizarea, râsul (ca gest social, după cum îl caracteriza Henri Bergson). Unele dintre aceste sancțiuni pot căpăta un sens invers, transformându-se în recompense. "Fie că sunt pozitive sau negative, sancțiunile au toate aceeași funcție: să asigure o suficientă conformitate cu normele de orientare a acțiunii, pentru a păstra între membrii unei colectivități date numitorul comun necesar coeziunii și funcționării acestei colectivități" [12:54-55]. Dispozitivele instituționale și sancțiunile care li se asociază servesc controlului social și

²⁰ Sancțiunile sunt mijloace de impunere, stimulare sau de descurajare a unor tipuri de comportamente individuale sau de grup, în vederea respectării unui cod moral implicit sau a unor reglementări juridice explicite într-o societate dată. Sancțiunile pot fi : pozitive (recompense) sau negative (pedepse).

"normalizării". Însăși asistența socială, ca sistem instituțional, urmărește menținerea sau restaurarea funcționării sociale normale a indivizilor, grupurilor și comunităților. Ea este, însă, și un factor de normalizare, în sensul reproducerii sistemului de norme și valori sociale existent într-o comunitate istoric determinată.

3. NEVOILE UMANE ȘI PROBLEMELE SOCIALE

3.1. Precizări conceptuale

Situațiile asistențiale apar în legătură cu anumite trebuințe (nevoi) umane nesatisfăcute prin forțele proprii ale actorului social care le-a resimțit. De aceea se poate afirma că nevoile umane sunt centrul de interes al asistenței sociale: ele sunt cele care trebuie identificate și evaluate, pentru satisfacerea lor se concepe și se pun în practică planurile de intervenție socială, iar evaluarea finală a acțiunii asistențiale are drept criteriu gradul de satisfacere a trebuințelor.

Deși face parte din vocabularul de bază al asistenței sociale, termenul de nevoie sau de trebuință umană este destul de vag și dificil de operaționalizat. Lui i se pot atașa diverse determinative (cum ar fi: nevoia materială, fiziologică, afectivă, spirituală etc.), așa încât apare totdeauna necesitatea de a preciza câmpul din care relevă. De asemenea, conceptul de "nevoie" are și o extensie verticală, trimițând la diferite grade de satisfacție sau insatisfacție. În fine, dificultățile de definire și operaționalizare a conceptului de "nevoie" țin și de dimensiunile obiective și subiective pe care le conține.

În polida acestor dificultăți, în literatura de specialitate au existat numeroase încercări de definire a nevoii umane. Spre exemplu, Louise C. Johnson consideră nevoia drept *ceea ce este necesar pentru fiecare persoană sau sistem social ca să funcționeze în limita unor așteptări rezonabile într-o anumită situație*²¹. În aceste condiții, nevoia este determinată prin raportare la un alt concept vag: acela de *normalitate socială* (normalitatea având, la rândul ei, o puternică condiționare istorică). Astfel, ceea ce poate fi considerată drept "așteptare rezonabilă" într-o anumite societate, într-un moment istoric determinat, poate să nu aibă nici o relevanță pentru un alt context socio-istoric. De exemplu, în condițiile tehnice existente până la mijlocul secolului nostru, oamenii nu puteau avea nevoie de un televizor, întrucât nu se dezvoltase tehnologia televiziunii pentru "consum public"; în prezent, chiar și familiile sărace consideră strict necesar a avea un televizor, chiar înaintea altor obiecte de utilitate casnică. Astfel, ceea ce era în afara sferei trebuințelor în urmă cu cincizeci de ani devine "așteptare rezonabilă" pentru societatea actuală. În consecință: *nu există nevoie umană dacă nu există un obiect necesar sau măcar ipoteza existenței lui*²².

O altă definiție, frecvent utilizată, este cea care vede nevoia ca pe o condiție ce trebuie îndeplinită pentru ca actorul social să poată trăi (sau supraviețui). În acest caz, nevoia umană este tratată ca un lucru total distinct de dorință și de aspirație. Considerând că acestea din urmă sunt extrem de diferite de la un individ la altul, în virtutea caracterului lor puternic subiectiv, și că nu pot, prin urmare, să trimită la o realitate măsurabilă standardizat, unii cercetători au identificat trebuințele umane cu condițiile materiale minimale ale subzistenței.

Pe lângă definițiile de tip obiectiv (cele care leagă trebuința de necesitate), există și o manieră subiectivă de a defini nevoia umană, identificând-o cu dorința. Această identificare pleacă de la constatarea că foarte puține nevoi umane sunt necesități vitale; cea mai mare

²¹ Louise C. Johnson, *Social Work Practice*, Allyn & Bacon, Boston, 1983.

²² Louis Fèvre, *Le travail social. Théories et pratiques*. Les Éditions de la Chronique Sociale, Lyon, 1993, p. 17.

parte a nevoilor provine din cultură (în sens larg), adică din condițiile unei "normalități construite" și nu naturale. În afara trebuințelor alimentare, a aerului, apei și adăpostului, toate celelalte sunt nevoi construite, proiectate subiectiv.

Combinând manierele anterioare de definire, s-a ajuns, în fine, la conceperea nevoii ca diferența dintre starea ideală a unui sistem social și starea lui reală.

Definirea nevoilor umane se realizează, în asistența socială, în special evocând persoanele și grupurile marginalizate, aflate temporar sau permanent în imposibilitatea de a-și satisface trebuințele prin mijloace proprii. Marginalii având însă un acces redus la mecanismele de definire a normalității, a ceea ce este "așteptare rezonabilă" într-o societate dată, ei se regăsesc în situația ca propriile lor trebuințe, ca și mijloacele de satisfacere, să fie determinate din afara câmpului lor de expresie socială. "Studiul nevoilor corespunde atunci unei manipulări, adesea inconștientă, și unei strategii de reproducție socială" [22 : 16]. Asistentul social trebuie să înțeleagă faptul că, în afara trebuințelor materiale și socio-afective primare, spectrul nevoilor umane este de o diversitate deconcertantă de la o persoană la alta; așa încât, nu trebuie să ia propriile sale nevoi drept etalon pentru structura nevoilor clientului. De asemenea, nu trebuie să absolutizeze nici evaluările trebuințelor pe care le realizează instanțele cu responsabilități sociale și politice, întrucât respectivele evaluări (cum ar fi, spre exemplu, structura consumului alimentar, necesarul de calorii, valoarea "coșului zilnic" etc.) pot să fie diferite de realitate sau pot să conțină conotații ideologice.

Definirea nevoilor și evaluarea structurii lor intră uneori (voit sau involuntar) în capcana mecanismelor de omogenizare etnică și culturală. Utilizându-se procedee de evaluare axate pe comparație*, în unele cazuri de asistență a grupurilor minoritare au fost concepute și puse în aplicare strategii de intervenție socială care, nerespectând

* Vezi conceptul de nevoie comparativă, din clasificarea lui Bradshaw, prezentată în acest volum.

specificul cultural al respectivelor grupuri, au afectat identitatea lor, în profitul unei uniformizări etnice și culturale proiectate politic. Pentru a se evita astfel de situații, a apărut necesitatea pregătirii de asistenți sociali aparținând grupurilor minoritare. Aceștia pot contribui la mai buna înțelegere a structurii nevoilor umane a grupurilor (etnice, lingvistice, religioase etc.) cărora le aparțin prin naștere și prin socializare. Profesionalizarea în domeniul asistențial a minoritarilor nu înseamnă, însă, închiderea grupurilor în ele însele și separarea pe criterii etnico-culturale a unor servicii de asistență, paralele cu cele care se află în slujba ansamblului populației unei țări.

Nevoile umane sunt, așa cum am putut constata, greu de definit riguros. Putem identifica, însă, unele caracteristici generale care se atașează nevoii, indiferent de "purătorul" ei, de domeniul din care relevă sau de contextul social-istoric în care se manifestă. Aceste caracteristici sunt: subiectivitatea, necesitatea, plasticitatea și organizarea.

a) *Subiectivitatea* se referă la faptul că nici o trebuință nu există independent de un subiect uman individual sau multipersonal. Exprimată sub forma unei cereri de ajutor sau neexprimată, trebuința este mai întâi resimțită de către un subiect uman, ca lipsă sau insuficiență a unui bun material, ca decalaj între așteptări și realitate, ca aspirație spre condiții de viață mai bune etc.

b) Faptul că nevoia, odată apărută, se impune "purătorului" ei, declanșând acțiunea de căutare a satisfacției, îi conferă caracter de *necesitate*. Fie că este o exigență care provine din natura umană, fie că provine din rigorile sau obiceiurile vieții sociale, nevoia cere să fie satisfăcută. Satisfacerea ei poate fi amânată, însă nu poate fi total eliminată fără a produce consecințe grave în funcționarea normală a agentului purtător. De exemplu, nesatisfacerea trebuințelor primare, de ordin fiziologic, conduce la îmbolnăvirea sau chiar la moartea individului; nesatisfacerea trebuințelor de ordin socio-afectiv provoacă tulburări de comportament, dificultăți de adaptare socială etc.

c) "Nevoia este de asemenea *plastică*, pentru că ea se modelează fie după condiții individuale, după condiții de mediu natural sau

social, fie în funcție de exigențele puterii politice. Nevoia este un concept elastic și relativ. Ea apare, dispare, reapare, evoluează și se transformă sub influența diversilor factori cum ar fi dezvoltarea socială și culturală, urbanizarea etc.²³. Fiecare epocă istorică, fiecare societate, dar și fiecare individ în parte înregistrează modificări ale structurii nevoilor umane și transformări în maniera lor de manifestare. Nevoile se multiplică și se rafinează permanent.

d) Nici o trebuință umană nu apare izolat, fără legătură cu ansamblul trebuințelor unui actor social. Nevoile cer să fie satisfăcute și se nasc din satisfacții; ele coexistă, se generează, se stimulează sau se inhibă reciproc, *organizându-se* în diverse configurații ierarhice.

Nesatisfacerea unei trebuințe la nivel individual generează apariția unei probleme umane. Atunci când imposibilitatea satisfacerii nevoii se cronicizează și afectează o populație numeroasă, avem de-a face cu o problemă socială. Astfel de probleme sunt: foametea, precaritatea stării sanitare, sărăcia, analfabetismul, insecuritatea și delinvența etc.

Factorii care determină apariția problemelor umane (și/sau sociale) sunt: *factorii genetici, mediul și socializarea*²⁴. Ei pot genera situații care limitează posibilitățile indivizilor și comunităților umane de a răspunde trebuințelor lor fundamentale sau de a-și îndeplini dorințele și aspirațiile.

Fiecare individ moștenește o serie de caracteristici fizice și psihice ale înaintașilor săi. Aceste caracteristici (conformația fizică, rezistența la îmbolnăviri, fragilitatea fizică, normalitatea sau, dimpotrivă, anormalitatea fizică și psihică, temperamentul) constituie premisele evoluției ființei umane. Atunci când caracterele genetice se manifestă dincolo de limitele normalității (ca subdotare sau chiar ca supradotare), ele pot genera probleme umane cu diferite niveluri de gravitate. Astfel, deficiența fizică sau psihică moștenită îl împiedică pe

²³ Roland Leconte, *Méthodologie de recherche pour les intervenants sociaux*, Gaëtan Morin Editeur, Boucherville (Québec), 1991, p. 68.

²⁴ J. Heffernan, G. Shuttlesworth & R. Ambrosino, *Social Work and Social Welfare*, West Publishing Company, St. Paul, 1988.

individ să ducă o viață normală, solicitând și eforturi suplimentare din partea familiei căreia îi aparține sau din partea societății. Persoanele cu mobilitate redusă și cele afectate de handicapul mental sunt practic excluse de la majoritatea activităților și raporturilor sociale pe care le desfășoară oamenii normali. Cu toate acestea, deficiența (cu deosebire cea fizică) poate fi depășită sau atenuată grație voinței și efortului individului de a intra în normalitate și grație terapierilor speciale concepute în acest sens. În anumite circumstanțe, supradotarea poate să constituie și ea un factor de apariție a problemelor umane. De exemplu, diferența uriașă dintre vârsta fizică și vârsta mentală a unui copil cu performanțe intelectuale ieșite din comun poate crea mari probleme de comunicare socială pentru acesta; uneori supradotarea poate fi, așadar, un "handicap".

Dacă zestrea genetică reprezintă premisa dezvoltării omului, mediul și socializarea constituie elementele transformării ființei cu caractere naturale umane într-o ființă socială și rațională. Cercetările din domeniul geneticii, al psihologiei și pedagogiei arată că, pe parcursul ontogenezei, numai o secvență redusă (din stadiul embrionar și până la naștere) este în afara influențelor mediului natural și social. Practic, odată cu venirea sa pe lume, omul este ținta influențelor multiple din partea naturii și a semenilor, care "construiesc" individul pas cu pas.

Mediul natural (climatul, relieful, resursele și populația) dă limitele dezvoltării economice ale unei societăți: bogăția resurselor, climatul favorabil și o populație de dimensiuni rezonabile și pregătită profesional contribuie la creșterea economică și implicit la sporirea posibilităților de satisfacere a trebuințelor materiale. Mediile naturale ostile reduc șansele de dezvoltare economică pentru comunitățile care populează respectivele zone, creând probleme sociale ca sărăcia, răspândirea unor maladii etc. Unele manifestări stihinice ale naturii creează, de asemenea, probleme sociale grave, în special în orizont economic. Dacă subdezvoltarea are certe efecte sociale, dezvoltarea industrială care nu ține seama de preservarea echilibrului natural provoacă mari probleme umane ca: maladiile profesionale sau

generate de poluare, afectarea fondului genetic, ruinarea celor a căror activitate este legată de "sănătatea" mediului natural, limitarea resurselor pentru generațiile viitoare etc. În consecință, "mediul este un element major în structura oportunității. El poate servi drept stimul pentru producerea satisfacțiilor vieții, sau poate deveni o importantă sursă pentru experiențele problematice ale oamenilor" [24 : 5].

Întrucât existența omului este prin excelență una socială, definirea trebuințelor, a problemelor umane și conceperea strategiilor de satisfacere/rezolvare se realizează în virtutea unor modele sintetizate social. Comportamentul uman (începând cu cel axat pe satisfacerea trebuințelor primare și terminând cu formele superioare ale activității spirituale) este învățat, dobândit prin interacțiunea individului cu semenii săi, cu instituțiile și cu alți agenți socializatori (familia, școala, biserica, grupurile formale și informale din care face parte individul, mass-media etc.). *Socializarea este procesul prin care membrii unei comunități asimilează simbolurile (inclusiv simbolul universal semnificativ - limbajul), modelele de comportament, tradițiile, stilul de gândire și acțiune, valorile și mentalitățile comunității.* Disfuncțiile care apar la nivelul procesului de socializare reprezintă o importantă sursă a problemelor umane și sociale. Astfel, învățarea unor norme, modele și valori care nu corespund celor acceptate social îl transformă pe individ într-un marginal sau chiar într-un deviant. Insuficiențele socializării se repercutează negativ asupra capacității de integrare a actorilor sociali în diferitele structuri ale sistemului societal²⁵. Un fenomen răspândit în contemporaneitate și generator de situații problematice îl reprezintă *aculturația*. În acest

²⁵ Un exemplu edificator pentru apariția problemelor umane și/sau sociale ca urmare a insuficiențelor socializării îl reprezintă cazul copiilor instituționalizați în sistemul clasic de protecție a minorilor în cadrul leagănelor și al caselor de copii. Pe lângă deficiențele din planul îngrijirii fizice, există problema mult mai gravă a unei slabe socializări, dat fiind faptul că minorii nu au create condiții pentru învățarea rolurilor sociale specifice mediului familial. Creșterea și educarea lor într-un sistem "industrial", total diferit de cadrul social normal (familiar), provoacă dificultăți de integrare, ca adulți, în modelele normalității sociale.

caz, modelele de comportament învățate în societatea de origine se dovedesc inoperante sau devin factori de blocaj în contextul evoluției individului într-o nouă comunitate de adopție, care prezintă diferențe culturale majore față de prima. Spre exemplu, socializarea populației africane din fostele colonii se dovedește insuficientă și uneori contradictorie vis-à-vis de modelele societăților occidentale în care au emigrat indivizii după dezmembrarea sistemului colonial. Diferențele culturale și de comportament față de populația culturii primitoare determină reacții de izolare socială, sentimente de frustrare sau chiar situații discriminatorii. În concluzie, putem afirma că o importantă categorie de clienți ai asistenței sociale - marginalii și devianții - ajunge în situații problematice din cauza insuficienței sau defectuoasei socializări.

Cei trei factori generatori de probleme umane (și sociale) pot acționa independent sau combinat, manifestându-se cu diferite grade de intensitate. Identificarea factorilor care provoacă situații problematice la nivel individual și colectiv reprezintă un element esențial în proiectarea strategiilor de intervenție socială. Stabilirea obiectivelor intervenției ține seama, de asemenea, de ierarhia nevoilor umane la diferite categorii de clienți.

3.2. Clasificarea nevoilor umane

În pofida diversității lor, nevoile umane pot fi incluse în categorii de sinteză, care se raportează la: domeniul de manifestare (biologic, psiho-social, cognitiv), modalitatea de definire, percepția subiectului uman care resimte trebuința etc.

3.2.1. Ierarhia nevoilor umane în concepția lui Abraham Maslow²⁶. Potrivit lui Maslow, acțiunile umane au toate ca scop

²⁶ Cf. *Vers une psychologie de l'être*, Fayard, Paris, 1979.

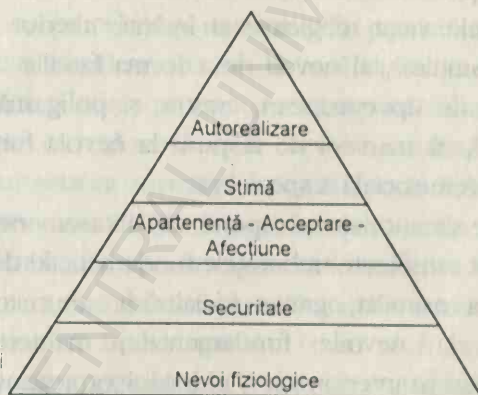
satisfacerea unor trebuințe. Satisfacerea se produce, însă, potrivit unei ordini de priorități sau urgențe, avându-se mai întâi în vedere nevoile primare, pentru ca apoi să fie luate în calcul cele de ordin superior. Astfel, nevoile se structurează piramidal, după cum urmează:

- a) La baza piramidei se află nevoile elementare, de ordin fiziologic (nevoia de aer, apă, hrană, îmbrăcăminte; nevoi de ordin senzorial, sexual etc.). Satisfacerea lor asigură buna funcționare biologică a organismului uman.
- b) Nevoia de securitate individuală în mediul natural și social se referă la protejarea față de forțele exterioare ostile și față de diferiți factori de risc. Asigurarea unei astfel de protecții se realizează prin stabilitatea locului de muncă și prin apropierea unor bunuri și resurse (casă, retribuție, poliță de asigurare etc.). Trebuințele fiziologice și nevoia de securitate reprezintă nivelele inferioare ale piramidei trebuințelor umane. Satisfacerea lor permite apariția nevoilor de ordin superior și a resurselor umane necesare satisfacerii celor din urmă.
- c) Nevoile sociale se raportează la necesitatea acceptării și apartenenței (fiecare individ resimte nevoia de a fi acceptat într-un grup, de a aparține afectiv cuiva). Oamenii manifestă nevoia de dragoste încă din primele luni de viață. Dominant instinctivă la început, această nevoie devine treptat din ce în ce mai "rațională", devine o exigență de prim ordin pentru confortul sufletesc. Satisfacerea ei contribuie în mod semnificativ la întărirea sentimentului de siguranță, de securitate. Pornindu-se de la acest nivel al trebuințelor, în asistența socială s-a dezvoltat teoria atașamentului²⁷.
- d) Nevoia de stimă derivă dintr-o exigență autoevaluativă a individului, care dorește să-i fie recunoscut statutul pe care îl are sau la care aspiră, să-i fie apreciate competențele, cunoștințele, performanțele, calitățile morale etc. "Satisfacerea

²⁷ A se consulta, în literatura română de specialitate, lucrarea *Teorie și metodă în asistența socială* (autor Vasile Miftode), Editura Fundației Axis, Iași, 1995.

acestei nevoi de stimă permite dobândirea încrederii în sine și procură sentimente de valoare, de forță, de utilitate etc. În caz contrar, nesatisfacerea acestei trebuințe riscă să conducă la sentimente de neputință, de inferioritate sau de slăbiciune" [23:64].

- e) Nevoia de autorealizare, de împlinire de sine vizează construirea unei imagini de sine favorabile și capacitatea de autocontrol. Această trebuință este satisfăcută atunci când individul se apreciază ca fiind "cineva", când el are o capacitate de decizie asupra scopurilor și mijloacelor de împlinire socială. Spre deosebire de celelalte nevoi de ordin social, nevoia de autorealizare poate fi satisfăcută fără concursul altor actori sociali (care să acorde stima sau să ofere afecțiunea).

3.2.2. *Taxonomia lui Saint-Arnaud*²⁸ se bazează pe criteriul "subiectului purtător" al nevoii, respectiv umanitatea în totalitatea ei, comunitățile și indivizii. Astfel, pot fi identificate trei categorii de trebuințe:

- a) Nevoile fundamentale, prezente la toți indivizii speciei umane, sunt înnăscute și țin de domeniul fiziologic și

²⁸ Y. Saint-Arnaud, *La personne humaine*, Les Éditions de l'Homme, Montréal, 1974.

psihologic (trebuințele alimentare, vestimentare, nevoia de odihnă, nevoia de afecțiune etc.).

b) Nevoile structurante sunt mijloacele pe care le utilizează indivizii pentru a satisface trebuințele fundamentale. Trebuințele structurante nu sunt universale și nici înnăscute; ele sunt rezultatul obișnuințelor pe care ni le formează mediul natural și social în care trăim²⁹. Spre exemplu, nevoia fundamentală de a mânca este satisfăcută în cazul copiilor de vârstă mică ori de câte ori aceștia formulează cererea alimentară, fără a se conforma orarului de masă al persoanelor adulte. Cu timpul, copiii sunt obișnuiți să-și satisfacă trebuințele alimentare de trei ori pe zi. A mânca de trei ori pe zi este, așadar, o nevoie structurantă. La fel și în cazul repausului duminical (nevoie structurantă determinată de cadrele vieții religioase și întărită ulterior de exigențele sindicalismului), al nevoii de a forma familia (monogamă în culturile de tip european, creștin, și poligamă în societățile islamice), ca manieră de răspuns la nevoia fundamentală de reproducere socială a speciei etc.

c) Nevoile situaționale se raportează, de asemenea, la modul în care sunt satisfăcute trebuințele fundamentale de către individ. Acesta a asimilat, grație socializării, anumite maniere de răspuns la nevoile fundamentale, maniere socialmente constituite. În interiorul lor, individul va acționa, însă, potrivit personalității, motivațiilor și obișnuințelor proprii, dând "culoare personală" nevoilor structurante. Reluând exemplul de mai sus, dacă fiecare individ resimte nevoia fundamentală de a mânca, nevoia structurantă (învățată) este de a mânca de trei ori pe zi; în fine, pentru un individ oarecare, trebuințe

²⁹ Nevoi structurante pot decurge din constrângerile sociale pe care ni le impune un rol sau un status, din cutumele unei culturi sau civilizații, din modă etc., transformându-se sau dispărând odată cu factorii generatori. Impunându-se în manieră constrângătoare, ca orice fapt social, nevoile structurante se interiorizează în timp, devenind obișnuințe ale comportamentului individual.

situaționale pot fi acelea de a mânca totdeauna în compania cuiva, de a utiliza o anumită veselă, de a consuma de fiecare dată un anumit produs (cum ar fi, spre exemplu, alcoolul, dulciurile, fructele) sau de a acorda un interval de timp bine determinat satisfacerii trebuinței alimentare.

3.2.3. Taxonomia lui Chombart de Lauwe.

A separa studiul nevoilor de acela al dorințelor și aspirațiilor nu este semnul unui plus de obiectivitate; dimpotrivă: apariția nevoii și intensitatea manifestării ei nu pot fi înțelese fără a recurge la structura așteptărilor, aspirațiilor și dorințelor clienților; fără acestea din urmă, nevoia devine fie o noțiune echivocă, fie una cu o sferă prea restrânsă pentru a putea acoperi multitudinea formelor de manifestare la nivelul indivizilor. Întrucât trebuințele umane se manifestă în strânsă legătură cu procesele și mecanismele psihicului, Chombart de Lauwe propune o clasificare ce are la bază distincția dintre obiectul (conținutul) nevoii și starea pe care o declanșează absența satisfacerii; a doua distincție o realizează între nevoia rezultată din proiecția subiectivă a unui orizont superior de satisfacție (adică din dorințe și aspirații) și cea rezultată din exigențele vieții sociale, din constrângerile și obligațiile pe care aceasta le impune.

a) Nevoia-obiect desemnează "un element exterior indispensabil fie funcționării unui organism (cum ar fi hrana), fie vieții sociale a unei persoane, în funcție de statutul său social (spre exemplu, o locuință convenabilă), fie unui grup social pentru a subzista și a se menține în echilibru într-o structură socială..." [23 : 65]. Absența acelui "obiect" necesar bunei funcționări provoacă individului o stare de tensiune (de la simpla indispoziție și până la angoasă și dereglări psihice și fizice); respectiva stare îl incită pe individ să acționeze în sensul dobândirii obiectului. Astfel, nevoia-obiect devine nevoie-stare.

b) Existența unor "obiecte" susceptibile de a îmbunătăți viața individului, obiecte la care acesta nu are încă acces, determină

aparitia unor aspiratii³⁰. Nivelul aspiratiilor depinde de statutul social al persoanei, de educatia ei, precum si de posibilitatile de atingere a starii dezirabile ce constituie continutul aspiratiei. Astfel, se poate constata ca nivelul aspiratiilor este de regula mai scazut la categoriile de populatie marginale decat la persoanele cu statut social superior.

În conditiile complicării permanente a raporturilor sociale, ale creșterii exigențelor societății față de individ în privința profesionalizării, a capacității de adaptare la progresul științei și tehnicii, unele nevoi-aspirație se transformă în nevoi-obligație. Spre exemplu, pentru o mare parte a populației, știința de carte reprezenta în secolul trecut (și chiar în primele decenii ale veacului XX) o nevoie-aspirație. De împlinirea acestei aspirații depindea schimbarea statutului social, precum și creșterea posibilităților de progres economic în plan individual. Treptat, instrucția și educația școlară (presupunând alfabetizarea, asimilarea de cunoștințe, formarea de priceperi și deprinderi specifice principalelor domenii de activitate) au devenit o condiție fundamentală pentru a găsi un loc de muncă și pentru adaptarea la viața socială. În contemporaneitate, putem observa o accelerare a procesului de transformare a nevoilor-aspirație în nevoi-obligație, accelerare datorată informatizării, evoluției rapide a tehnologiilor, accentuării diviziunii sociale a muncii etc.

3.2.4. Taxonomia lui Bradshaw nu prezintă un criteriu precis, ea bazându-se în special pe observație, pe experiență, și nu pe concepte. Bradshaw distinge patru categorii de trebuințe umane:

- a) Nevoile normative sunt cele definite de către experții, administratorii și factorii decizionali din domeniul puterilor publice și al asistenței sociale, prin raportarea stărilor (situațiilor) sociale reale la cele optimale, dezirabile, conforme

³⁰ Potrivit *Dicționarului de sociologie* (ed. cit.), aspirația este "reprezentarea subiectivă a unor stări considerate de persoane, grupuri, colectivități a fi dezirabile. Aspirațiile pot fi considerate a fi, în ultimă instanță, expresii subiective ale necesităților sistemelor respective (persoane, grupuri, colectivități)" (p.52).

cu o normă de funcționare. Astfel, experții pot stabili nivelurile minime și cele optime de consum alimentar pentru o persoană sau o familie, treapta minimă de școlarizare admisibilă într-o societate dată, necesarul de asistență medicală etc. Odată definite limitele "normalității", asistentul social este dotat cu un instrument de măsurare și evaluare a situațiilor problematice, putând astfel determina care dintre clienții săi are dreptul la anumite servicii asistențiale și care nu se înscrie în limitele situației disfuncționale. Prin definirea nevoilor normative, factorii puterii pot controla mecanismele reproducerii structurii sociale și cele ale "normalizării".

- b) Nevoia resimțită. Este posibil ca un individ, un grup sau o comunitate să se afle într-o situație problematică prin raportare la norma de dezirabilitate stabilită de către experți, însă, cu toate acestea, să nu resimtă propria stare ca pe o lipsă, o insuficiență sau un decalaj între optim și real. Pe de altă parte, aproape fiecare actor social este "purătorul" unor trebuințe care nu sunt definite ca atare de către experți. Așa încât, independent de evaluările oficiale, nevoile care au relevanță pentru actorul social sunt cele resimțite.
- c) Nevoia exprimată echivalează cu o cerere concretă de ajutor, formulată de către un individ, un grup sau o comunitate, fie pentru a sensibiliza serviciile de protecție socială, fie administrația publică, fie alți agenți sociali preocupați de problemele umane. Nevoia resimțită, în măsura în care nu poate fi satisfăcută prin forțele proprii ale subiectului purtător, devine nevoie exprimată. Formele de exprimare diferă de la un individ la altul și de la un conținut al nevoii la altul, ele mergând de la solicitările neformale de sprijin până la cererile cu caracter oficial și ajungând chiar la unele modalități de protest (pașnic sau violent).
- d) Nevoia comparativă este un pronostic la care asistentul social ajunge pe baza următorului raționament: dacă un actor social resimte o nevoie anume, atunci actorii care posedă

caracteristici asemănătoare celui dintâi au, probabil, aceeași nevoie. De exemplu, dacă un șomer de lungă durată se confruntă cu nevoi de ordin material, este foarte probabil ca și alți indivizi aflați în aceeași situație să se confrunte cu dificultăți economice; dacă un minor dintr-o familie carentată suportă un tratament necorespunzător din partea părinților (neglijare, abuz fizic, abuz de inocență etc.), este aproape sigur că și ceilalți copii ai familiei respective trăiesc în aceleași condiții.

Taxonomia lui Bradshaw identifică cele patru categorii de nevoi pornind de la definițiile experților, de la percepția subiectivă a beneficiarilor serviciilor sociale și de la compararea nevoilor unor actori sociali cu cele ale actorilor ce prezintă profiluri asemănătoare. Această clasificare permite evidențierea capacității clienților de a repera și de a exprima propriile nevoi. De aceeași clasificare se servește (fără a o conștientiza la nivel teoretic) clientul revendicativ. Pornind de la cunoașterea normei de dezirabilitate și de la compararea propriei situații cu aceea a unor clienți asemănători, clientul revendicativ formulează cererea de ajutor în termeni imperativi.

3.3. Perspective teoretice în analiza problemelor sociale

Apariția unei trebuințe generează, așa cum am văzut în clasificarea lui Chombart de Lauwe, o stare de tensiune la nivelul subiectului care resimte trebuința. Nesatisfacerea acesteia și cronicizarea stării de insatisfacție determină apariția problemei umane. Trebuie precizat, însă, că nevoia nu se confundă cu problema (umană sau socială); există, așadar, nevoi umane în afara situațiilor problematice: "Acțiunile preventive, de exemplu, sunt concepute după o logică diferită de cea a acțiunilor care vizează tratarea unei

probleme. Se poate vorbi în acest caz despre nevoile de prevenire ale unei populații, fără să fi fost identificată o problemă manifestă" [23:70]. Situațiile problematice sunt determinate de nesatisfacerea nevoilor umane; însă definirea problemelor nu se reduce la identificarea nevoilor care le generează.

Sărăcia, abandonul familial, șomajul, criminalitatea, toxicomania, prostituția, insecuritatea și dezordinea socială reprezintă situații ce pot fi catalogate drept probleme sociale. Unele dintre acestea n-au fost, însă, considerate astfel dintotdeauna (spre exemplu, analfabetismul, toxicomania sau creșterea alarmantă a periferiilor urbane nu constituiau probleme sociale în secolele trecute; în schimb, lumea acelor timpuri se confrunta cu marile epidemii, cu mortalitatea infantilă ș.a.m.d.). Cum putem defini, așadar, problema socială?

O definire de maximă generalitate și "neutralitate" prezintă problema socială ca pe o situație, o caracteristică sau un fapt care intervine în dinamica unui sistem social, perturbându-i funcționarea normală. Același termen desemnează "o carență obiectivă în raport cu normele sociale"³¹. Însă factorul perturbator sau carența pot aparține unor realități extrem de diferite: unele sunt de natură "materială", altele de natură "simbolică"; unele țin de individ, altele de comunitate. Perspectiva definirii problemei sociale va avea astfel un rol semnificativ în analiza și evaluarea ei.

În literatura sociologică există mai multe perspective de analiză și definire, după cum urmează: "patologismul"; perspectiva dezorganizării sociale; perspectiva conflictului de valori; perspectiva comportamentului deviant; teoria analitică a devianței³². Aceste cadre explicative pentru cauzele și formele de manifestare ale problemelor sociale asumă câteva presupuziții comune:

- "problemele sociale constituie prin natură situații sociale;
- ele iau naștere din viața grupurilor;

³¹ Cristina De Robertis, *Méthodologie de l'intervention en travail social*, Bayard Éditions, Paris, 1995, p. 102.

³² Cf. E. Rubington & M. Weinberg, *The Study of Social Problems*, Oxford University Press, London, 1971.

- problemele privesc un număr mare de indivizi;
- ca atare, ele reprezintă o amenințare pentru bunăstarea socială;
- situațiile critice sunt definite de către moravurile și uzanțele unui grup;
- ele trebuie să fie tratate de o manieră coerentă și metodică³³.

Respectivele presupoziiții insistă asupra caracterului social al problemei, atât în privința genezei, cât și a amplitudinii. Din punct de vedere sociologic, nu se neagă importanța disfuncțiilor la nivel individual, ci doar se subliniază faptul că acestea se produc în contexte sociale; când însuși contextul în care evoluează un individ, un grup sau o comunitate intră în criză, intervenția socială nu mai poate să se limiteze la un număr restrâns de clienți, ci trebuie să caute soluții generale, de nivel comunitar. Identificarea soluțiilor și conceperea planurilor de intervenție necesită stabilirea cauzelor problemei sociale, a agenților implicați și a obiectivelor de atins. Toate acestea depind de perspectiva de analiză, așa încât, dacă vom considera problema drept efectul dezorganizării, soluțiile se vor înscrie pe direcția rearmonizării sistemului afectat; dacă problema este concepută ca rezultat al conflictului de valori, acțiunea de intervenție va viza domeniul axiologic etc.

3.3.1. Patologismul este perspectiva de analiză care pornește de la premisa asemănării dintre societate (ca ansamblu funcțional) și organismul uman. Această asemănare este surprinsă încă din antichitate (spre exemplu, Platon, invocând principiul oikeiopraxiei, sugera similitudinea dintre "constituția interioară", aceea a sufletului omenesc, și constituția cetății; distribuția funcțiilor în societate se inspiră la Platon din modelul biologic), fiind apoi exploatată în secolul al XIX-lea, odată cu apariția curentelor sociologiei de tip

³³ Rudolph Blum, *Dimensions sociologiques du travail social*, Éditions du Centurion, Paris, 1970, pp. 41-42.

pozitivist (în special biologismul și organicismul). Așa cum organismul uman se confruntă uneori cu stări patologice, și societatea își are "bolile" ei. În cadrul "corpului social", există o majoritate a indivizilor ce se caracterizează prin funcționarea socială normală, însă există și o minoritate disfuncțională. Membrii acestei minorități sunt fie anormali ("defectivi"), aflați adică în situația de a nu putea asimila și pune în practică normele sociale, fie devianți, care refuză normele. Dacă comportamentul defectivilor este determinat de incapacități fizice și psihice, comportamentul antisocial al devianților este rezultatul unei forme de protest social (destructurat ca actor social normal, eliminat din "jocurile sociale" consacrate și îndeobște acceptate, deviantul încearcă să redevină actor social valabil, construind un nou "joc", paralel sau contrar raporturilor sociale "normale").

Defectivii și devianții formează "celulele bolnave" ale organismului social. Cauza maladiilor societății o constituie eșecul socializării sau insuficiența acesteia.

Analiza problemei sociale din perspectivă patologică determină în asistența socială preferința pentru modelul medical de acțiune. Acesta face din asistentul social un medic la societății, capabil să diagnosticheze stările patologice, să conceapă și să aplice tratamentele corespunzătoare.

3.3.2. Perspectiva dezorganizării sociale are ca fundament paradigma sistemistă. Așa cum arătam la începutul prezentului capitol, societatea este imaginată ca un uriaș sistem, ale cărui părți componente se află în raporturi de intercondiționare. Astfel, dacă într-un subsistem sau un compartiment al socialului se produce o modificare structural-funcțională, celelalte subsisteme (ca și ansamblul societal) vor trebui să se ajusteze la rândul lor, pentru a păstra starea de funcționare normală a fiecăruia dintre ele și a ansamblului. Absența sau insuficiența proceselor adaptative provoacă dezorganizarea în sistem, adică apariția unor probleme umane sau/și sociale.

Fenomenul dezorganizării poate fi constatat atât la nivel individual și microsocial, cât și la scara societății globale. Spre exemplu, dacă o persoană își pierde locul de muncă, ea va înregistra o diminuare sau chiar o dispariție a resurselor materiale necesare vieții; această problemă apărută în orizontul sau comportamentul economic solicită procese de adaptare (în domeniul formației profesionale, al dozării consumului și în general al comportamentului economic, în domeniul habitatului, al stării civile - dacă o căsătorie "convenabilă" poate ameliora starea economică - etc.), fără de care existența individului intră într-un proces de dezorganizare. În cazul unei familii, schimbarea numărului de membri (prin nașterea unui copil, prin decesul unui membru sau prin separarea soților) solicită o nouă repartiție a resurselor și a sarcinilor, modificarea rolurilor sociale ș.a.m.d., în scopul păstrării echilibrului inițial al familiei.

La nivel societal, dezorganizarea este concepută ca un eșec funcțional ce se manifestă în următoarele situații:

- a) când pentru un anume tip de acțiune nu există nici o regulă în vigoare (fie din cauza noutății absolute a acțiunii, fie datorită eliminării unei reguli vechi, fără ca ea să fie suplinită de una nouă); astfel de situații apar în urma unor revoluții politice și sociale, în cazul schimbării raportului de forțe dintre grupurile și comunitățile etnice, lingvistice sau religioase, atunci când sunt abrogate "reparatoriu" unele legi și reglementări din diferite domenii ale vieții economico-sociale etc.;
- b) când pentru același tip de acțiune există două norme contradictorii, astfel încât încălcarea uneia dintre ele devine inevitabilă (spre exemplu, limitarea creșterii numărului de membri ai unei familii se face, uneori, apelând la avort; această practică este supusă, pe de o parte, unor reglementări juridice, iar pe de altă parte ea este sancționată negativ de către Biserică; atunci când legea civilă permite avortul iar normele religioase îl interzic, persoana se află între două reguli contradictorii);
- c) în situația de "depresiune", când există o regulă clară și unică de acțiune, însă ea nu este dotată cu suficientă putere

coercitivă, așa încât încălcarea ei nu atrage după sine nici o pedeapsă (cu atât mai puțin poate fi vorba despre vreo recompensă pentru cei care respectă regula).

Cauzele dezorganizării sociale sunt reprezentate de schimbarea socială și de discrepanța dintre aspirațiile individuale și interesul colectiv. Termenul de "schimbare socială" se referă la ansamblul transformărilor care afectează structura și funcționarea unei societăți. Atunci când transformările sunt imperceptibile și se produc în sensul menținerii echilibrului societății, avem de-a face cu o societate dinamică (după modelul sistemelor homeostatice); când transformările sunt bruște, în sistemul social apar situații conflictuale și se instalează dezorganizarea. Dezorganizarea unei colectivități umane are drept cauză și conflictul dintre interesele particulare și interesul general: "Stabilitatea colectivității este garantată când unanimitatea asupra chestiunilor și problemelor comune este virtual dobândită. Dar dacă o parte a cetățenilor se dezinteresează de interesul general al colectivității, aceasta își vede amenințată structura socială. Astfel se petrec lucrurile, de exemplu, ori de câte ori interesele particulare economice, religioase sau de altă natură tind să prevaleze asupra intereselor comune. Dezorganizarea colectivității apare deci atunci când se stabilește o disparitate sensibilă între aspirațiile individuale și interesul social" [33 : 84-85].

3.3.3. Perspectiva conflictului de valori. Pentru a putea exista și pentru a funcționa normal, societățile omenești au nevoie, așa cum am văzut, de un minim consens asupra regulilor de comportament, asupra simbolurilor și valorilor sociale (indiferent de câmpul din care relevă: material, religios, artistic, politic etc.). Coabitarea, cooperarea și chiar conflictul dintre indivizi, grupuri sau comunități necesită raportarea la un fond comun de valori (în special morale), în funcție de care se definește normalitatea socială. Atunci când actorii sociali aflați într-o situație de contact profesează valori (morale, religioase, estetice, politice etc.) contradictorii, raporturile dintre ei se deteriorează, generând probleme umane sau sociale.

Conflictul de valori poate să apară pe următoarele teme principale: a) definirea contactului (spre exemplu, coexistența pe un anumit teritoriu a două grupuri etnice sau religioase poate fi definită pe baza valorii egalității și a nediscriminării; dacă unul dintre grupuri dorește să impună "valoarea" privilegiului și a segregăției, atunci între respectivele comunități apare un conflict de valori pe tema definirii contactului); b) stabilirea regulilor de competiție (exemple edificatoare găsim în domeniul vieții politice - în ceea ce privește dreptul de vot, dreptul de a candida -, al educației - în privința condițiilor de acces la diferite nivele de pregătire -, în domeniul economic etc.); c) stabilirea valorilor spirituale ce trebuie respectate și distribuția sau repartizarea valorilor materiale.

O problemă socială poate fi definită ca o situație incompatibilă cu valorile dominante ale unei colectivități umane. Remedierea unei probleme sociale cauzate de conflictul de valori este posibilă utilizând trei mijloace:

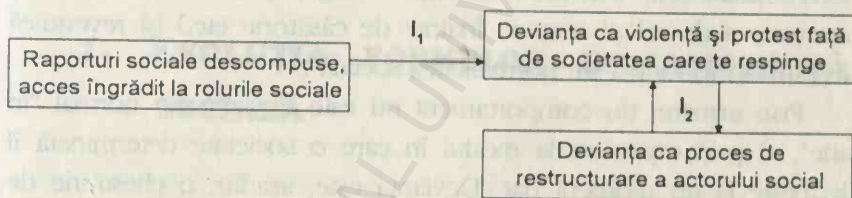
- consensul: părțile aflate în conflict renunță la confruntare, în numele unei valori superioare pe care ambele o acceptă necondiționat și pe care doresc să o protejeze (de exemplu, conflictul dintre soți este eliminat sau atenuat de consensul cu privire la protejarea copiilor; conflictul dintre grupările politice poate să dispară atunci când este în joc suveranitatea națională, independența);
- negocierea valorilor în spirit democratic;
- impunerea valorilor actorului social mai puternic (reprezintă o falsă rezolvare a conflictului, întrucât acesta persistă în stare latentă și reizbucnește odată cu schimbarea raportului de forțe).

Problemele sociale rezultate din conflictul de valori sunt abordate în practica asistențială cu mijloace aparținând "instrumentarului" simbolic și axiologic.

3.3.4. Perspectiva comportamentului deviant. Pentru împlinirea aspirațiilor și atingerea scopurilor individuale, oamenii acționează potrivit unor strategii care comportă, pe lângă libertatea acțiunii, și o

serie de limitări de ordin social. Atunci când în acțiunile lor indivizii sau grupurile încalcă normele de comportament socialmente acceptate, apare devianța. Dacă acest fenomen ia amploare, el se transformă într-o gravă problemă socială.

Comportamentele deviante sunt rezultatul învățării unor modele negative de acțiune sau pot fi expresia unui protest social. În acest din urmă caz, avem de-a face cu un proces de restructurare a actorilor sociali defavorizați: atunci când un individ sau un grup de persoane nu au acces la rolurile sociale la care ar avea dreptul sau la care aspiră, ei tind să se restructureze ca actori valabili, construind un nou joc social, cu reguli proprii, diferite sau chiar opuse celor consacrate. Acest model explicativ al comportamentului deviant poate fi ilustrat prin următoarea combinație de ipoteze³⁴:

Remediarea comportamentelor deviante este concepută ca un proces de resocializare ce utilizează ca mijloace:

- reducerea contactelor cu modelele negative de comportament;
- promovarea modelelor pozitive;
- redistribuirea șanselor de acces la rol-statusuri, în beneficiul actorilor defavorizați;
- coerciția.

Rezolvarea problemelor sociale generate de devianță echivalează cu reintegrarea indivizilor și a grupurilor în rețeaua normativă a societății: "Într-o lume dominată de reguli care impun limite acțiunilor și scopurilor indivizilor pentru a le putea corela între ele, omul trebuie să se resemneze. Singura șansă pe care o oferă socialitatea

³⁴ Cf. Raymond Quivy & Luc Van Campenhoudt, *Manuel de recherche en sciences sociales*, Bordas, Paris, 1988, p. 135.

individualității este asigurarea securității. În schimbul ei, individul trebuie să se conformeze, în mod obligatoriu, pentru a adopta un comportament supus permanent presiunilor sociale, amenințat mereu de rigorile sașicțiunii.”³⁵

3.3.5. *Teoria analitică a devianței* pornește de la constatarea empirică a caracterului istoric și situațional al problemelor sociale. Astfel, dacă libertatea de conștiință era considerată în evul mediu drept o deviere de la normele creștinismului, în prezent ea reprezintă o valoare a societății democratice; dacă poligamia este un lucru normal în societățile islamice, ea este o încălcare a normelor juridice și morale în restul societăților. În prezent, observăm cum unele comportamente considerate multă vreme deviante (spre exemplu, homosexualitatea, aderența la noile religii, practicarea avortului, întreținerea de relații sexuale înainte de căsătorie etc.) își revendică dreptul la includerea în "normalitatea socială".

Prin urmare, un comportament nu este deviant sau normal "în sine", ci prin raportare la modul în care o societate determinată îl definește la un moment dat. Devianța este, așadar, o chestiune de definiție, de optică socială. Problema socială este definită, la rândul ei, de reacția socială față de presupusa violare a așteptărilor normative. Perspectiva analitică a devianței îl orientează pe asistentul social spre identificarea condițiilor în care o comunitate umană trasează granița dintre normalitate și devianță.

³⁵ Sorin M. Rădulescu, *Homo sociologicus (Raționalitate și iraționalitate în acțiunea umană)*, Casa de editură și presă "Șansa" - S.R.L., București, 1994, p. 29.

ASISTENȚA SOCIALĂ - UN RĂSPUNS LA SFIDĂRILE LUMII CONTEMPORANE

1. EVOLUȚIA FORMELOR DE ASISTENȚĂ SOCIALĂ

Comunitățile umane au avut întotdeauna în componența lor indivizi care, din cauze genetice, naturale sau sociale, s-au aflat în imposibilitatea de a-și satisface trebuințele prin mijloace proprii. Astfel, sărăcia, dizabilitățile, existența orfanilor și a copiilor abandonati, a bătrânilor bolnavi și fără sprijin familial sunt probleme vechi de când lumea; societățile au încercat, în maniere diferite, să rezolve aceste probleme sociale. Însă apariția unei profesii centrate pe "tratarea maladiilor sociale" în mod științific și sistematic este un fapt relativ recent: primele decenii ale secolului XX sunt martorele creării sistemelor naționale de asistență socială și implicit ale construirii identității profesiei de asistent social.

Timp de aproape două milenii, ocrotirea persoanelor, a grupurilor și comunităților aflate în situații problematice a fost preocuparea exclusivă a Bisericii, statele neimplicându-se în domeniul social decât cu funcții represive (vizând menținerea

statu-quo-ului social-politic). Din zorii creștinismului și până prin secolul al XIX-lea, asistența socială practică de instituțiile și ordinele religioase a fost principalul punct de sprijin pentru săraci și pentru celelalte categorii defavorizate. În unele perioade ale evului mediu și apoi în epoca avântului capitalist, acțiuni asistențiale (destinate în special săracilor) au avut ca promotori pe unii indivizi bogați și atașați valorii creștine a carității, comunitățile rurale și urbane, utopiștii și industriașii convingși de eficiența economică pe termen lung a îmbunătățirii condițiilor de viață ale salariaților lor. Trebuie precizat, de asemenea, că însăși puterea politică din anumite țări (în special din cele protestante) a manifestat un oarecare interes pentru problemele sociale, însă dintr-un alt unghi și din alte motive decât cele ale Bisericii.

1.1. Creștinismul și asistența socială

În primele secole creștine, sub ocrotirea împăraților romani, de la Constantin cel Mare (306-337) și până la Iustinian (527-565), au luat ființă câteva instituții asistențiale ca: *brefotrofiile* (leagănele pentru copiii abandonati, în vârstă de până la 7 ani), *orfanotrofiile* (orfelinatele), *partenocomiile* (case de adăpost pentru tinerele fete provenite din familiile sărace sau din orfelinate), *ghirocomiile* (azile pentru vădulele bătrâne și fără sprijin) și Societatea religioasă a *Parabolanilor* (grupuri de voluntari creștini care îndeplineau servicii sanitare în folosul celor afectați de diferite maladii)¹. Funcționând separat sau în interiorul așezămintelor religioase, respectivele instituții se bucurau de suportul material și îndrumarea spirituală a Bisericii, prin episcopi, educatori religioși și duhovnici.

¹ Cf. Florica Mănoiu & Viorica Epureanu, *Asistența socială în România*, Seria I, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1992, pp. 7-10.

Până la Reforma protestantă din secolul al XVI-lea, acțiunile asistențiale ale Bisericii s-au întemeiat pe o concepție "pozitivă" în legătură cu sărăcia. Ținând de o ordine socială pe care Dumnezeu a creat-o, existența bogăției și a sărăciei reprezenta un fapt normal în lumea feudală și chiar un fapt pozitiv în multe privințe: pe de o parte, a te naște și a trăi în sărăcie reprezenta o șansă pentru dobândirea vieții veșnice după moarte (căci se apreciază în scrierile biblice că săracii vor dobândi împărăția cerurilor mai lesne decât bogatii); pe de altă parte, sărăcia dădea șansa celor bogați de a practica milostenia, caritatea, fără de care nu puteau spera la salvarea sufletelor lor. Așadar, "nu numai că sărăcia nu era considerată o problemă, ci dimpotrivă, ea era idealizată, considerată în termeni pozitivi"². În planul relațiilor sociale și politice, această concepție conducea la justificarea ordinii sociale existente și la absolvirea statului de orice responsabilitate față de supușii săi săraci. Singurele raporturi "contractuale" existau între seniori și șerbi, în sensul că cei dintâi trebuiau să se îngrijească de condițiile de viață ale celor din urmă, cu deosebire în anii în care factorii naturali nu permiteau obținerea unor recolte bune. În acele condiții, "asistența" seniorială era deopotrivă un prilej de practicare a milei creștine și o măsură de apărare a propriilor interese economice (pentru că a nu lăsa șerbii să moară de foame echivala cu protejarea forței de muncă de pe domeniul feudal).

Odată cu destrămarea sistemului feudal din economia Europei Occidentale (începând cu secolul al XV-lea) și cu apariția raporturilor de muncă specifice capitalismului - raporturi între patron și salariat -, se observă o creștere a mobilității populației și nașterea unei categorii de săraci: oamenii din mediul rural lipsiți de pământ sau de alte mijloace materiale, și care caută în orașe o slujbă pentru a-și asigura subzistența. "Deposedatii", cei "fără stăpân" și "fără meserie" îngroașă rândurile sărăcimii orașelor.

² Victor George, *Social Security and Society*, Routledge and Kegan Paul, London and Boston, 1973, p. 3.

Nobilimea se simte din ce în ce mai puțin responsabilă față de populația de pe domenii, iar puterea regală (statul) caută să pună în sarcina Bisericii obligația de a-i asista pe săraci. "Mănăstirile, bisericile, spitalele și alte instituții întreținute de către Biserică deveniră rețeaua națională de asistență a săracilor. Totuși, responsabilitatea lor era morală și nu contractuală, ca cea care exista între șerbi și nobili" [2:4]. În rest, economia liberală care se nășteea nu oferea practic nici o șansă de supraviețuire celor care nu aveau un loc de muncă și un salariu.

Dacă sărăcia nu era considerată încă o problemă socială (ci doar una moral-religioasă), puterea politică percepea însă ca un fapt deosebit de grav creșterea populației urbane sărace, aflate în căutarea de slujbe și nevoite să cerșească. Această masă umană reprezenta o amenințare fără precedent pentru ordinea socială, așa încât statul s-a simțit dator să reacționeze. Pentru a-și justifica măsurile represive contra săracilor, statul avea nevoie de o schimbare de optică în privința interpretării creștine a sărăciei. De la imaginea pozitivă pe care o avea în evul mediu timpuriu, la sfârșitul acestei epoci sărăcia nu mai era văzută ca o șansă și o virtute, ci dimpotrivă, ca un rezultat al leneviei, ca o greșală morală și chiar ca o crimă și o subversiune ce trebuie reprimată. Renașterea contribuie și ea la ștergerea "pozitivității mistice" a sărăciei, iar Reforma lui Luther și a lui Calvin îi retrage sărăciei sensul său absolut. În aceste condiții, secolele XIV-XVII vor cunoaște dezvoltarea unei legislații menite să reducă mobilitatea socială și să pedepsească vagabondajul și cerșetoria (care erau adeseaacompaniate de dezordine și "atentate" la adresa stabilității sociale). Lăsând pe seama Bisericii sarcina asistenței sociale propriu-zise, statul se dedică unei "asistențe represive", derivate din datoria lui de a apăra pacea și statu-quo-ul.

În țările catolice și în lumea ortodoxă, în pofida unor încercări de reconsiderare a statutului moral al sărăciei și al carității, Biserica va continua să practice și să propovăduiască un comportament asistențial față de săraci, rămânând până în secolul al XIX-lea cel mai important actor cu responsabilități sociale.

1.2. Protestantismul și nașterea asistenței laice

În gândirea teologică protestantă, sărăcia și caritatea nu mai au "demnitatea" pe care le-o acordase creștinismul anterior: condiția sărăciei nu anunță o glorie viitoare, după cum practicarea milosteniei nu este un gest de "curtoazie" față de Dumnezeu; în fapt, mizeria și bogăția, dărnicia și avariția sunt toate expresia voinței divine: "Oamenii nu se pot justifica în fața lui Dumnezeu prin eforturile, meritele sau operele lor (de caritate), ci în mod gratuit, datorită lui Hristos și prin credință"³. În aceste condiții, starea socială a individului și actele lui morale nu mai valorează într-un orizont religios, ci au relevanță într-o dimensiune civilă. "De acum înainte, sărăcia nu mai este prinsă într-o dialectică a umilinței și a gloriei, ci într-un anume raport între dezordine și ordine, care o închide în culpabilitate. Ea, care purta deja de la Luther și Calvin marca unei pedepse atemporale, va deveni, în lumea carității etatizate, concesie vinovată față de propria-ți persoană și păcat împotriva bunului mers al statului. Ea alunecă de la o experiență religioasă care o sanctifică la o concepție morală care o condamnă"⁴.

Insistând asupra slabei eficiențe a acțiunilor particulare de ajutorare a celor năpăstuiți, criticând formele de asistență care nu fac decât să întrețină starea de mizerie și observând că adesea sărăcia se conjugă cu viciul și imoralitatea, Biserica și statul deopotrivă vor percepe sărăcia ca pe o problemă socială și ca pe o amenințare la adresa ordinii. În consecință, nu se va mai pune problema ajutorării săracilor, ci aceea a transformării lor în elemente inofensive pentru ordinea socială. Pentru aceasta, Biserica și statul au ajuns la crearea unor instituții (ca spitalele

³ Calvin, *Confesiunile de la Augsburg*, apud: Michel Foucault, *Histoire de la folie à l'âge classique*, Gallimard, Paris, 1968, p. 68.

⁴ Michel Foucault, *op. cit.*, p. 70.

publice și azilele) specializate în internarea și ținerea sub control a celor mai săraci și mai vicioși indivizi.

Întrucât nu dispăruse total imaginea pozitivă a sărăciei și a carității, dar se instalase pentru totdeauna percepția pericolului social pe care-l reprezenta sărăcimea necontrolată, gândirea religioasă a ajuns la un compromis interpretativ: există o sărăcie în regiunea binelui moral (cea reprezentată de indivizii care primesc de bună voie și cu recunoștință asistența acordată de societate în cadrul azilelor) și o sărăcie nesupusă, amenințătoare, diavolească (cei care nu acceptă regimul de internare și supunere față de ordinea impusă de stat).

Pentru a putea răspunde presiunilor tot mai mari din partea masei crescânde de săraci, monarhia engleză dădea în secolul al XVI-lea o serie de legi care obligau comunitățile să se îngrijească de săracii din interiorul lor. Aceste legi, reunite în *Elisabethan Act* (1601), transformau apelul la generozitate voluntară într-o obligație socială. Tot în Anglia vom întâlni și alte forme de luptă împotriva sărăciei: așa-numitele *Workhouses*, sistemele *Roundsman* și *Speenhamland*.

Încă din secolul al XVII-lea existau în unele orașe ateliere publice (*workhouses*), în care cei săraci (indiferent de vârstă și sex) puteau presta diferite munci, obținând un venit care le permitea să supraviețuiască. O lege din 1722 generaliza la scara întregului regat sistemul atelierelor publice. În cadrul lor, munca era deosebit de grea și prost plătită, rostul atelierelor nefiind acela de a-i ajuta, ci de a-i pedepsi și de a-i descuraja pe săraci să vină în orașe. În mediul rural, unde atelierele publice erau puțin numeroase și unde numărul săracilor crescuse spectaculos în urma deposedărilor de pământ și a decăderii manufacturii textile familiale, s-au utilizat alte metode de asistență. Sistemul *Roundsman* presupunea întreținerea șomerilor de către cetățenii parohiei din care aceștia făceau parte. Sarcina aceasta socială revenea, pe rând, fiecărui cetățean cu posibilități materiale. Sistemul *Speenhamland* consta în acordarea unor compensații de

venit muncitorilor cu salarii mici, compensații care urmăreau atingerea unui prag calculat în funcție de numărul copiilor pe care muncitorul îi avea în întreținere. Sumele necesare compensațiilor salariale proveneau din banul public. Întreprinzătorii bogați preferau acest sistem față de obligativitatea acordării unor salarii minime garantate, întrucât sarcina protecției sociale era astfel repartizată pe toți membrii parohiei (ai comunității).

Dacă sistemul asistenței comunale convenea unor întreprinzători, el limita practic orice posibilitate de creștere a salariilor și determina sporirea cheltuielilor publice. Totodată, contravenea principiilor economiei liberale, individualismului. Așa încât, la începutul secolului al XIX-lea, clasa înstărită a făcut presiuni pentru reintroducerea unei forme dure de asistență (*workhouses*), prin *Poor Law Act* din 1834. Legea din 1834 era expresia unei teorii care postula că "asistența liberă era un dezastru pentru individ ca și pentru țară, în timp ce asistența prin *workhouses* dure și disuasive era singura soluție reală la problema sărăciei" [2:13].

Câtă vreme legislația socială era elaborată de oameni care nu erau aleși prin vot universal, ei legiferau doar în folosul marelui capital. Odată cu introducerea votului universal (în a doua jumătate a secolului al XIX-lea) și cu difuzarea ideilor socialiste, sărăcia a început să fie tratată ca o problemă socială care își are originea în sistemul economic, și nu în decăderea morală a indivizilor, în lenea și în caracterul lor mizerabil. Astfel, în primele două decenii ale secolului XX, în numeroase țări europene au apărut legi prin care sistemul economic capitalist era "umanizat", determinând la o serie de prestații în favoarea persoanelor în vârstă, a șomerilor și a celor care, din motive de sănătate, nu puteau munci. Legislația socială a acelor ani menținea sistemul atelierelor publice, însă îl făcea mai puțin dur și inechitabil. Pentru ajutoarele acordate pensionarilor se utiliza banul public, iar pentru celelalte forme de sprijin economic s-a introdus sistemul cotizării și redistribuirii, specific asigurărilor sociale.

Primele legi destinate creării unui sistem de asigurări sociale apar în Germania, începând cu 1883. Legea inițială a asigurărilor în caz de boală a fost completată cu reglementări privind riscul de accidentare, invaliditatea și bătrânețea. În Anglia, asigurările sociale de sănătate și șomaj au fost inițial reglementate printr-o lege din 1911. România introducea și ea, printre primele țări din lume, o legislație a asigurărilor de boală, bătrânețe, accidente, invaliditate și înmormântare (1912), precedată de Legea de organizare a Casei de asigurări în caz de boală și deces pentru meșteșugari (1902)⁵.

Sfârșitul primului război mondial aducea cu sine, odată cu pacea între statele implicate, și un nou concept de *pace socială*. Aceasta putea fi obținută doar printr-un sistem legislativ bazat pe principiul *justiției sociale*, pe ideea că populația defavorizată are anumite drepturi și că asistența socială nu este o problemă de bunăvoință politică, ci una de necesitate socială. În economia liberală a începutului de secol XX, s-a redefinit rolul statului în raport cu munca și capitalul: "Confruntării directe dintre capital și muncă, violenței imediate care decurgea din aceasta, i s-a putut substitui necesitatea de a contabiliza economicul și socialul, dar transferând această necesitate statului, făcându-l pe acesta responsabil de devenirea societății"⁶. Odată cu această fundamentală schimbare de optică în analiza problemelor societății industriale, ia naștere asistența socială ca domeniu distinct de activitate.

⁵ Cf. Elena Zamfir & Cătălin Zamfir (coord.), *Politici sociale. România în context european*, Editura Alternative, București, 1995, p. 81.

⁶ J. Donzelot, *L'invention du social, essai sur le déclin des passions politiques*, Fayard, Paris, 1984, p. 177.

1.3. Asistența socială în statul bunăstării generale

Primul război mondial (1914-1918) demonstrase că marile probleme sociale existente în timp de pace, precum și cele generate de situațiile de conflict militar, nu se pot rezolva doar pe baza prestațiilor Bisericii și prin intermediul asigurărilor sociale, ale căror capacități de compensare erau destul de restrânse. După o scurtă perioadă de relansare economică și de câștigare a unor drepturi politice în numeroase țări europene, criza economică a anilor 1929-1933 va afecta din nou condițiile de viață ale păturilor sărace ale societății. Marea criză economică mondială readucea în actualitate problema intervenției statului în mecanismele economiei liberale; fără a se amesteca în disputele ideologice sau în lupta dintre sindicat și patronat, statul avea datoria de a regla jocul cererii și ofertei, "influențând consumul prin sistemul de impozite, prin fixarea ratei dobânzii și prin sporirea cheltuielilor de stat, mai ales în domenii neproductive"⁷, cum ar fi lucrările publice și asistența socială. Anii '30 vor înregistra o reformare a doctrinei liberale clasice a "laissez faire"-ului (care limita intervenția statului doar la garantarea libertății de acțiune a întreprinzătorului, la apărarea legalității și ordinii publice); noul curent din gândirea și practica politică va purta numele de *neoliberalism*. Susținut în Europa de către John Maynard Keynes, iar în America de politica "New Deal" a președintelui Roosevelt, neoliberalismul va constitui fundamentul teoretic al statului bunăstării generale (*welfare state*).

Evoluând în domeniul prestațiilor sociale de la condiția de *spectator* (în perioada liberalismului clasic) la aceea de *tutore*

⁷ Liviu Petru Zăpârțan, *Doctrine politice*, Editura Fundației Chemarea, Iași, 1994, p. 131

(garant al sistemelor de asigurare și protecție socială minimală pentru menținerea echilibrului social - de la sfârșitul secolului trecut și până după al doilea război mondial), statul se va transforma, începând cu anii '50, în "furnizorul general de resurse și de securitate materială"⁸. Preluând experiența concentrării de resurse și a redistribuirii dobândită înainte și în timpul războiului, neputând elimina drepturile pe care clasele mijlocii și sărace le obținuseră până atunci și dorind să se pună la dăpost de pericolul comunist, statele occidentale vor instituționaliza bunăstarea generală. "Născut la confluența luptelor și concesiilor, a calculelor și ambițiilor nobile, welfare state s-a înrădăcinat în reprezentările oamenilor printr-o prezență recunoscută din leagăn până la mormânt" [8:47].

Paralel cu evoluția sistemelor asistențiale occidentale către "statul-providență", în țările socialiste se edifica un stat providențial bazat pe economia centralizată și pe proprietatea socialistă. Statul bunăstării din țările socialiste avea următoarele caracteristici:

- a) principala sursă de venit pentru toți membrii societății o constituia salariul; veniturile provenite din activitățile proprii sau pe baza proprietății erau nesemnificative;
- b) uniformizarea economică a cetățenilor era dată de raportul dintre salariul minim și cel maxim (aproximativ 1 la 6);
- c) inexistența șomajului (mai exact, existența "șomajului mascat") făcea inutilă instituirea ajutorului de șomaj;
- d) generalizarea sistemului de pensii și alocații;
- e) educație și îngrijire medicală gratuită pentru întreaga populație.

"Ca rezultat al acestui mod quasi-universal de protecție socială și de realizare pe diferite căi a unei egalități sociale, nevoia de asistență socială fondată pe testarea mijloacelor individuale era

⁸ Mattei Dogan & Dominique Pelassy, *Economia mixtă*, Editura Alternative, București, 1992, p. 53.

foarte redusă (...). A existat mereu o preferință ridicată pentru sporirea părții bunăstării colective obținute prin cheltuieli sociale, iar nu individuale" [5: 46-47].

Dacă bunăstarea în statul socialist se asociază cu o puternică tendință de uniformizare economică a cetățenilor, "statul providență" fondat pe economia de piață nu are ca scop egalizarea veniturilor, ci asigurarea resurselor pentru categoriile defavorizate și creșterea permanentă a nivelului prestațiilor sociale generale. Sursa principală a veniturilor indivizilor o reprezintă salariile, dar și profitul și proprietatea. Din veniturile "primare", statul colectează prin impozitare fondurile necesare activităților sale sociale. Aceste activități se împart în două mari categorii:

a) *gestionarea bunurilor indivizibile și a serviciilor generale*:

această categorie de activități cuprinde bunurile și serviciile de care beneficiază întreaga populație (indiferent de situația materială pe care și-o realizează prin eforturi proprii), în mod indirect (spre exemplu, protecția mediului înconjurător, investițiile de utilitate publică din transporturi și comunicații, protejarea patrimoniului cultural) sau nemijlocit (serviciile de sănătate, învățământul gratuit, produsele și serviciile subvenționate de către stat);

b) *transferurile sociale*, adică redistribuirea unor resurse din venitul național, în folosul unor categorii defavorizate; în categoria transferurilor sunt incluse:

- asigurările sociale, care oferă resurse persoanelor ce nu pot obține venituri prin activitatea proprie (pensiile de bătrânețe, de boală și de urmaș, ajutorul de șomaj);
- sprijinul economic acordat categoriilor de persoane cu nevoi speciale (familii cu mulți copii, persoanele cu mobilitate scăzută sau cele afectate de deficiențe psihice etc.);
- asistența socială fondată pe testarea mijloacelor financiare individuale asigură protecția persoanelor care

nu-și pot satisface trebuințele cu ajutorul resurselor proprii și a serviciilor sociale din celelalte categorii.

Dezvoltarea acestei rețele de servicii generale și centrate pe categorii de persoane sau pe indivizi a determinat sporirea fără precedent a cheltuielilor cu destinație socială în ansamblul cheltuielilor publice, ajungând în anii '90 la aproximativ 25-30% din produsul intern brut al țărilor din OCDE. În condițiile crizei economice declanșate la începutul anilor '70, edificiul statului bunăstării generale s-a văzut amenințat de presiunea crescândă asupra unui buget public din ce în ce mai fragil. Astfel a apărut necesitatea unei schimbări de strategie în ceea ce privește finanțarea și orientarea acțiunilor sociale ale statului. "Privatizarea statului bunăstării"⁹ s-a concretizat în concesionarea unor servicii publice firmelor private, încurajarea sistemului asigurărilor private, trecerea de la politica creșterii numărului locuințelor sociale la aceea a stimulării proprietății imobiliare, responsabilizarea comunităților locale în domeniul protecției sociale etc. Concomitent a luat naștere un nou curent de gândire socială (în special în Statele Unite ale Americii), care pune accent pe *autoajutorare*, pe scoaterea individului de sub tutela uneori sufocantă a instituțiilor statului. În prezent, așa cum arăta John Naisbitt în prima sa carte *Megatendințe* (Editura Politică, București, 1989), macroeconomia și marile programe sociale specifice statului bunăstării din deceniile 6-7 cedează în fața microeconomiei societății informaționale, bazate pe autoajutorare.

Societatea contemporană presupune o reevaluare a strategiilor asistențiale, a rolului asistentului social și a statutului său în cadrul comunităților. Diversificarea și specializarea serviciilor sociale necesită multiplicarea resurselor materiale și umane implicate în procesele asistențiale. Statul bunăstării trebuie să transforme comunitățile și indivizii în parteneri în "afacerea asistențială",

⁹ Vezi John Naisbitt & Patricia Aburdene, *Anul 2000 - Megatendințe*, Editura Humanitas, București, 1993, pp. 163-188.

eliminând sindromul dependenței și presiunea asupra bugetului public, întrucât experiența a demonstrat că nu întotdeauna creșterea cheltuielilor sociale conduce la o creștere a calității serviciilor asistențiale. Este vorba, așadar, ca în raporturile dintre stat și societate "să se treacă de la o logică de asistență și de substituire la o logică de responsabilizare, de paritate și chiar de egalitate"¹⁰.

2. ASISTENȚA SOCIALĂ ÎN SISTEMUL GENERAL AL PROTECȚIEI SOCIALE

Atunci când se vorbește despre activitățile destinate îmbunătățirii situației categoriilor defavorizate și atenuării inegalităților, se utilizează diferite sintagme ca: protecție socială, asistență socială, asigurări sociale. Acestea trimit la realități distincte, la sisteme autonome de gestionare a "bunăstării". De asemenea, putem indentifica o diferență de grad între protecție, asigurări și asistență, în sensul că prima le înglobează în sfera sa pe celelalte.

Prin *protecție socială* înțelegem *ansamblul instituțiilor, structurilor și rețelelor de servicii, al acțiunilor destinate creării unor condiții normale de viață pentru toți membrii unei societăți și mai ales pentru cei cu resurse și capacități reduse de autorealizare*. În sfera activităților de protecție socială sunt incluse atât prestațiile instituțiilor statului, cât și cele ale organizațiilor societății civile și ale Bisericii. În mod concret, protecția socială cuprinde: asigurarea veniturilor pentru categoriile de persoane care nu pot dobândi resurse prin munca proprie (bătrânii, șomerii, bolnavii, persoanele cu deficiențe); protejarea populației față de efectele crizelor

¹⁰ Marie-France Freynet, *Les médiations du travail social*, Les Éditions de la Chronique Sociale, Lyon, 1995, p. 39.

economice; protecția în caz de calamitate naturală sau de conflict armat; asigurarea ordinii publice și protecția față de criminalitate; apărarea drepturilor civile; protejarea față de orice factor de risc.

Obiectivele protecției sociale sunt realizate în principal de două sisteme distincte: al asigurărilor și al asistenței sociale.

2.1. Asigurările sociale

Asigurările sociale au apărut încă de la sfârșitul secolului trecut, având ca scop susținerea financiară a persoanelor ce nu realizează venituri dintr-o activitate proprie, din cauza pierderii locului de muncă sau din cauza pierderii temporare sau definitive a capacității de muncă. Astfel, prin diferite legi au fost reglementate asigurările de boală și de șomaj, pensiile, asigurările în caz de accidente etc. Sistemul asigurărilor are la bază contribuția financiară a indivizilor și redistribuirea fondurilor astfel obținute în folosul celor care se află în situații problematice. Așadar, cotizanții primesc, atunci când au nevoie, ajutoare proporționale cu contribuția lor și cu dimensiunile trebuinței. "În organizarea asigurărilor sociale se reunește spiritul uman de prevedere cu solidaritatea inter și intragenerațională și cu garanția statului ..." [5: 80].

Asigurările sociale diferă de cele private, deși operează în aceeași sferă problematică. Diferența este dată de faptul că, în cazul asigurării private, cotizantul primește o despăgubire pentru daunele suferite, în timp ce asigurarea socială oferă compensații beneficiarului pentru pierderile de venit. Dacă în contractele de asigurări private cotizațiile și despăgubirile se stabilesc în funcție de probabilitatea de risc, în asigurările sociale calculele de tip actuarial se fac doar pentru sistem în ansamblu și nu pentru situații individuale. În fine, dacă finanțarea asigurărilor private se realizează doar din cotizațiile clienților, asigurările sociale sunt

finanțate prin contribuția salariaților, a patronatului și a statului. Logica asigurărilor stă la baza securității sociale¹¹.

2.2. Asistența socială

Ca "*sistem subsidiar al protecției sociale*"¹², asistența socială funcționează după un alt principiu decât asigurările: bazându-se doar pe fonduri provenite din bugetul statului sau din donații ale voluntarilor și ale instituțiilor internaționale, asistența nu presupune nici o contribuție financiară anterioară a persoanei asistate. Ajutorarea persoanelor aflate în situații problematice are la bază principiul solidarității și presupune evaluarea trebuințelor asistatului.

Ca domeniu distinct de activitate, asistența socială este definită drept "*un ansamblu de instituții, programe, măsuri, activități profesionalizate, servicii specializate de protejare a persoanelor, grupurilor și comunităților cu probleme speciale, aflate temporar în dificultate, care (...) nu au posibilitatea de a realiza prin*

¹¹ Prin securitate socială este desemnat sistemul de instituții și acțiuni prin care se redistribuie veniturile între populația activă și cea inactivă, între cea sănătoasă și cea bolnavă etc., pentru a proteja persoanele afectate de riscuri la care, în principiu, este expusă întreaga populație (șomajul, bătrânețea, boala, accidente, maternitatea, văduvia); resursele alocate respectivelor persoane (provenind din cotizații individuale, patronale și din bugetul statului) au caracter de drept prevăzut de lege, și nu de ajutor filantropic (cf. *Dicționar de sociologie*, ed. cit., p. 536). Prestațiile specifice securității sociale se înscriu în patru categorii principale: *bătrânețea* (pensii, ajutoare sociale pentru persoanele în vârstă), *sănătatea* (concedii de boală, îngrijire medicală spitalieră, rambursarea prestațiilor medicale și a medicamentelor, dotarea spitalelor, pensii de invaliditate, asistența în caz de accidente de muncă), *familia și maternitatea* (prestații familiale, ajutoare pentru maternitate, alocații pentru copii, reduceri de impozite) și *domeniul muncii* (ajutorul de șomaj, ajutorul social, formarea și reconversia profesională).

¹² Louise Camplong, *Pauvres en France*, Hatier, Paris, 1992, p. 75.

mijloace și eforturi proprii un mod normal, decent de viață [5:100].

Scopul fundamental al asistenței sociale este acela de restaurare a capacității de funcționare socială normală a indivizilor, grupurilor și comunităților; în acest sens, va fi necesară crearea condițiilor societale necesare funcționării "normale" (adică în acord cu standardele unei societăți date).

Alți autori definesc asistența socială (sau serviciul social) ca "o instituție care, inserată în ansamblul organizării sociale, are ca funcție de a asigura, prin canalul organismelor publice sau private, un ajutor social membrilor comunității, și de a da astfel satisfacție multiplelor trebuințe ale omului (...). Serviciul social caută să-l insereze pe individ, familia, grupurile și colectivitățile în mediul social de ansamblu. Printr-o acțiune terapeutică sau preventivă, el răspunde nevoilor pe care se bazează inserția socială, servindu-se de «social» ca de un punct de sprijin. Altfel spus, el pune în joc și dezvoltă energiile personale ale asistaților și ale asistenților sociali, relațiile interprofesionale și resursele societății"¹³.

Activitatea asistențială are două dimensiuni principale:

a) *dimensiunea economică* vizează alocarea unor resurse materiale și financiare persoanelor care, pentru o perioadă limitată de timp, nu pot duce o viață auto-suficientă; respectivele persoane nu au, în acest caz, venituri suficiente rezultate din activitățile proprii sau din prestațiile sistemului de asigurări sociale (spre exemplu: săracii, copiii orfani sau abandonati, deficienții, bătrânii fără susținere familială și fără pensii, persoanele afectate de calamități naturale și care nu sunt protejate prin contracte private de asigurări);

b) *dimensiunea propriu-zis socială și psiho-socială* vizează procesele de integrare și reintegrare socială în sens larg (în plan familial, profesional, cultural, normativ, în asistența dependenților

¹³ Rudolph Blum, *Dimensions sociologiques du travail social*, Éditions du Centurion, Paris, 1970, p. 21.

de droguri și alcool, în resocializarea delincvenților, rezolvarea problemelor de cuplu, protecția persoanelor victime ale abuzului fizic, sexual și psihic, rezolvarea conflictelor intra- și intergrupale etc.).

Prestațiile din domeniul economic și cel psiho-social presupun angajarea eforturilor umane și materiale ale instituțiilor de stat, ale organizațiilor nonguvernamentale și ale voluntarilor.

Sistemul instituțiilor asistențiale de stat diferă de la o țară la alta, el dezvoltându-se în funcție de resursele bugetare ale statelor, de specificul problemelor sociale pe care încearcă să le soluționeze și de tradițiile asistențiale și organizaționale. Acest sistem evoluează permanent, adaptându-se dinamicii problemelor sociale.

În prezent, activitatea de asistență socială din România se realizează, la nivelul instituțiilor guvernamentale, pe plan național și local, după cum urmează [5: 107]:

1. Prestații pentru familie și copii:

- a) alocații de stat pentru copii (administrare la nivel național de către Ministerul Muncii și Protecției Sociale, iar la nivel local de către Direcția de Muncă și Protecție Socială);
- b) ajutoare pentru mamele cu mulți copii (MMPS, DMPS și Consiliile locale);
- c) ajutoare pentru soțiile de militari în termen (MMPS, DMPS și Centrele militare județene);
- d) indemnizații de naștere (MMPS, DMPS, C. L.);
- e) ajutoare ocazionale (MMPS, DMPS, C. L.);
- f) alocații de întreținere pentru plasament familial (MMPS, DMPS).

2. Prestații pentru persoanele cu dizabilități:

- a) ajutoare trimestriale (administrare de către Secretariatul de Stat pentru Handicapați, iar la nivel local de către Inspectoratul de Stat Teritorial pentru Handicapați);

- b) ajutor social lunar pentru handicapați* (SSH, ISTH);
 - c) pensii sociale pentru handicapați (SSH și Asociația Nevăzătorilor);
 - d) salarii pentru îngrijirea handicapaților (SSH, ISTH);
 - e) școli speciale pentru handicapați (administrate de către Ministerul Învățământului și de Inspectoratele Județene pentru Învățământ);
 - f) cămine-atelier (SSH, ISTH).
3. Instituții pentru minori:
- a) centre de primire minori (MMPS, C. L);
 - b) leagăne (administrate de către Ministerul Sănătății și Direcțiile Sanitare Județene);
 - c) școli de reeducare (Ministerul Învățământului și Inspectoratele Școlare Județene);
 - d) cămine-școală (MI, IJI).
4. Prestații pentru persoanele de vârstă a treia:
- a) cămine de pensionari (MMPS, DMPS);
 - b) cămine-spital pentru bolnavi cronici (SSH, ISTH).
5. Prestații pentru persoanele cu dificultăți materiale:
- a) alocații de sprijin pentru șomeri (MMPS, DMPS);
 - b) prestații pentru cantinele de ajutor social (administrate de către Departamentul pentru Administrația Publică Locală și de către Consiliile locale).

Organizațiile nonguvernamentale umanitare, cu o tradiție îndelungată în țările dezvoltate, se bazează pe finanțarea din partea unor firme, persoane particulare sau din partea organismelor internaționale. Pe lângă activitatea desfășurată de personalul salarizat, aceste organizații (cum ar fi, spre exemplu, Asociația Nevăzătorilor, Asociația Surzilor, Casele de Ajutor Reciproc ale Pensionarilor, Organizația "Pentru copiii noștri" etc.)

Am preluat termenul de "handicapat" din lucrarea citată, termen utilizat și de către instanțele guvernamentale care se ocupă cu protecția socială a persoanelor cu dizabilități. Precizăm, însă, că preferăm utilizarea termenului de persoană cu dizabilități, întrucât evită etichetarea socială.

se sprijină pe acțiunea voluntarilor. Voluntarii (proveniți din rândul studenților - în special al celor de la facultățile de profil socio-uman și medical - , al cadrelor medicale, al cadrelor didactice și al altor categorii profesionale) sunt persoane care desfășoară gratuit diverse activități de tip asistențial, în cadrul căminelor de copii, al centrelor de primire minori, în domeniul asistenței persoanelor de vârstă a treia în sistem rezidențial, în domeniul asistenței medicale pentru săraci etc. Activitatea voluntarilor se desfășoară sub îndrumarea și sub supravegherea organizațiilor nonguvernamentale și a unor instituții de stat, care se preocupă de pregătirea lor teoretică și de formarea deprinderilor specifice acțiunii asistențiale.

Am putut constata, din prezentarea structurii serviciilor de asistență socială, că acestea funcționează pe baza unui principiu diferit de acela al asigurărilor sociale (și cu atât mai diferit de principiul asigurărilor private). Așadar, în cadrul sistemului de protecție socială, asistența (sau ajutorul social) oferă o protecție minimală indivizilor aflați într-o situație problematică. Prestațiile asistenței sociale, finanțate din banul public sau din donații, sunt expresia solidarității naționale (sau comunitare). Ajutorul acordat pe o perioadă limitată de timp celor cu probleme deosebite nu depinde de vreo contribuție a acestora și nici nu presupune vreo rambursare a ajutorului. Sistemul asigurărilor (care stă la baza securității sociale) se întemeiază, dimpotrivă, pe o logică "contributivă": în cadrul acestuia, cotizațiile finanțează compensările de venituri, în mod proporțional cu contribuția anterioară a individului.

Pentru a contura și mai bine identitatea asistenței sociale în cadrul sistemului general al protecției, trebuie să arătăm și faptul că instituțiile și activitățile securității sociale dezvoltă cel mai adesea raporturi "impersonale" (birocratice) cu beneficiarii lor, în timp ce asistența socială presupune o relație directă între asistent și asistat.

În practica asistenței sociale, cele două logici sau principii, ca și sistemele pe care le întemeiază, se amestecă deseori: "Ajutorul social (asistența socială - n.n. C.B.) poate spre exemplu să-și asume plata cotizațiilor sociale (cotizații destinate sistemului de asigurări) ale persoanelor celor mai defavorizate, iar Securitatea socială plătește astăzi numeroase prestații de ajutor social (alocația de locuință socială, alocația pentru adulții handicapați sau alocația de părinte singur)" [12:55].

3. FUNCȚIA DE MEDIERE A ASISTENȚEI SOCIALE

Dezvoltată pe fundamentele curentului solidarist, dar și ca o consecință a pragmatismului social, asistența socială modernă se plasează la intersecția unor tranzații de maximă importanță pentru mecanismele de reglaj și pentru echilibrul sistemului social.

Prin organizarea sa economică inegalitară, societatea conține permanent surse de conflict și de tensiune între bogați și săraci; diferențele culturale și religioase potentează mereu raporturi sociale care angajează identitatea și alteritatea; în fine, existența persoanelor cu dizabilități și în general al celor care nu se înscriu în cadrele "normalității" aduce în prim plan relația dintre grupurile dominante și excluși. "Asistența socială apare astfel în centrul tranzațiilor dintre societate și excluși, precum și dintre aceștia din urmă și societate. Ea este traversată de tensiunile includerii și excluderii, ale alterității și identității" [10: 168]. Practicând inevitabil diferențierea, excluderea și căutând mereu integrarea, într-o logică identitară, societatea a creat un mecanism instituționalizat al medierilor: asistența socială.

✱ *Medierea* (termen ce își are originea în cuvintele latinești *mediatio* = mijlocire, interpunere; *medius* = cel care este în

mijloc; *mediate* = a împărți în două și a se interpune) este legată, în teoria și în practica asistenței sociale, de un alt concept fundamental, acela de *tranzacție*. Existența diferențelor dintre indivizi, grupuri umane sau comunități conduce la crearea unui spațiu intersubiectiv, în care se produc acțiuni de schimb. Acestea structurează practic "țesătura socială", evidențiind în același timp capacitatea marginalilor, a exclușilor de a dezvolta comportamente solidare, precum și capacitatea lor de a lua distanță față de societatea instituită¹⁴ și de a negocia cu ea. Conceptul de tranzacție permite, așadar, studierea schimburilor care au loc între societatea instituită și excluși - ca proces de impunere a valorilor societale, de "normalizare" sau de integrare -, iar pe de altă parte studierea schimburilor ce se produc în interiorul populației marginale și/sau deviate.]

Tranzacțiile sunt, de asemenea, modalități de reliefare a condiției de excluși sau de integrați a actorilor sociali, ca și de evidențiere a "operațiilor" care se produc la frontiera dintre normalitate și anormalitate în diferite domenii ale socialului. Astfel, tranzacțiile se pot produce:

- a) la nivel economic, unde excluderea este fundamental legată de sărăcie; în acest domeniu, tranzacțiile cu societatea instituită vizează condițiile de viață ale săracilor și presupun o miză materială, financiară;
- b) în plan juridic, exclușii nu constituie un grup social propriu-zis: ei sunt identificați prin intermediul categoriilor definite de legi cum ar fi aceea a șomajului, legea privind ajutorul social, legile vizând persoanele cu dizabilități etc.;

¹⁴ Societatea instituită este ansamblul instituțiilor și normelor care structurează viața unei comunități. Prin normele și organizațiile care o compun, societatea instituită generează excluderea economică, socială și culturală, definind condițiile de viață și de muncă, delimitând frontierele dintre normalitate și devianță și controlând trecerea de la statutul de exclus la cel de integrat sau invers. Societatea instituită tinde să reducă excluderea prin mecanisme de corectare a inegalității.

- c) la nivel sociologic, tranzacțiile dau seamă de integrarea micro-grupală, ca și de mecanismele integrării sociale de ansamblu, respectiv de apartenența la micro-grup și la comunitate ;
- d) în plan psihologic, tranzacțiile sunt cele care construiesc identitatea subiecților.

Asistența socială este concepută ca un factor de mediere în cadrul tranzacțiilor economice, juridice, sociologice și psihologice. Mediile pot fi cognitive (vizând transferul de informație între grupurile marginale și societate), contextuale sau contractuale (purtând asupra cunoașterii reciproce și asupra înțelegerii mutuale), simbolice (permițând actorilor sociali descifrarea sensului propriei lor existențe și înscrierea lor în istoria socială și culturală a comunității și a epocii) și politice (dezvoltând "cetățenia activă", inițiativa socială și integrarea în viața comunitară).

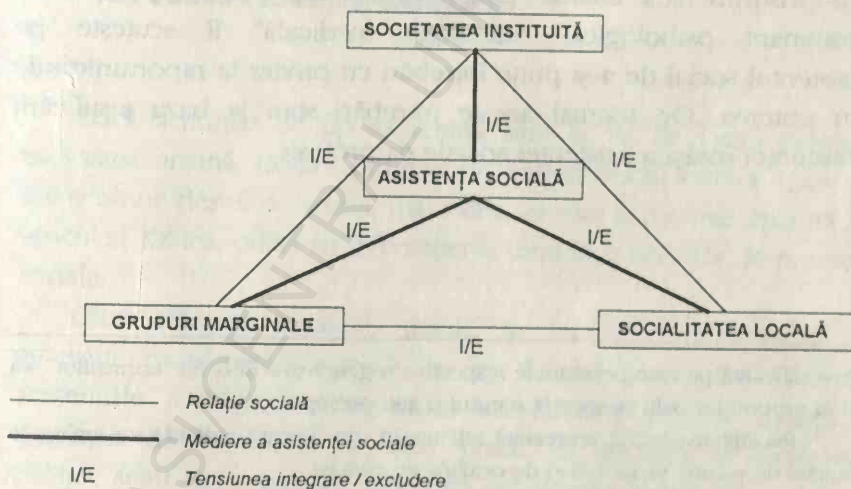
"Cum poate asistența socială să fie mediatoare? În calitatea ei de entitate instituțională, ea este deopotrivă produs al societății organizate și reprezentant al normelor acestei societăți. Asistența este un martor al raporturilor de putere dintre diferitele grupuri sociale. Ea este însărcinată să asigure normalizarea, să mascheze inegalitățile pentru a le asigura perenitatea, să controleze zonele de incertitudine potențial periculoase pentru putere. Asistența socială îndeplinește o funcție de vameș în serviciul puterii centrale. Ea are drept misiune de a stabili legături între două sisteme străine unul de celălalt" [10: 173], adică între societatea instituită ("normală", dominantă) și grupurile marginale.

După cum precizează Marie-France Freynet, "cuplajul" sau legătura dintre sistemele amintite mai sus se realizează prin intermediul următoarelor elemente de frontieră:

- persoana-frontieră (spre exemplu, asistentul social), care are rolul de a pune în legătură sistemul resurselor cu utilizatorii resurselor;

- organismele de cuplaj sau suporturile organizaționale ale persoanelor-frontieră (instituțiile de asistență socială);
- sistemele temporare de cuplaj, care permit mobilizarea rapidă a resurselor, în funcție de un obiectiv concret (este cazul reuniunilor unor factori de decizie, care iau măsuri asistențiale sau care împart sarcini diferitelor organisme asistențiale);
- sistemele permanente de cuplaj - instituții de tranzit pentru sistemul resurselor și pentru utilizatori -, cum ar fi, spre exemplu, centrele de primire sau permanențele puse la dispoziția publicului.

Aceste elemente se situează între doi poli opuși, cu care nu trebuie să se identifice și între care trebuie să se mențină echilibrul jocului integrării și excluderii.

Asistența socială mediază, așadar, relațiile dintre societatea instituită, grupurile excluse sau marginale¹⁵ și socialitatea locală¹⁶.

¹⁵ Termenul de grup exclus sau marginal are în vedere deopotrivă precaritatea condițiilor de viață ale persoanelor care îl compun, cât și imaginea

Rățiunea de a fi a asistenței sociale o reprezintă reglarea raporturilor dintre o lume a normalității și una a marginalității. Însă această misiune este complicată și ideologizată. După cum unii sociologi criticau, pe bună dreptate, școala ca instanță socializatoare care perpetuează structura și inegalitățile sociale, asistența socială poate fi și ea obiectul unei analize critice din unghiul perpetuării ideologiei dominante.

Astfel, asistentul social apare "mai mult ca un garant al alienării decât ca investit cu un rol istoric important. El este mai mult garantul ordinii și al imobilismului decât al schimbării și al evoluției sociale. De aceea în practica sa el este mai orientat către sesizarea problemelor în termeni individuali decât spre evaluarea lor în termeni colectivi (...). Altfel spus, el preferă să formuleze probe individuale mai curând decât mize colective ..." ¹⁷. Oferindu-i instrumentele analizei problemelor umane dintr-o perspectivă dominant psihologică, "ideologia medicală" îl scutește pe asistentul social de a-și pune întrebări cu privire la raporturile sale cu puterea. Or, tocmai aceste întrebări stau la baza justificării existenței însăși a asistenței sociale ca profesie.

descalificantă pe care persoanele respective o generează în ochii "normalilor", ca și în propriii lor ochi (respectiv statutul și autopercepția).

¹⁶ Socialitatea locală reprezintă rețeaua în care fiecare individ este inclus, în funcție de poziția sa socială și de ocaziile de contact.

¹⁷ J. P. Liégeois, *Idéologie et pratique du travail social de prévention*, Privat, Toulouse, 1977, p. 225.

ASISTENTUL SOCIAL ȘI SISTEMUL CLIENT

I. ASISTENTUL SOCIAL

Dacă acțiunile de tip asistențial sunt la fel de vechi precum societatea umană, despre profesia de asistent social trebuie spus că are o istorie destul de scurtă; mai exact, ea este o profesie apărută în veacul al XX-lea, odată cu diferențierea treptată a tipurilor de prestații sociale.

Către sfârșitul secolului trecut, în condițiile multiplicării și agravării problemelor sociale și pe fondul diminuării funcției asistențiale a Bisericii (din cauza secularizării averilor acesteia), asociațiile de binefacere cu statut privat, ca de altfel și decidenții politici, și-au dat seama că păstrarea echilibrului social nu se poate realiza doar pe baza unor acțiuni caritabile. Acestea nu făceau decât să îmbunătățească temporar situația câtorva săraci; or, ameliorarea condițiilor de viață ale tuturor defavorizaților presupunea măsuri legislative, eforturi materiale și umane de anvergură. Astfel, la un congres internațional al asociațiilor de binefacere, care a avut loc în anul 1893, s-a pus problema pregătirii de personal specializat pentru o nouă profesie: aceea de asistent social. Statele Unite ale Americii au

luat cele dintâi inițiativa profesionalizării în acest nou domeniu, creând în 1897, la New York, prima școală de asistență socială.

În Europa, problema asistenței sociale era strâns legată de aceea a raporturilor conflictuale dintre clasele bogate și cele sărace ale societății. Prima încercare de apropiere între acestea se realizează în Anglia, prin experiența așa-numitului *settlement*¹. În cadrul acestei forme de asistență, persoanele din înalta societate împărtășeau cu săracii aceleași condiții de viață, îi sprijineau în creșterea și supravegherea copiilor, facilitau tinerilor învățarea unei meserii, asigurau consiliere tinerelor mame, procurau asistență medicală și juridică gratuită etc. Forma în care erau realizate aceste acțiuni îndepărta diferențele dintre clasele sociale, corespunzând și mesajului pontifical din 1904 către creștinele din Franța: "Nu mai este suficient ca ele (femeile creștine ce se ocupau cu acțiunile de caritate după model englez - n.n. C.B.) să se închidă în opere de binefacere propriu-zise, în care se simte totdeauna diferența de ranguri, înălțimea celui care dă și inferioritatea celui care primește"². Papa Pius al X-lea le recomanda să se dedice acțiunilor sociale urmând spiritul evanghelic, într-o adevărată frățietate creștină.

Promotoarele "Caselor sociale" nu intenționau, însă, să subordoneze activitatea lor asistențială vreunei propagande religioase sau ideologice, considerând că reconstrucția socială este o problemă de justiție, de dreptate și nu de binefacere creștină. Această opțiune "independentistă" va crea o serie de probleme în raporturile dintre organismele private cu scop asistențial pe de o parte și burghezie și Biserică pe de altă parte. Insistând prea mult asupra ideii de conflict între clase și de conflict între generații (pentru că tinerele fiice de burghezi care acționau în plan asistențial aveau idei diferite de cele ale părinților lor), "Casele sociale" au fost intens criticate și boicotate.

¹ Numele acestei forme de asistență a săracilor de către voluntari din clasele bogate se traduce prin "aplanarea unui conflict, a unei neînțelegeri".

² Marie-France Freynet, *Les médiations du travail social*, Les Éditions de la Chronique sociale, Lyon, 1995, p. 59.

Totuși, ele vor constitui un model pentru centrele de asistență socială care se vor crea între cele două războaie mondiale.

Odată cu eșecul parțial al curentului solidarist din asistența socială a începutului de secol XX, se va dezvolta un nou tip de strategie asistențială, centrată pe modelul medical de intervenție. Întrucât viața clasei proletare era marcată în acea perioadă de o igienă precară și de răspândirea unor boli (ca tuberculoza), de malnutriție și de alcoolism, unele organizații nonguvernamentale au declanșat acțiuni sanitare de anvergură, menite să atenueze efectele mizeriei și ale lipsei de asistență medicală. Astfel, au fost create "dispensare anti-tuberculoză", a căror activitate era completată cu diverse prestații sociale și medicale la domiciliul bolnavilor. În 1914, la Paris era creată "Asociația infirmierelor-vizitatoare", care vor fi pregătite, începând cu 1922, în școli de infirmiere cu două specialități distincte (infirmiere de spital și infirmiere-vizitatoare); pentru obținerea unei diplome de infirmieră, trebuiau parcurși doi ani de pregătire: unul comun ambelor specializări și unul axat pe tipul de intervenție spitalieră, respectiv socio-medicală.

Primul război mondial a adus cu sine, pe lângă problemele sociale specifice oricărui conflict armat, și necesitatea ca femeile să susțină producția industrială de război, lucrând în fabrici în locul bărbaților aflați pe front. Însă structurile industriale nu erau pregătite pentru a primi forța de muncă feminină: în fabrici condițiile igienice erau precare, nu existau cantine și nici creșe pentru copii muncitoarelor. În Marea Britanie și apoi în Franța, aceste probleme ale femeilor au fost parțial soluționate prin activitatea supraintendentelor (Lady Welfare Supervisor, respectiv Surintendante). Prezente în fabrici și în diverse instituții private, acestea se ocupau de starea de sănătate a muncitoarelor, de locuințele acestora, de hrana din cantinele muncitorești etc. Supraintendenta era sugestiv definită de către secretarul asociației din Franța astfel: "Nici religioasă, nici muncitoare, nici femeie de lume,

sau poate toate acestea la un loc, ea este între clasa muncitoare și a noastră cel mai bun agent de legătură..."³.

În aceeași perioadă cu infirmierele-vizitoare și cu supraintendentele, apar asistentele sociale propriu-zise. Reprezentanțele acestei noi profesii activau în America la începutul veacului nostru; în deceniul al doilea, ele pot fi întâlnite și în spitalele Europei Occidentale. Legate profesional la început de instituțiile medicale, asistentele sociale aveau ca sarcină completarea diagnosticului medical al pacientului cu un diagnostic social: asistenta socială trebuia "să descopere cauzele sociale pe care medicul le poate ignora și care întrețin și agravează maladia"; de asemenea, acțiunea asistentei sociale trebuia "să prelungească în afara spitalului influența medicală" [2: 62]. În conformitate cu aceste atribuții profesionale, asistentele sociale erau recrutate numai din școlile de infirmiere. Iar serviciul asistențial era conceput ca un instrument practic de eficientizare economică și socială a muncii spitaliere. Treptat, acțiunea asistentelor sociale se va extinde și în sfera educației sanitare în școli și în familii. Pe acest fond de activitate social-medicală, de "terapie socială", primul Congres internațional al Serviciilor Sociale (Paris, 1928) va defini asistența socială după cum urmează: "Serviciul social este ansamblul eforturilor menite a alina suferințele provenite din mizerie; a replasa indivizii și familiile în condiții normale de existență; a preveni flagelurile sociale; a ameliora condițiile sociale și a ridica nivelul de trai" [3 : 63].

Înrudirea profesiei de asistent social cu aceea de medic a prezentat unele avantaje, cum ar fi: scoaterea discursului asistențial de sub influența ideologiei carității și a păcii sociale, dobândirea unui limbaj mai tehnic și a unor criterii de evaluare a eficienței asistenței. Totuși, asistența socială nu-și putea construi identitatea în raport cu asistența medicală, fără să-și definească o metodologie proprie. Așa încât, începând cu lucrarea *Social Diagnosis* (New York, 1917), scrisă

³ R.-H. Guerrand & M.-A. Rupp, *Brève histoire du service social en France*, Toulouse, Privat, 1978, p. 52.

de Mary Richmond, asistența socială și-a asumat ca metodă distinctivă ajutorul psihologic individualizat (așa numitul *casework*). Importată din Statele Unite în Europa după cel de-al doilea război mondial, metoda *casework* se va dezvolta permanent, putându-se identifica în prezent două forme de terapie socială:

- tratamentul direct sau psihoterapia: modalitatea asistențială centrată pe clientul individual, căruia i se acordă sprijin psihologic pentru a-i dezvolta capacitatea de înțelegere de sine și de evaluare a propriei situații;
- tratamentul indirect sau socioterapia, centrată pe mediul în care trăiește clientul; acționând asupra mediului (familiar, școlar, de grup, de muncă etc.), asistentul social determină procese pozitive la nivelul clientului individual.

Metodologia de tip *casework* tinde să fie înlocuită parțial, în ultima vreme, de către "modelul de intervenție". Pornind de la dinamica socială și psihosocială în care se află clientul (fie el un individ, un grup sau o comunitate), asistentul social definește o serie de obiective și de mijloace adecvate procesului de schimbare socială pe care îl crede necesar. Pentru a declanșa schimbarea, asistentul concepe un proiect de intervenție.

Spre deosebire de modelul medical al acțiunii asistențiale (model care a inspirat metodologia *casework*), modelul de intervenție nu se mai concentrează doar asupra a ceea ce nu funcționează normal, asupra "maladiei sociale"; conceptul de schimbare, care orientează modelul intervenției, ne atrage atenția asupra a ceea ce este normal și obișnuit în viața cotidiană a fiecărui actor social. Printre aceste lucruri normale se află schimbarea însăși. Numeroși factori externi și interni ne determină la comportamente ce vizează o anumită schimbare. Astfel, acționăm în sensul schimbării atunci când dorim ceva (un lucru sau o situație mai bună sau pur și simplu diferită de cea pe care o avem), atunci când ne temem că vom pierde ceva important (un lucru cu valoare afectivă, o relație umană, o situație socială etc.) sau când ne aflăm în situații neobișnuite, ce antrenează riscuri semnificative. "Reperarea motivației clientului pentru schimbare

devine atunci o cheie esențială pentru asistentul social în intervenția sa; nivelul de neliniște resimțită în situația actuală și gradul de speranță de a atinge o schimbare satisfăcătoare sunt date esențiale și dinamice în proiectul de intervenție. În contrapartidă, reperarea frânelor și a rezistențelor la schimbare (...) devine la fel de importantă, căci orice situație de schimbare antrenează inevitabil tensiuni, sentimente ambivalente sau ostile, conflicte etc."⁴.

Noua orientare reprezentată de *modelul de intervenție* reușește să înlăture inconvenientele metodologiei *casework*. Aceasta din urmă îl antrenase pe asistentul social într-un proces de autoanaliză (cu privire la implicarea sa personală în relația de ajutorare, în legătură cu sentimentele și prejudecățile sale), însă nu punea problema raporturilor dintre relația de ajutorare și mediul social, sau problema raporturilor de clasă dintre asistent și asistat. Modelul de intervenție ia în calcul și acești parametri, depășind limitele psihoterapiei. După opinia noastră, această nouă manieră de intervenție conferă adevărata identitate a asistenței și a asistentului social, deosebindu-i de medicină și de medic, precum și de psihiatrie și de psihiatru. *Asistentul social este un agent al schimbării care acționează în contexte sociale complexe; el nu se limitează la un tip sau altul de ajutorare, ci concepe strategii combinate și, la limită, integrale.*

Data fiind complexitatea câmpului social și a problemelor pe care încearcă să le rezolve, profesia-cadru de asistent social a cunoscut o specializare și o multiplicare pe ramuri de intervenție. Astfel, la orizontul anilor '90 putem identifica aproximativ 10 profesii asistențiale:

- puericultorii se ocupă de copiii din mediul spitalicesc și din alte instituții de protecție infantilă;
- consilierii în economie socială și familială;
- delegații la tutelă, însărcinați cu aplicarea hotărârilor judecătorești privind prestațiile familiale în situațiile în care minorii

⁴ Cristina de Robertis, *Méthodologie de l'intervention en travail social*, Bayard Éditions, Paris, 1995, p. 85.

- sunt supuși unui tratament necorespunzător (igienă defectuoasă, hrană insuficientă, abuz de orice tip);
- asistentele familiale asigură efectuarea unor activități menajere în familiile cu probleme deosebite; activitatea lor include și supravegherea copiilor;
 - animatorii socio-culturali desfășoară activități culturale, sportive și educaționale în care sunt atrași mai ales tineri din mediile defavorizate;
 - educatori specializați pe diferite tipuri de acțiuni pedagogice și psihologice recuperatorii;
 - educatoarele: în unele țări, profesia de educatoare pentru copiii de până la șase ani este inclusă în asistența socială; în România, educatoarele fac parte din personalul didactic;
 - menajere și îngrijitoare pentru persoanele în vârstă și pentru alte categorii de indivizi aflați în situația de dependență; în cazul acestor profesii nu există o pregătire școlară specială, ca pentru cele citate anterior;
 - asistenții sociali din diverse instituții (școli, spitale, case de copii, penitenciare etc.);
 - asistenții de agenție sau de serviciu social.

În pofida specializării crescânde a domeniilor asistențiale, putem constata că asistentul social are încă un statut ambiguu, activitatea sa fiind adesea confundată cu cea proprie altor profesii. Există și situații în care însăși utilitatea asistentului social este pusă sub semnul întrebării, date fiind unele suprapuneri de competențe între asistența socială, asistența medicală, psihiatrie, asistența pastorală, juridică, activitatea educațională etc. În raport cu celelalte profesii de tip asistențial, asistentul joacă rolul de integrator și coordonator⁵ al eforturilor de restaurare a normalității în sistemele sociale.

⁵ Dacă luăm ca exemplu un minor cu comportamente deviante, putem vedea că el este "clientul" școlii, al poliției, uneori și al instituțiilor medicale etc. Fiecare profesie implicată în resocializarea minorului respectiv îl tratează, de regulă, dintr-o perspectivă îngustă (fie aceea a disciplinei și performanței școlare, fie aceea a respectării legilor, din perspectiva normalității clinice etc.). Asistentul

2. SISTEMUL CLIENT

Activitățile asistențiale se desfășoară - indiferent de epoca istorică, de ideologia dominantă și de suportul instituțional - în favoarea unor persoane, grupuri sau comunități umane aflate în situații problematice. Beneficiarii acestor acțiuni nu au fost numiți dintotdeauna "clienți" și se pare că acest termen va cunoaște și el un declin al utilizării (într-un viitor mai mult sau mai puțin apropiat), în favoarea aceluia de "beneficiar" al prestațiilor sau serviciilor sociale.

Câtă vreme ajutorarea persoanelor aflate în dificultate s-a realizat din perspectiva carității creștine sau din aceea a "asistenței represive" (menite să pună la adăpost ordinea socială instituită), asistații au fost numiți în diferite feluri (de la "săraci" și "nenorociți", până la "mizerabili"), funcție de situația lor materială și de tipul de prestație de care beneficiau. Ulterior, când asistența socială s-a dezvoltat în continuarea asistenței medicale, a fost preferat termenul de "pacient". În fine, metodologia casework a lansat conceptul de "client", considerând că acesta dă cel mai bine seama de statutul asistatului. În prezent, datorită diversificării crescânde a prestațiilor de tip social (fapt ce implică extinderea activității asistențiale la categorii de persoane care nu se confruntă cu problemele "clasice" ale asistenței), se folosește tot mai mult termenul de "utilizator".

Indiferent de conceptul utilizat pentru desemnarea asistatului, trebuie precizat că el este o entitate individuală sau multipersonală care beneficiază de ajutorul specializat al unei profesii asistențiale⁶. Această definiție sintetică rezultă din combinarea mai multor

social este cel care stabilește corelațiile posibile dintre diverșii factori ce pot genera comportamentul deviant și pune în aplicare un proiect de intervenție în sensul "normalizării", proiect ce implică participarea familiei, a școlii, a autorităților publice, a medicilor și a altor agenți ai schimbării.

⁶ Cf. Louise C. Johnson, *Social Work Practice*, Allyn and Bacon, Inc., Boston, 1983, pp.132-133.

accepțiuni pe care Emanuel Tropp⁷ le dădea clientului (respectiv aceea de persoană sau grup care caută un ajutor specializat, profesionist; accepțiunea de utilizator al ajutorului acordat de cineva și accepțiunea de individ sau entitate multipersonală care este deservită de o agenție sau o instituție).

Scott Briar și Henry Miller⁸ vorbesc despre "client" în termeni de rol social: clientul este cel care joacă un rol regizat de un complex de norme și așteptări ce vin din partea agenției asistențiale, a grupului de referință și a comunității (a publicului general).

Sistemul client se deosebește de ceea ce literatura asistențială numește "sistem țintă". Dacă identificarea clientului presupune o raportare multiplă: la instituțiile asistențiale, la grupul de referință și la autopercepția celui care beneficiază de ajutorul specializat, precum și existența unui raport administrativ clar între un beneficiar și o instituție asistențială, sistemul țintă este un concept care are relevanță doar din perspectiva asistentului social și a instituției sale (eventual și din perspectiva unui terț implicat în activități sociale). Sistemul țintă este persoana, grupul sau comunitatea care se află într-o situație problematică și care necesită intervenția unui serviciu asistențial specializat, în sensul schimbării. Așadar, identificarea sistemului țintă este o activitate de evaluare a nivelului de normalitate funcțională a unui sistem social, activitate desfășurată de către asistentul social sau de către un "sistem-martor". Sistemul țintă se poate transforma în sistem client fie ca urmare a conștientizării propriei situații disfuncționale și ca urmare a formulării unei cereri de ajutor, fie ca urmare a inițiativei asistentului social, fie în urma sesizării instituțiilor asistențiale de către un terț.

⁷ Emanuel Tropp, *Three Problematic Concepts: Clients, Help, Worker*, în: "Social Casework", January 1974, pp. 19-29.

⁸ Scott Briar, Henry Miller, *Problems and Issues in Social Casework*, New York, Columbia University Press, 1971.

Potrivit lui David Landy⁹, procesul prin care o persoană devine client al asistenței sociale presupune o serie de etape:

- a) individul recunoaște față de sine că ceva nu merge bine în viața sa;
- b) cel care caută ajutor își asumă riscul ca cei apropiați lui (familie, prieteni, cunoștințe) să afle despre incapacitatea lui de a-și rezolva singur problemele;
- c) cel care caută ajutor își recunoaște starea critică și incapacitatea de a o depăși prin forțe proprii, în fața unui asistent social;
- d) cel care solicită ajutorul specializat acceptă să renunțe la o parte din autonomia sa și să se plaseze într-un rol de dependență.

Clienții asistenței sociale prezintă o diversitate deconcertantă: pot fi clienți minorii orfani, abandonati sau aflați în alte situații ce necesită instituirea tutelei, familiile aflate în criză (economică, psiho-afectivă), persoanele cu dizabilități, vârstnicii fără susținere familială și fără alte resurse, șomerii, dependenții de alcool și droguri etc. În pofida acestei diversități, se pot opera unele clasificări ale clienților, după cum urmează:

1. *Clienții individuali și clienții multipersonali.* Individul client al asistenței sociale trebuie tratat întotdeauna ca o persoană unică aflată într-o situație unică, chiar dacă problemele pe care le au clienții par asemănătoare. Clientul multipersonal poate fi un grup mic (de tipul familiei, spre exemplu) sau o mare comunitate (populația unei regiuni, a unei localități, un grup etnic etc.).

2. *Clasificarea clienților în funcție de orientarea ajutorului specializat:*

- clientul care solicită ajutor pentru sine;
- clientul care solicită ajutor în favoarea altor persoane, grupuri sau comunități;

⁹ David Landy, *Problems of the Person Seeking Help in Our Culture*, in: "Social Welfare Institutions: A Sociological Reader", Mayer N. Zald, ed., New York, 1965.

- clientul care, deși nu a solicitat ajutor, a intrat în zona de interes a asistenței sociale, întrucât el constituie un factor de blocaj pentru funcționarea socială normală a altui client (spre exemplu, familia unui minor asistat, familie care constituie un factor educațional carentat);
- clientul care caută sau utilizează asistența socială ca alternativă la alte tipuri de asistență (în special juridico-represivă);
- clientul care solicită ajutor pentru scopuri inadecvate.

3. Clasificarea în funcție de atitudinea clientului față de serviciul asistențial¹⁰:

- asistatul rușinos - cel care apelează la serviciul social doar atunci când nu mai are nici o posibilitate de a depăși situația problematică în care se află; el preferă un contact cât mai limitat cu instituția asistențială și renunță la ajutor de îndată ce își reechilibrează situația;
- clientul revendicativ - cel care solicită imperativ ajutorul social, bazându-se pe "dreptul" său la asistență și pe compararea situației sale cu aceea a altor persoane care beneficiază de asistență socială;
- clientul ezitant - cel care dorește să beneficieze de serviciile asistențiale, dar care evită pe cât posibil contactul cu sistemul instituțional și cu mecanismele birocratice; acest tip de client dezvoltă o "strategie de așteptare".

Se mai pot realiza, de asemenea, clasificări ale clienților în funcție de aria problematică (această taxonomie identificându-se cu enumerarea domeniilor de acțiune ale asistenței sociale), de grupa de vârstă etc.

Identitatea clientului sau a asistatului se structurează în raport cu instituțiile asistențiale, cu percepția socială asupra situației de asistat și cu autopercepția subiectivă a fiecărui individ, grup sau comunitate care se află într-o situație critică sau în una de vulnerabilitate.

¹⁰ Vezi Michel Messu, *Les assistés sociaux*, Éditions Privat, Toulouse, 1991.

Raporturile care se stabilesc între asistent și asistat se înscriu într-un context sistemic, dominat de procesele de integrare și excludere, de construcție a identității marginalilor și de instituire și reafirmare a normalității.

3. POZIȚIA SISTEMICĂ A ASISTENTULUI SOCIAL

Asistența socială realizează medierea între societatea instituită și indivizii și grupurile marginale. În realizarea medierii, poziția asistentului social este adesea inconfortabilă, el aflându-se între presiunile instituționale (care sunt, în ultimă instanță, exigențe ale societății instituite, ale normalității normalizatoare) și cererile clienților; la acestea se adaugă și elementele statutului și ale imaginii publice a profesiei de asistent social. Astfel, instituțiile asistențiale îi impun asistentului constrângeri organizaționale, scopuri și strategii acționale care pot să nu corespundă cu nevoile stringente ale utilizatorilor. Clienții, cărora le lipsesc resursele și care au nevoie de sprijin, îl consideră pe asistentul social singurul factor de care depinde răspunsul pozitiv la cererile lor. În fine, societatea, opinia publică, exercită unele presiuni asupra profesiei de asistent social, prin mass-media, prin difuzarea unor imagini vizând poziția de mediator și utilitatea asistentului.

În aceste condiții, asistentul social trebuie să-și construiască un sistem de relații profesionale, în cadrul căruia trebuie evitate următoarele poziții-capcană:

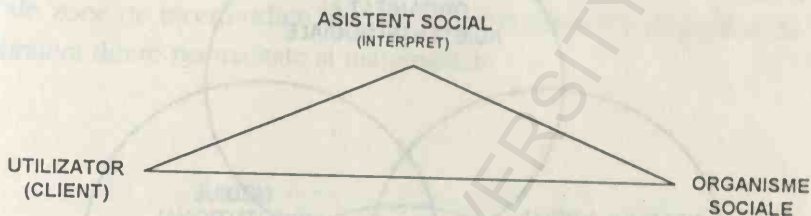
- a) poziția de intermediar obligat, adică de mandat, de purtător de cuvânt, delegat sau, în general, de intermediar indispensabil în relația dintre utilizator (client) și instituțiile sau organismele sociale;

UTILIZATOR
(CLIENT)

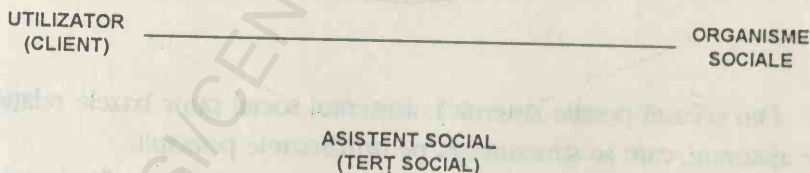
ASISTENT
SOCIAL
(INTEREDIAR)

ORGANISM
SOCIAL
(INSTITUȚIE)

- b) poziția de interpret: asistentul este conceput, în acest caz, ca singurul cunoscător al celor două "limbaje" - cel al asistaților și cel al puterilor publice sau al administrației - și ca singurul "traducător" al cererilor și al răspunsurilor la respectivele cereri; această poziție implică presupunerea că între cetățeni și autorități n-ar fi posibilă o relație coerentă fără intervenția asistentului social.

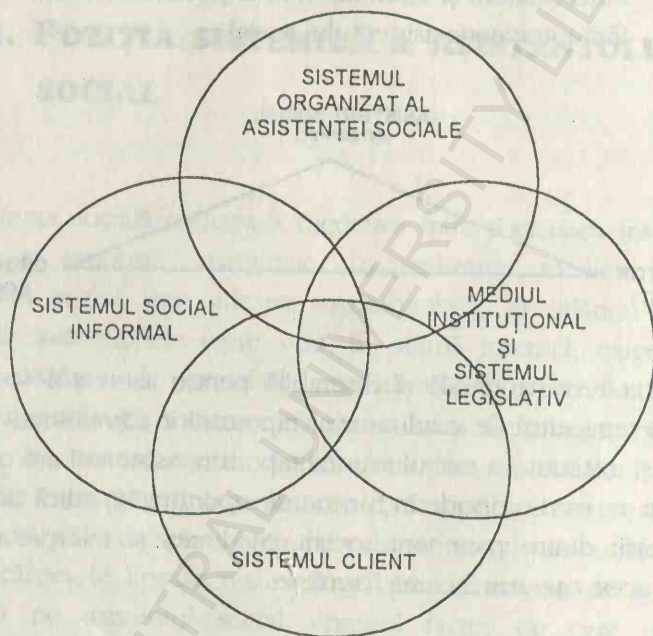
Poziția recomandabilă și dezirabilă pentru asistentul social este aceea de terț, adică de catalizator al raporturilor administrative dintre cetățeni și instituții. În cadrul acestor raporturi, asistentul are o rată de implicare pe care o decide în funcție de oportunități, adică de nivelul comunicării dintre partenerii sociali. Medierea și interpretarea vor avea, în acest caz, următoarea formă:

Indiferent de poziția sau de rolul pe care asistentul social este obligat să-l joace într-o situație asistențială sau în alta, el se situează la intersecția dintre patru subsisteme¹¹ ale societății globale:

¹¹ Louis Fèvre, *Le travail social. Théories et pratiques*, Chronique Sociale, Lyon, 1993, p. 36.

- a) sistemul organizat al asistenței sociale;
- b) mediul instituțional general și sistemul legislativ;
- c) sistemul social informal;
- d) sistemul client.

Din această poziție sistemică, asistentul social pune bazele relației de ajutorare, care se structurează pe următoarele principii:

- Individualizarea: tratarea fiecărui client ca fiind unic, într-o situație unică.
- Exprimarea liberă a clientului în relația cu asistentul.
- Controlul emoțional al răspunsurilor asistentului.
- Acceptarea necondiționată a clientului.
- Atitudinea de ne-judecare din partea asistentului.
- Autodeterminarea clientului.
- Confidențialitatea raportului profesional asistent-asistat.

În această relație de ajutorare, pot să apară unii factori perturbatori, cum ar fi: necunoașterea reciprocă a partenerilor, din cauza diferențelor culturale, etnice, religioase etc.; atitudinea negativă față de celălalt, ca element structural al comportamentului unui actor social (fie el asistatul sau chiar asistentul); diferența de scopuri între asistent și asistat; discrepanța între scopuri și oportunități; conflictul între așteptări și rezultate; birocrăția. Relația de ajutorare, ca parte componentă a jocului mediilor sociale, rămâne marcată de tensiuni și de zone de incertitudine, proprii de altfel tuturor tranzațiilor de la frontiera dintre normalitate și marginalitate.

1. UTILITATEA TEORIEI ÎN ASISTENȚA DELENGVENȚEI

În cadrul teoriei, asistentul social este considerat un actor social care interacționează cu alți actori sociali, în cadrul unui sistem social. Teoria este utilă în asistența socială pentru că oferă o înțelegere a modului în care actorii sociali interacționează și cum acest lucru poate fi influențat de factorii sociali, culturali și politici. Teoria poate fi utilizată pentru a identifica problemele sociale și pentru a dezvolta strategii de intervenție care să adreseze aceste probleme. Teoria poate fi utilizată și pentru a evalua eficacitatea intervențiilor sociale.

Teoria este utilă în asistența socială pentru că oferă o înțelegere a modului în care actorii sociali interacționează și cum acest lucru poate fi influențat de factorii sociali, culturali și politici. Teoria poate fi utilizată pentru a identifica problemele sociale și pentru a dezvolta strategii de intervenție care să adreseze aceste probleme. Teoria poate fi utilizată și pentru a evalua eficacitatea intervențiilor sociale.

Teoria este utilă în asistența socială pentru că oferă o înțelegere a modului în care actorii sociali interacționează și cum acest lucru poate fi influențat de factorii sociali, culturali și politici. Teoria poate fi utilizată pentru a identifica problemele sociale și pentru a dezvolta strategii de intervenție care să adreseze aceste probleme. Teoria poate fi utilizată și pentru a evalua eficacitatea intervențiilor sociale.

MODELE EXPLICATIVE ASUPRA DELINCVENȚEI

1. UTILITATEA TEORIEI ÎN ABORDAREA DELINCVENȚEI

În orice domeniu, acțiunea profesionistului (*practicianului*) trebuie să aibă la bază *înțelegerea* fenomenelor asupra cărora acționează. Această înțelegere presupune nu doar *cunoașterea* cauzelor sau factorilor favorizanți și a formelor de manifestare – aceasta poate fi obținută doar uneori pe cale empirică – ci și explicarea corelațiilor cu alte domenii pentru a releva dinamica specifică a segmentului abordat. Astfel că faptele, dacă sunt privite empiric și separat, oferă cunoștințe limitate, temporare și chiar contradictorii.

Teoria este cea care construiește *imaginea* unui întreg coerent cu privire la un domeniu și îl integrează în ansamblul unitar al cunoașterii; în acest întreg, faptele devin elemente articulate asupra cărora se poate acționa într-un context specific. În consecință, teoria generează cercetări empirice utile și ordonate care, la rândul lor, o vor îmbogăți în relevanță.

În același timp, o teorie validă trebuie să se conformeze cu celelalte teorii analoage asupra domeniului; astfel că niciuna nu

poate fi considerată adevărată în sens absolut, fiecare având un caracter provizoriu, relativ și deschis. Condiția necesară ce trebuie îndeplinită se referă la faptul că teoria validă nu conduce niciodată la falsificări.

Se poate spune, deci, că o teorie, pentru a fi validă și adecvată, trebuie să îndeplinească cel puțin trei condiții:

- a) să corespundă cu *datele* deja probate despre fenomenul de interes;
- b) să constituie un *întreg* logic și coerent sub forma unor afirmații;
- c) să reprezinte un *ghid* de explorare și acțiune pentru practicienii domeniului.

Pentru lucrătorul social, îndeosebi cel ce lucrează în domeniul delincvenței, va fi ușor să recunoască rapid elemente din teoriile asupra comportamentului uman – căci acesta este destul de accesibil percepției inițiale atunci când sunt formulate clar scopurile intervenției. Dificultatea rezidă, însă, în faptul că individul/clientul nu poate fi văzut într-o izolare față de micro-sau macro-medii. Astfel că unele teorii pot oferi explicații plauzibile asupra unui anumit *nivel* de manifestare a delincvenței, dar nu acoperă întreaga explicație. Se apelează atunci la elemente specifice altor teorii, pentru a construi imaginea întregului comportament. Înseamnă că o singură teorie nu poate acoperi toate nivelele explicative, îndeosebi în câmpul social. Dacă un adolescent, de exemplu, face parte dintr-un grup delinvent, acest fapt nu se datorează numai lipsei de control sau atașament familial sau numai unor carențe în dezvoltarea propriei personalități. Una din teorii poate explica plauzibil dificultățile de integrare socială, dar nu epuizează cauzele; la un alt nivel de analiză sunt abordați și alți factori ce concură la înscrierea în cariera delinventă.

În consecință, principiul *prudenței* profesionale prevede o strategie cognitivă și acțională elaborată în etape. Ea începe, în cazul studiului delincvenței, cu analiza succintă și competentă a mediului *socio-cultural* mai larg ce poate fi considerat drept

criminogen în anumite situații. Acest lucru este explicat de *teoria anomiei*, care se referă la norme, structură socială, valori culturale, control social, mijloace și oportunități legitime și condițiile în care acestea se destructurează.

Pe un palier mai coborât, ca grad de generalitate, se plasează analiza *sub-sistemelor culturale* (*teoria subculturilor delincvente*) ce se opun comportamentelor legale și acceptate și care generează conduite anti-sociale. Totodată, alte teorii, cum ar fi *teoria asocierii diferențiate* arată că experiențele individuale din medii sociale similare conduc spre învățarea diferențiată a comportamentelor; sociabilitatea este, deci, determinată și de alți factori.

Pentru analiza mai detaliată a cauzelor este abordat astfel contextul controlului primar (mediul familial, și nu numai), domeniul experiențelor personale unice (privări din prima copilărie, spre exemplu) și de structuri individuale (caracteristici de personalitate moștenite sau dobândite).

2. TEORII ASUPRA DELINCVENȚEI

Una din funcțiile oricărui grup social este aceea de a institui *norme* și de a încerca să le aplice, fie chiar numai în anumite circumstanțe. Aceste norme sociale *definesc* situații și moduri de comportament, din care unele sunt dezirabile iar altele sunt interzise. Atunci când un individ transgresează norma ce definește o situație dezirabilă, el va fi perceput ca un "străin", ca un individ particular și periculos,¹ deseori numit *deviant*.

S-a ajuns, însă, la o idee comună: aceea că devianța nu este o proprietate simplă, prezentă sau absentă în anumite comportamente, ci este *produsul* unui proces mai complex ce implică deseori și reacția societală față de aceste conduite.

¹ H.S. Becker, *Outsiders*, A.M. Metaille, Paris, 1985, p. 25.

* Prima etapă în acest proces constă în comiterea transgresiunii, comiterea primului act deviant intenționat. Ori, pentru aceasta, trebuie să existe o forță motivantă, cea care să determine depășirea simplei tentații – existentă în fiecare om mai mult decât ne imaginăm – și comiterea actului propriu-zis. Este cunoscut, de altfel,² că există un anumit număr de tehnici destinate să neutralizeze influența respectului față de legi. Altfel spus, există diverse cauze și o multitudine de factori ce acționează asupra individului convențional și-l transformă într-un deviant.

Funcție de modul în care sunt înglobate și explicate evenimente și circumstanțe generatoare sau favorizante de acte/conduite deviante, teoriile asupra acestui domeniu pot fi clasificate în diverse categorii.³

• Teoriile pozitiviste, ce includ teoriile biologice, psihologice și pe cele sociologice, se axează pe legături între segmente particulare, de obicei instabile și deficitare ale existenței umane ce declanșează comportamente definite ca deviante.

• Teoriile criticiste se concentrează pe analiza unui spațiu social, cultural și istoric foarte larg. În mare parte sunt bazate pe analiza structurilor de clasă și încadrează, în primul rând, teoriile marxiste asupra devianței și marginalizării.

• Teoriile feministe, plecând de la unele constatări statistice, explorează diferențierile sexuale în acest domeniu. Argumentele se referă îndeosebi la rolul redus, uneori aproape invizibil, al femeilor în cazurile de devianță.

În registrul multiform al devianței, delincvența (sau infracționalitatea, după probarea juridică) reprezintă forma cu gradul cel mai ridicat de pericolozitate. Trăsăturile ce o deosebesc de formele simple ale devianței se referă la faptul că, în primul rând, este violată o anumită lege (penală, civilă, militară,

² G.M. Sykes, D. Matza, *Techniques of Delinquency*, în: Ed. M.E. Wolfgang, L. Lavitz, N. Johnston, *The Sociology of Crime and Delinquency*, J. Wiley and Son's, New York, 1970, pp.292–300.

³ Vezi și L. Harvey, M. MacDonald, *Doing Sociology*, MacMillan Press, 1993.

profesională etc.). Această încălcare este însoțită de săvârșirea unei acțiuni anti-sociale, ce reprezintă un *pericol* (material sau moral) pentru ceilalți membri ai societății.⁴ Astfel că delinvența nu se mai definește funcție de reacția celorlalți membri ai societății sau în funcție de o *etichetă*, ci ea se află în raport juridic cu valorile sociale.

De aceste particularități trebuie să țină cont și teoriile particulare, căci ele sunt cele ce conferă, la nivelul comportamentului uman, mai multă responsabilitate și libertate unuia din cei doi factori determinanți (individul sau societatea) în detrimentul celuilalt. Amintim doar că plasarea actului *numai* la nivelul individualității nu reprezintă o abordare benefică, așa cum nici perspectiva condiționării strict-sociale nu este nici ea suficientă. În ambele cazuri s-ar ajunge la o neresponsabilizare totală a autorului, cauza fiind plasată prima dată în ereditate, de care individul nu poate fi culpabilizat, iar a doua oară ar fi la nivelul grupurilor de socializare și integrare (familie, școală etc.), de care, iarăși, nu răspunde individul.

Cel mai adesea, însă, explicațiile teoretice asupra delinvenței sunt construite din doar perspectiva unei singure discipline, deficiență de care suferă majoritatea tipologiile existente.

De exemplu, teoriile de orientare *bio-antropologică* stabilesc corelații de determinare între diferite particularități bio-fizio-antropologice și moduri de comportament criminal. Iată câteva dintre acestea, relevante și prin denumirea lor: teoria constituției predispozant delinvențiale, teoria endocrinologică a criminalității, teoria stării de pericol, teoria criminologiei clinice, teoria cromozomială etc.⁵

Și teoriile de orientare *psihologică*, atât în versiunile lor clasice, cât și în cele înnoite, pun în legătură strictă particularitățile

⁴ Vezi și D. Bănciu, S. Rădulescu, *Introducere în sociologia devianței*, Editura Enciclopedică, București, 1985.

⁵ Pentru detalieri și edificare, vezi și N. Giurgiu, *Elemente de criminologie*, Editura Fundației "Chemarea", Iași, 1992.

psihice, înnăscute și chiar dobândite, ale personalității umane și desfășurarea unor comportamente delincvente. De exemplu, teoria personalității criminale, elaborată de J. Pinatel, susține că există un *nucleu* criminal (ce include egocentrism, labilitate, agresivitate etc.) corelat cu aptitudini fizice și intelectuale specifice criminalului. În acest caz, însă, individul nu poate fi plasat decât în zona *psihopatologicului* iar tehnicile de intervenție sunt cele de tip *medical*. Chiar teoriile de *rezistență la frustrare* suferă de aceleași consecințe aplicative dacă nu sunt puse în relație cu teoriile de orientare sociologică.

Revoluția ce a avut loc în sociologia devianței încă din 1960 implică respingerea definițiilor absolutiste și a cauzalității simpliste ale comportamentului deviant. Astfel, s-a impus o viziune majoră asupra acestui domeniu, concepție recunoscută prin utilitatea ei și la nivel politic. Interpretarea devianței/delincvenței este strâns legată de interpretarea largă a *câmpului social*; varietățile devianței pot fi influențate de elemente strict psihologice, însă cauzalitatea și determinarea sunt de natură socială.

Din perspectiva psihologistă, teoria psihopatiei este cea mai veche tentativă, termenul central fiind introdus de francezul Philip Pinel încă din secolul al XVIII-lea⁶, dar de atunci și până astăzi aceasta a avut o carieră ezitantă. Studiile ce se fac în acest domeniu au ca scop, cel mai adesea, identificarea potențialilor recidiviști, nicidecum identificarea psihopaților; și este rezonabil să admitem că delincvenții cu risc înalt de pericolozitate posedă multe elemente descriptive ale personalității psihopate.

Iată un inventar al acestor trăsături, obținut de un grup de psihiatri canadieni⁷, ce se consideră a caracteriza profilul psihopatului și, prin extensie, al delincvenței de mare pericolozitate:

⁶ D. Gibbons, *Society, Crime and Criminal Careers*, Englewood Cliffs, NJ, Prentice-Hall, 1973, p. 171.

⁷ Vezi: K. Gray, H. Hutchinson, *The psychopathic personality*, în "Canadian Psychiatric Association Journal", 1964, nr. 9, pp. 452-461.

- neputința de a profita de experiența sa și a altora;
- lipsa responsabilității și a sentimentului de culpabilitate;
- imposibilitatea de a inter-relaționa cu semnificație și de durată;
- un slab control sau chiar absența controlului asupra impulsurilor;
- simțul moral este puternic diminuat sau absent;
- imaturitate emoțională;
- egocentrism puternic;
- purtare pregnant antisocială și distructivă;
- lipsa de semnificație a pedepsei, ca element de modificare a comportamentului.

Este interesant de amintit că specialiștii consideră că aceste caracteristici își au originea în interpunerea dintre ereditate și influențele mediului, cu accentuări fie pe înăscut, fie pe dobândit, dar întotdeauna există ambele surse.

Desigur că studiile au vizat aspecte multiple: evaluarea sistemului nervos central și măsurarea posibilităților de răspuns la stimuli exteriori, variațiile negative la întâmplări neprevăzute, testări de profil ale sociopaticului, scale de inteligență, punctaje verbale; s-au utilizat chiar diverse modalități de stimulare artificială (de exemplu, cum acționează drogurile asupra activității corticale) precum și tehnici psiho-activante (studierea hobby-urilor, a vocațiilor etc.). Cu toate rezultatele obținute, teoriile psihopatice sunt mai mult un set interesant de propuneri, legate între ele, obținute din diverse câmpuri, dar nu pot constitui teorii în sensul strict al cuvântului.

Studii recente⁸ pun în legătură elemente noi, cum ar fi privarea de dragoste din copilărie și structura biochimică și neuronală a celulelor nervoase, știind fiind faptul că experiențele prin care trecem sunt "înregistrate" de creier și funcționarea lui,

⁸ A. Walsh, J. Beyer, *Wechsler performance verbal discrepancy and juvenile delinquency*, în "Journal of Social Psychology", 126, 1986, pp. 419-420.

sensibilă în perioada de structurare, poate fi afectată iremediabil. Se pun în relație astfel psihopatia generală cu lipsa dragostei și de aici se încearcă explicarea primei violențe, cea juvenilă. Conectarea aceasta în triunghiul "lipsă de afectivitate- psihopatie- violență" este întărită de observații, chiar empirice, cum este cea cu privire la proveniența masivă a delincvenților din cămine și orfelinate, locuri unde violența (ce include comportamentele hiperactive și pe cele depresive) este mai frecventă decât îngrijirea tandră.

Alte trei comportamente ale copilăriei timpurii sunt puse în discuție atunci când se prezintă comportamentul violent: enurezis, incendierea și "cruzimea" față de animale. Acestea, prevăzute mereu în rapoartele psihologice când se face istoricul personal, îi contrariază pe profesioniștii ce trebuie să intervină când au de-a face cu delincvenții; dar enurezis-ul este semnul unui sistem nervos autonom ce reacționează slab la unii stimuli, incendierea sau privitul focului este o activitate excitantă iar cruzimea față de animale indică lipsa de simpatie față de alte vietăți. Luate fiecare separat, aceste comportamente pot fi interpretate variat, dar este tot așa de adevărat că, împreună, constituie un mod de diagnostic: o persoană cu sistem nervos autonom hipo-reactiv, neavând simpatie față de victime și care-și găsește stimulente externe se poate lesne transforma într-un delincvent ce tinde să-și crească alarmant frecvența actelor.

2.1. Teoria învățării sociale a agresiunii

Cea mai cuprinzătoare explicație cu privire la agresiunea umană a fost propusă de Bandura⁹, în "teoria învățării sociale a

⁹ A. Bandura, *Social Learning Theory*, General L. Press, Morristowne, 1971; A. Bandura, *Aggressions: A Social Learning Analysis*, Enghwood Cliffs, , N. J., Prentice Hall, 1973.

agresiunii". Bandura a fost primul care a probat învățarea agresiunii prin experiențe directe în concordanță cu paradigmele de bază ale învățării. Agresiunea este văzută ca fiind în mare măsură controlată de posibilitatea consolidării și a pedepsei. Ea este de asemenea sub controlul stimulilor. În aparență, o mare parte din comportament, inclusiv agresiunea, este învățată prin observație - adică fără experiență directă. Bandura a propus diferite modele teoretice pentru a explica această învățare.

El este singurul care, în afară de tradiția freudiană, a recunoscut capacitatea specifică umană de a procesa informațiile și a elaborat implicațiile sale în investigarea, menținerea, modificarea și controlul agresiunii. Bandura a dezvoltat raționalmente pentru a explica efectele consolidării substitutive și ale pedepsei substitutive.

Primul raționament major privește *funcția informativă* a rezultatelor observate. Fiind martorul consecințelor răspunsului altor persoane, observatorul devine conștient de posibilitatea consolidării și a pedepsei și-și poate coordona comportamentul astfel încât să maximizeze recompensele și să minimizeze pedepsele în mediul observat, fără a fi experimentat în mod direct aceste posibilități. Cunoștințele despre consecințele probabile ale răspunsului, obținute prin observație, pot astfel servi la facilitarea sau inhibarea răspunsurilor similare celor observate. Potrivit acestei păreri, *anticiparea consecințelor* bazată pe observarea purtării altora, și nu experiența imediată, este cea care ghidează acțiunea persoanei.

Al doilea motiv/raționament major se referă la *efectele motivaționale ale condiționării și stingerii substitutive ale stimulării emoționale*. Bandura recunoaște că o mare parte din comportarea emoțională este învățată pe baza experiențelor directe, dar a sugerat că *reacțiile empatice* care realizează *condiționarea*

substitutivă a răspunsurilor afective sunt, dacă nu mai importante, egale ca importanță. Se presupune că a fi martor la exprimarea sentimentelor altora induce, în general, reacții afective în observator. Aceste reacții afective produse în observator sunt *concordante* cu cele manifestate de persoana a cărei purtare a fost observată.

Astfel, reacțiile empatice ale observatorului sunt considerate congruente hedonic cu purtarea afectivă la care a asistat. Bandura și-a bazat această esențială presupunere pe observația că, în situațiile sociale, oamenii tind să exprime același fel de comportament emoțional ca și cei din jurul lor; de aceea expresia afectivă a celui alt devine o indicație/replică distinctivă în afectarea concordantă a observatorului.

Celelalte elemente propuse de Bandura ce explică modelarea sunt secundare acestor două modele majore. Ele se adresează consecințelor mai ales în funcție de percepția persoanei, a faptului că modelul a fost mărturia primirii de recompense sau pedepse de la un agent pentru acțiunile sale. De exemplu, *statutul modelului* crește pe măsură ce primește recompense pentru comportări bune. Câștigul în statut social ar trebuie să facă modelul mai atrăgător și influent. Pedepsa devalorizează modelul, făcându-l mai puțin demn de emulație. Prețuirea agentului care pedepsește sau recompensează poate fi sporită prin corectitudinea aplicării de recompense sau pedepse. Când acești agenți folosesc incorect puterea de a recompensa sau pedepsi, subminează legitimitatea autorității lor și generează resentimente puternice. Pedepsa sau recompensa inechitabilă influențează procesul de modelare. Pedepsa sau recompensa necorespunzătoare poate provoca ostilitate și agresiune.

Analiza proceselor motivaționale propuse de Bandura în învățarea socială extinde propunerea controlului comportamental prin consolidare și pedeapsă externe și substitutive la *auto-consolidare* și *autopedepsire*. În agresiune, auto-consolidarea este considerată a fi forța motivațională principală - ori de câte ori este

conectată cu mândria personală. Auto-pedepsirea pentru agresiune este dovedită când persoana suferă de sentimente disforice (de neplăcere), de regret și autoacuzare, când își recunoaște acțiunile proprii ca fiind o încălcare a propriei poziții împotriva acțiunilor agresive. De vreme ce, în general, sancțiunile negative împotriva agresiunii se presupune a fi adoptate prin percept, consolidare și modelare, Bandura a propus variate mecanisme care să explice faptul în izbucnirile ostile și agresive.

Practicile auto-absolvante însoțite de neutralizarea auto-condamnării pentru agresiune sunt următoarele:

1. *Sub-evaluarea agresiunii prin comparație avantajoasă* - survine când acțiunile agresive sunt comparate cu fapte mult mai hidoase. Comparația minimizează încălcarea legii (în funcție de standardele interne) care este intenționată sau care a fost comisă.

2. *Justificarea agresiunii în funcție de principii mai înalte* se referă la faptul că face violența agreabilă pentru agresor din punct de vedere moral prin declararea obiectivelor ei ca fiind nobile și drepte. Agresiunea, ca mijloc, este astfel justificată prin țintele (scopurile) pe care le realizează.

3. Neutralizarea auto-condamnării pentru agresiuni poate de asemenea fi realizată prin *deplasarea responsabilității* către o autoritate care este văzută ca asumându-și întreaga responsabilitate pentru acțiunea agresivă intenționată sau efectuată.

4. În mod similar, *difuziunea responsabilității* către alte persoane care iau parte la acțiuni agresive sau ostile sau care sunt cunoscute ca susținătoare ale unor asemenea activități conduce la un nivel scăzut al poziției autocritice.

5. Un alt mod în care agresorul previne auto-deprecieri este *dezumanizarea victimelor*. De vreme ce victimele sunt deposedate de caracteristicile umane distinctivă - ceea ce înseamnă că ele sunt prezente ca ființe degenerate - autoreproșul pentru agresiune devine inaplicabil și necorespunzător.

6. *Învinuirea victimelor* neutralizează autocondamnarea când agresorii, care cred despre ei că sunt bine intenționați, reușesc să se perceapă pe ei înșiși ca "fiind forțați în acțiunile primitive de către adversarii ticăloși". Atribuirea culpabilității victimei se consideră că stimulează sentimente de indignare care oferă suport moral pentru acțiunile agresorilor.

7. *Reprezentarea greșită a consecințelor* a fost de asemenea implicată. Consecințele dezavantajoase ale agresiunii pot fi minimalizate pentru evitarea auto-reproșului. În acțiuni care au adus rău dar și beneficii, răul poate fi minimalizat iar beneficiile maximalizate.

8. Bandura a propus un proces de *desensibilizare gradată* prin care persoanele inițial nonagresive pot deveni progresiv agresive. Se sugerează că schimbările comportamentale astfel apărute pot să nu fie percepute de către persoanele interesate.

În comportarea umană, ostilitatea și agresiunea sunt reglate într-o mare măsură de *consecințele anticipate* ale acțiunilor în perspectivă mai degrabă decât de istoria incidentală a eventualei consolidări sau pedepsiri a evenimentelor externe. Anticipările sunt supuse distorsiunii prin dorințe acute și sunt de asemenea supuse judecății eronate.

Un alt aspect al controlului cognitiv, în conformitate cu Bandura, este *controlul social* al agresiunii. Capacitatea umană, superioară, de a procesa informațiile se spune că ar produce o evaluare selectivă a anumitor experiențe consolidante. Pe când în speciile "non-umane", impactul acestor experiențe pare să se deterioreze progresiv, odată cu trecerea timpului, anumite efecte trăite pentru o scurtă durată pot fi extinse arbitrar la oameni.

Acest tip de reprezentare facilitează repetarea și reintegrarea anumitor evenimente. Ca rezultat, incidente unice care ar trebui să aibă un scurt impact asupra comportării pot avea influență de lungă durată. Unele experiențe critice pot ghida comportarea într-un grad evident disproporționat față de valoarea lor imediată în funcție de consolidare și pedepsire.

Bandura accentuează în cele din urmă funcția *rezolvării mentale a problemelor* în controlul cognitiv al comportării. Consecințele acțiunilor eventuale sau posibile sunt contemplate și anticipate mai degrabă în gând decât sunt stabilite printr-o comportare preliminară deschisă. Această capacitate umană de a proba variate acțiuni pe ascuns mai degrabă decât în mod deschis îi dă individului posibilitatea de a-și forma strategii optime ostile și agresive în concordanță cu criterii stabilite de sine. Asemenea strategii pot fi independente de experiența directă a individului.

Comportamentul agresiv poate fi, însă, preîntâmpinat în mod eficient:

- a) prin stoparea din dezvoltare a obiceiurilor violente și
- b) prin asigurarea dezvoltării obiceiurilor non-violente alternative.

În multiplele propuneri pentru controlul ostilității și agresiunii în societate se subliniază dificultățile asociate cu implementarea lor. Măsurile de combatere a violenței pot fi instituite pur și simplu prin informarea publicului despre acestea și efectele lor benefice. Ele nu pot fi instituite numai prin apeluri. Nu li se poate spune pur și simplu oamenilor că trebuie să fie mai sensibili la problemele pe care le întâmpină alții. Ei nu pot fi instruiți să fie mai toleranți și mai plini de compasiune.

Mai mult, rămâne sub semnul întrebării dacă mass-media ar putea fi eficientă în instituirea (mai degrabă decât reflectarea) schimbării sociale. În al doile rând, eforturile educaționale sunt împiedicate de faptul că ostilitatea și agresiunea au *utilitate* și orice reprezentare greșită a acestui fapt ar viola principala valoare a educației: adevărul. Comportamentul agresiv și ostil, așa cum am văzut, nu poate fi negat mereu din motive raționale. Totuși educația poate face mai mult decât arată un canonic de "ar trebui" și "nu ar trebui". Ea poate corecta opinii distorsionate în ce privește ostilitatea, agresiunea, violența.

Dintre teoriile de orientare sociologică, abordăm aici pe acelea cu o frecvență mai ridicată a trimiterilor teoretice și cu utilitate metodologică și aplicativă mai evidente: teoria anomiei, teoria subculturilor delincvente și teoria controlului.

2.2. Teoria anomiei

Termenul de *anomie*, provenit din limba geacă, desemnează starea de dereglare a funcționării unui sistem sau subsistem social, datorită depreciierilor normelor sociale. Sigur, are un caracter relativ deoarece nu se poate concepe o societate *fără norme* sau cu o dereglare globală.¹⁰ Deși circula din a doua jumătate a secolului trecut, E. Durkheim l-a consacrat prin lucrarea *La division du travail*, unde ideea de bază este că pe măsură ce societatea devine tot mai complexă, este tot mai dificilă menținerea coeziunii sociale. În consecință, crește rata și nivelul delincvenței, ca și al altor forme de devianță. Durkheim considera că prin destructurare socială se ajunge la o ambiguitate ce afectează regulile și standardele comportamentului moral. Unul dintre factorii de menținere a echilibrului social îl reprezintă, în viziunea durkheimistă, chiar *anomia*, care este un factor natural – în sensul că există în toate tipurile de societăți. Astfel se legitimează existența acesteia în societate, prin aspectul său pozitiv.

Durkheim nu considera profesiunea de delincvent – sau alte meserii “condamnabile” – ca formă aberantă, anormală, ci o vedea ca o modalitate de *diferențiere* a muncii. Așa cum cancerul nu este o specializare nouă a unor funcții biologice, tot așa și activitatea delincvențională este o formă de supraviețuire. De aici și necesitatea să fie examinate condițiile socio-culturale și contradicțiile activității delincvenționale la diferite nivele, ale diferitelor națiuni.¹¹

Prin R. Merton,¹² *teoria anomiei*, re-formulată, va fi dezvoltată pentru a oferi o explicație mai largă condițiilor socio-culturale

¹⁰ C. Zamfir, L. Vlăsceanu (coord.), *Dicționar de sociologie*, Editura Babel, București, 1993, p. 37;

¹¹ Ph. Besnard, *L'anomie*, PUF, Paris, 1987, pp. 223-301.

¹² R. Merton, *Social Structure and Anomie*, în: ed. M.E. Wolfgang, L. Lavitz, N.

ale delincvenței. Punctul de plecare al analizei mertoniene este dat, ca și în alte teorii macro-sociologice, de distincția dintre structura socială, valori și norme sociale. În acest context, el nu privește delincvența ca pe un rezultat al trăsăturilor/caracteristicilor individuale, ci ca pe o *replică* normală a oamenilor la modalitățile diferite de adevare a elementelor socio-culturale (scopuri) cu căile de acces spre acestea. Ideea este că nu în interiorul indivizilor se află *cauza* fundamentală a delincvenței sau criminalității, ci, mai curând, în diferențele structurale și contradicțiile societății, chiar și atunci când se vorbește de o *tendență moștenită* pe care o posedă unii indivizi în comportamentul lor.

Contradicția structurală identificată de R. Merton (disjunctia dintre valoarea culturală a succesului și lipsa accesului egal la mijloacele legitime de a-l realiza), chiar dacă a fost formulată în contextul societății americane, este identificabilă în orice tip de societate. Căci anumitor grupuri de indivizi li se refuză sistematic accesul către scopurile culturale recunoscute, prin diferite bariere structurale, cum este clasa socială, spre exemplu.

De aici, mai multe *moduri de adaptare* care să pună în corelație trebuințele personale cu mijloacele sale de realizare, astfel să se asigure un minim de însemne vizibile ale valorii de sine.

R. Merton identifică 5 modele sau metode de adaptare la o structură socială:

a) *conformistul*, cel care acceptă scopurile culturale ca și mijloacele instituționalizate de atingere a acestora;

b) *ritualistul*, ca persoana ce a renunțat la valorizarea scopurilor culturale, neîncetând însă să se conformeze scrupulos la normele recunoscute;

c) *evazionistul*, cel ce respinge atât scopurile, cât și mijloacele recunoscute spre a le atinge; de obicei, aceștia se retrag într-un univers al iluziilor (prin intermediul drogului, alcoolului, tranchilizantelor etc.). Această categorie are ca specific activități adaptative asociale – și din această cauză vin deseori în conflict cu legea;

d) *rebelul* – sau contestatarul – refuză atât scopurile culturale, cât și mijloacele, venind în același timp cu altele de substituție, alternative. De regulă, ei sunt atașați unor idei sau doctrine cu idealuri socio-politice;

e) *inovatorul* valorizează puternic scopurile culturale, dar respinge (probabil din cauza lipsei de acces) mijloacele instituționalizate de a le realiza; iată de ce delincvența, într-un anumit segment, reprezintă o cale inovatoare către succes, o metodă de a obține ceea ce este refuzat.

În concluzie, putem spune că dacă la E. Durkheim teoria anomiei trimite la limitarea scopurilor,¹³ R. Merton pune actorii în conflict cu situațiile ce-i închid posibilitățile de reușită. În ambele cazuri, utilitatea practică imediată a teoriei este scăzută.

Dar pentru că se referă la sistem, la societatea globală *recomandările* care derivă din aceasta au tot un caracter *macro-social*: multiplicarea (lărgirea) oportunităților/mijloacelor legitime de acces la diferitele bunuri/scopuri socio-culturale. Observația generală este aceea că delincvența poate fi considerată ca un răspuns *rațional* (adecvarea dintre scop și mijloace) la condițiile sociale. Deci delincventul poate fi abordat și tratat mai degrabă din perspectiva unei *deficiențe*/lipse de tip social, decât ca o definire de tip psihologic, de patologie comportamentală.

¹³ Ph. Besnard, *op.cit.*, pp. 261–265.

2.3. Teoria subculturilor delinvente

Dezvoltând o serie de idei din cadrul teoriei anomiei, teoria subculturilor delinvente este larg răspândită în rândul specialiștilor, îndeosebi atunci când se discută despre delinvența de tip urban.

Punctul de plecare îl constituie *normele sociale*, cu cele două aspecte: prescrierea implică existența unei interdicții la fel cum și orice interdicție delimitează câmpul convenționalului. Astfel că normele care definesc practicile legitime definesc în mod implicit și pe cele nelegitime.¹⁴ Se poate spune, deci, că rolul normelor este să traseze *granița* între mijloacele legitime și cele nelegitime; așa încât este recunoscută, cel puțin în mod tacit, posibilitatea de a folosi *mijloace alternative*.

Există variații în gradul în care membrii diferitelor grupuri sociale dobândesc valorile, cunoștințele și abilitățile ce le facilitează *cariera* socială. Aceste variații sunt chiar *structurate* social și definesc implicit și accesul diferențiat la mijloacele nelegitime. Teoria *transmiterii culturale* și *teoria asocierii diferențiate* se centrează pe dezvoltarea unor astfel de idei. Prima accentuează că sistemele de valori sunt distribuite pe diferite zone sau areale urbane, iar a doua teorie afirmă că sistemul de relații sociale este cel ce facilitează sau împiedică însușirea valorilor delinvente.

Concluzia este că accesul la roluri nelegitime (ca și cel la roluri legitime) este delimitat de factori sociali și întărit de cei psihologici.

¹⁴ Vezi și R.A. Cloward, L.E. Ohlin, *Differential Opportunity and Delinquent Subcultures*, în: D.H. Kelly, *Deviant Behavior*, St.Martins Press, New York, 1989, pp. 143-153.

Rezultă un raport specific între structurile de învățare *socială* și *cariera delincventă*. Mai întâi, individul trebuie să aibă acces la mediile propice pentru însușirea valorilor și abilităților respective. Acest acces trebuie să fie în acord cu îndeplinirea unui *rol* special, ce trebuie susținut și *după* ce a fost învățat. Această susținere durează un timp îndelungat și sfârșește prin a fi un *bun delincvent*: capabil să răspundă tuturor solicitărilor.

Însă comunitatea este cea care furnizează delincventului *materialele* și *obișnuințele*, tocmai pentru că o conduită delincventă este învățată și întărită prin interacțiunea cu alte persoane: atitudini, exemplu, motivație, stimulente, contacte, comunicare.

Aceste condiții favorabile *îndeplinirii* unui rol delincvent ca și acele condiții favorabile *învățării* unui astfel de rol pot fi numite cu o singură sintagmă, cea de *oportunitate nelegitimă* sau *oportunitate diferențiată*, ce se regăsește și în teoria anomiei, dar pe un alt plan de generalitate. Ideea este că există un *acces diferențiat* și spre învățarea comportamentului delincvent plasat la nivelul structurii sociale, al diferențierilor adaptative, al adaptării specifice unor grupuri. Altfel spus, nu oricine poate deveni un delincvent autentic și performant. Această relativizare a învățării comportamentului delincvent este utilă îndeosebi la diagnosticarea diferențiată și elaborarea strategiei etapizate.

Există *3 tipuri* majore de subcultură delincventă, mai ales în rândul adolescenților din zonele urbane.

Primul tip se bazează în principal pe valori de tip delincvent; principiul de organizare și funcționare se referă la obținerea unor câștiguri materiale (ce uneori pot fi mijloace de subzistență) prin utilizarea mijloacelor ilegale: furt, fraudă, șantaj etc. Acest tip îl putem numi *modelul delincvent*.

Al doilea tip are ca normă de bază *violența*: membrii acestui grup se manifestă prin utilizarea forței sau prin amenințarea cu folosirea forței, el poate fi numit ca tipul sau *modelul conflictual*.

Al treilea tip se referă îndeosebi la subculturile toxicomane, ai căror membri consumă abuziv diverse substanțe nocive (narcotice, alcool, tutun etc.), ajungând până la dependența totală. Ei s-au înstrăinat de rolurile convenționale și s-au retras într-un univers propriu, guvernat de valoarea supremă a *senzației tari*. Poate fi numit modelul *evazionist* sau de *izolare*.

Acest modele apar deseori în forme combinate, fie în perioada în care subcultura face presiuni asupra membrilor pentru *coerență* comportamentală (mai ales în perioada de debut, când rolurile sociale nu sunt încă abandonate în favoarea rolurilor delincvente), fie în formele de delincvență polimorfă.

2.4. Teoria controlului social

În forma sa cea mai utilizată a fost elaborată de Travis Hirschi¹⁵ și are ca element central o totalitate de cunoștințe pe care le posedăm despre caracteristicile personale și demografice ale delincentului. În viziunea aceasta, *profilul* delincentului tipic este următorul: bărbat tânăr, ce a crescut fără tată, într-o mahala urbană, cu dificultăți în istoria școlară și în prezent este șomer.

Din această definire a delincentului tipic putem face câteva *deducții*. Mai întâi, unii dintre actorii sociali se comportă altfel decât ceilalți, *convenționalii* iar problema care se pune este de ce se întâmplă aceasta. Apoi, activitatea acestora este percepută negativ de ceilalți, fiind contrară dezirabilității și expectanței sociale. De aici derivă și *riscul* de pedepsire pe care delinvenții și-l asumă. Deci, o altă deducție, ei sunt puțin dispuși să accepte o schimbare a propriilor convingeri și conduite, astfel încât să vină în concordanță cu prevederile legii. În cele din urmă, deducția că

¹⁵ T. Hirschi, *Causes and prevention of juvenile delinquency*, Social Inquiry, 47 - 1977, pp. 322-341.

actele delincvente sunt de *durată* (deci presupun o carieră de acest tip, cu o mobilitate specifică) provine și din informația că acesta este șomer.

Întrebarea care se pune din perspectiva acestei teorii se referă la prezența sau absența aceluia element din viața socială, ce determină un anumit comportament. Cât de mult *lipsește* controlul din condițiile de viață ale delinquentului și cât este prezent în mediile non-delincente pentru a-i opri pe ceilalți actori sociali.

Astfel că problema pe care dorește să o explice această teorie se referă la determinarea aceluia aspect care-i face pe oamenii convenționali să fie normali, și nu delinvenți – pentru ca prin constatarea unei lipse să se deducă și etiologia delincvenței. Și sunt enumerate 4 forme de control ce acționează la nivelul societății convenționale și care au caracter restrictiv în învățarea comportamentelor indezirabile. Acestea sunt atașamentul, obligația morală, implicarea și convingerea/credința.

Atașamentul se referă la apropierea emoțională a actorului social față de ceilalți și implică o relație de valorizare reciprocă. Atașamentul se construiește funcție de *figurile simbol* (persoane cu înaltă semnificație socială, cu rol de model) și de *grupul de referință* (grupurile cu mare atractivitate). Pentru etapa copilăriei, aceste elemente se fixează la nivelul grupului familial, astfel că o variabilă proiectivă, de prognoză a comportamentului delincent vizează deficiențele de atașament între copii și părinți.

Astfel încât prima formă de control se manifestă la nivelul familiei – și deseori sancțiunile externe acesteia vizează *amenințări* cu sancțiuni la nivelul controlului familial. În consecință, dacă familia este deficitară/dezorganizată (fără afectivitate, atașament, interes), atunci cu siguranță că riscul de eșec în socializarea copilului va crește.

Angajamentul vizează gradul în care actorul investește timp și energie pentru construirea unei cariere sociale legale. Dacă investiția este considerabilă și este dublată de recompense adecvate, atunci este exclus riscul de a o deturna într-o activitate

delincvență – căci pierderile ar fi mai mari decât beneficiile. Dar și reciproca este adevărată: cu cât miza este mai atractivă și efortul mai mic, cu atât va fi mai posibilă comiterea delictului. Așadar, mai expus este șomerul, chiulangiuul, omul sărac – cei a căror miză socială este scăzută și nu riscă să piardă prea mult.

Implicarea este o consecință a modului de angajare și exprimă gradul angajamentelor de tip social. Una dintre teze afirmă că implicarea în activități legale reduce expunerea la comiterea unor ilegalități în timp ce implicarea în activități ilegale sporește riscul unor penalități.

Convingerea se referă la acceptarea prescripțiilor sociale și a interzicerilor ce ordonează comportamentul uman. Este un rezultat al valorilor morale acceptate la un moment dat. Cu cât lipsesc constrângerile impuse prin credință/convingere morală, cu atât este mai facilă detașarea și transgresarea normelor convenționale. Totuși, nu se poate spune că sistemul de convingeri al unui individ este cauză directă; mai degrabă delincvenții acționează în concordanță cu un impuls și apoi își *justifică* actul prin afirmații ce reflectă mai mult un stil de viață decât un sistem normativ.

Teoria controlului subliniază, ca și teoria asocierii diferențiate, că delincvenții își consolidează sistemul de convingeri în compania persoanelor cu gândire asemănătoare (a se vedea rolul penitenciarului în cazul unui delincvent "primar"), dar nu recunoaște existența unei *etici* specifice, reflectată în reguli restrictive de conduită. Mai degrabă, spune această teorie, sunt reflectate legăturile slabe ale delincventului cu societatea decât sunt semnificative relații de tip special între ei.

Utilitatea imediată a acestei teorii constă în faptul că oferă un *ghid* în activitatea cu astfel de subiecți; atunci când la delincvent nivelul de atașament, implicare sau convingere este scăzut și, deci, inutilizabil, se poate acționa la nivelul comunității pentru a-l accepta într-un stil de viață apropiat de cel convențional. Fără a ne face, însă, iluzii cu privire la nivelul de acceptare a "comunității morale".

În concluzie, teoriile amintite mai sus nu încearcă să explice comportamentul aceluia procentaj redus de delincvenți/criminali ce manifestă un dispreț profund față de valorile convenționale sau chiar probează o conduită asocială; aceștia sunt în majoritatea lor *psihopați* și tratamentul în acest caz trebuie să fie făcut în clinici speciale. Însă pentru ceilalți, care au ajuns în această dificultate datorită unor condiții externe speciale, teoriile oferă câteva îndrumări utile în înțelegerea comportamentelor de acest tip și a condițiilor ce le-au determinat. De aici și până la intervenția practică nu mai este decât un pas.

3. O TIPOLOGIE A CONDUITELOR DELINCVENTE

Într-o definiție simplă, se poate spune că delincvența este forma particulară a devianței, de cea mai mare pericolozitate socială pentru că atentează la cele mai importante valori sociale și încalcă flagrant regulile juridice ce orientează comportamentele de tip social.¹⁶ Dar prin această aproximare nu sunt rezolvate multe dificultăți, îndeosebi cele referitoare la operaționalizarea conceptului.

A rămâne la o definiție strict "legală" a delincvenței ("acele acte detectate de către agenții de reglare socială ce pot conduce la o sancțiune formală pentru persoana ce le-a comis")¹⁷ ajută în mod deosebit autoritățile abilitate în intervenția de igienă socială. În această situație, problema definirii delincvenței este rezolvată prin promulgarea unor legi în textul cărora sunt descrise și sancționate

¹⁶ D. Banciu, S. Rădulescu, *Introducere în sociologia devianței*, Edit. Enciclopedică, București, 1985, p.78.

¹⁷ T. Hirschi, *Causes of Delinquency*, University of California Press, Berkeley, 1969, p.15.

acele acte stabilite prin autoritate formală. Delincvența devine, deci, identificabilă ca o clasă stabilă de comportamente umane – știut fiind faptul că modificările unor texte juridice intervin la perioade relativ mari; în consecință, poate fi ușor controlată în variabilitatea sa. Or, înalta mobilitate a câmpului social actual susține amplificarea pe orizontală și pe verticală cumulată cu diversificarea tipurilor de conduite delincvente, inclusiv prin apariția unor forme ne-tradiționale.

Nici recursul la o definire trans-legală nu este mai benefică ("conduită ce intră în conflict sau în dezacord cu interesele prioritare ale comunității",¹⁸ "comportament ce se îndepărtează net de uzanțele sociale normale"¹⁹), întrucât o asemenea perspectivă – regăsită, de altfel, în majoritatea manualelor de specialitate – aproape că echivalează două concepte (devianță și delincvență). Iată că asimilarea delincvenței cu "violarea normelor instituționalizate și recunos-cute ca legitime în interiorul sistemului social"²⁰ prezintă inconvenientul serios al ne-operaționalizării; căci nu se poate delimita cu suficientă precizie și specificitate un obiect de studiu ca realitate omogenă în vederea intervenției flexibile. Raportul adecvat dintre aceste două domenii este, din perspectiva logică, unul de la gen la specie, delincvența nefiind altceva decât una dintre manifestările conduitelor deviante (vezi figura 1).

¹⁸ J.M.Robinson, *Can Delinquency Be Measured ?*, Patterson Smith, Montclair, 1966, p.81.

¹⁹ R.S.Cavan, *Juvenile Delinquency*, Editura Lippincolt, Philadelphie, 1969, p.54.

²⁰ A.Cohen, *La Deviance*, Duculot, Gembloux, 1971, p.97.

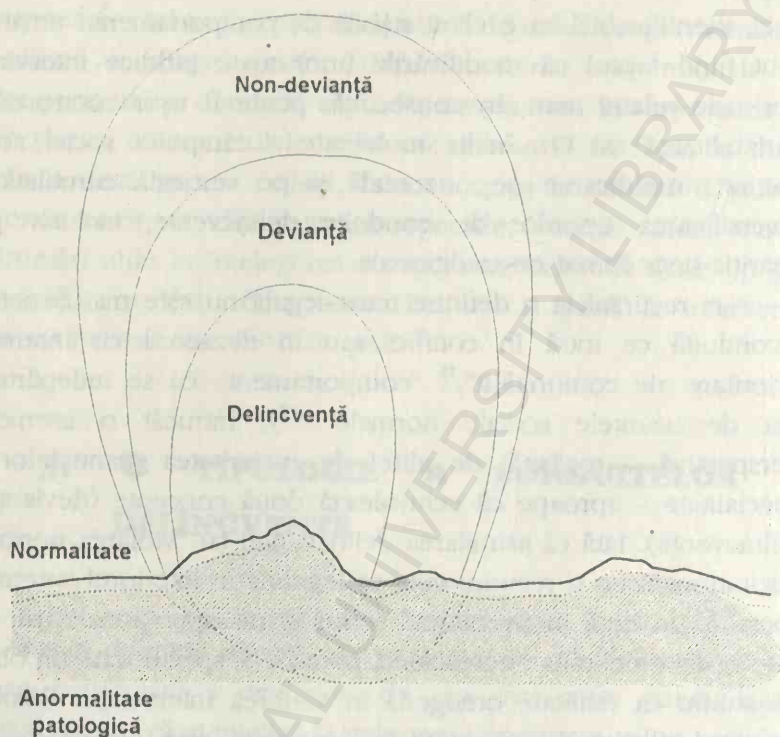

Fig. 1

Studiul minuțios și științific al comportamentelor ilicite și neacceptate social pleacă de la premisa extremei heterogenități a acestor acte. Punctul de referință într-o analiză a acestora îl constituie stabilirea unor criterii/principii de diferențiere, pe baza cărora se pot apoi construi diferite tipuri de delincvență.²¹

Primul principiu aplicabil, cel al *vizibilității* sociale a acestor comportamente, împarte acest domeniu în două mari tipuri: delincvența *ascunsă* și delincvența *sanționată*. Primul tip include acele categorii de acte pe care grupul social fie că le ignoră – din

²¹ M.Fréchette, M. Le Blanc, *Délinquances et délinquants*, Gaëtan Morin, Ed. Quebec, 1987, p. 23 – 30.

rațiuni distincte –, fie că efectiv nu le poate pedepsi pentru că rămân secrete (la nivelul actului sau actantului).

Actele *tolerate*, în general, de grupul social fac parte din ceea ce se numește “indisciplină socială” și sunt considerate ca minore în economia spațiului social; uneori chiar poliția tolerează intenționat conduite vizibile cu scopul de a controla dinamica gravității pe categorii de actori. Alteori “toleranța judiciară” se manifestă ca efect al neputinței probării/precizării legale.

Se poate spune că acest tip de delincvență, prin cvasi-generalitatea sa (ca normalitate statistică), este un epi-fenomen ine-rent procesului de socializare întrucât, în majoritatea cazurilor, se înscrie în perioada de învățare socială – care, în mod inevitabil, este marcată de încercări și erori.

Al doilea tip, delincvența *sanționată*, este un rezultat al acțiunii de apreciere judiciară – sau administrativă – asupra comportamentelor considerate la un moment dat inadmisibile. Aici sunt incluse acele acte reperate de profesioniștii instituțiilor de control social direct; caracteristica acestor acte este aceea că încălcă diverse legi și reglementări speciale în vigoare și, prin aceasta, justifică o intervenție promptă și explicită. Din punct de vedere numeric, ele sunt întotdeauna mai restrânse decât cele din primul tip deoarece reprezintă actele filtrate printr-o intervenție selectivă efectuată de sistemul de reglare socială. Din perspectiva formelor particulare de intervenție, delincvența sanționată se manifestă într-un mod mai consistent, mai semnificativ și cu omogenitate intrinsecă.

Aplicând un alt principiu clasificator, cel al *naturii* actelor propriu-zise, se obțin două categorii operaționale, îndeosebi pentru lucrătorul social: delincvența (relativ) *ușoară* sau statutară și delincvența *gravă* (sau “criminalitatea”, în accepțiunea utilizată în literatura anglo-saxonă). În prima sunt incluse acele comportamente ce sunt definite în mod formal ca nerelevante. Este difuză și se manifestă adeseori în mod aleatoriu. În al doilea caz este vorba de acele încălcări ale interdicțiilor sociale ce se

transformă, prin caracterul lor ilicit, în delict; în unanimitate ele sunt blamate și respinse de societatea convențională. Reacția socială, în acest caz, este dură și stabilă în timp; împotriva acestor acte societatea își mobilizează resurse materiale și umane.

După un al treilea principiu, ce are în vedere acțiunea de definire și *reacție* socială, se inventariază instituțiile abilitate special în vederea reperării și sancționării delincvenței. Fiecare din cele trei tipuri de instituții de acest gen (poliția, judecătoria, penitenciarul) delimitează câte un tip de delincvență:

- a) delincvența sancționată de poliție
- b) delincvența sancționată prin tribunal
- c) delincvența sancționată prin reclusiune sau internare

Trebuie spus că, în ordine, fiecare formă o presupune pe precedentă; primul palier – cel al delictelor sancționate prin poliție, ca prim agent de reglare socială extrinsecă – prezintă o gamă mai largă de acte, de la simple neglijențe până la crimele executate de profesioniști. Dacă se are în vedere și fluctuanța inerentă în utilizarea criteriilor de definire a actelor considerate ca nelegale, apare cu claritate necesitatea confirmării acestui tip de delincvenți prin decizii judecătorești. În momentul intervenției tribunalului, validitatea identificării delictelor crește în mod sensibil în direcția configurării unei delincvențe reale, ce poate lua forma unei structuri stabilizate pe acte îndreptate contra bunurilor, sau contra persoanelor, sau contra valorilor publice. De regulă, toate acestea sunt descrise și delimitate prin codul penal.

Cât privește delincvența instituționalizată, aceasta nu este decât o prelungire a celei judiciare, nefiind substanțial diferită; o trăsătură se referă la gravitatea în general mai ridicată a actelor sancționate și la cronicitatea comportamentelor de acest tip la unii actori sociali, îndeosebi *după* perioada de reclusiune. O distincție se referă la delincvenții *primari* – delincvenții la o primă intervenție penală, urmată de încarcerare sau nu – și la cei *recidiviști*, ce sunt înscriși uneori definitiv în cariera și stilul de viață de tip delincvențional.

Sigur, problema delincvenților cronici persistă de la Lombroso, dar ipotezele avansate în domeniul etiologiei acestor acte (psihopatie, personalitate criminală, dorința de a fi pedepsit etc.) nu sunt convingătoare. Cea mai recentă perspectivă, teoria etichetajului, pune accentul pe natura reacției sociale și efectele sale; însă trebuie analizate și elemente specifice cum ar fi: "avantajele" delictului, costurile relative și cele absolute ale comiterii unui astfel de act, raportul dintre "costuri" și "beneficii", resurse intelectuale și pregătire profesională; și – de ce nu ? – avantajele reclusiunii.

Plecând de la aceste trei criterii, ce generează tipologii generale, se poate preciza cu o anumită rigoare *locul* pe care-l ocupă fiecare tip în universul delincvenței.

Figura nr. 1 încearcă o sintetizare în acest sens.

În concluzie, pe baza observațiilor efectuate până acum, definirea delincvenței se referă la: *acele acte minoritare ce presupun o conduită derogatorie de la prescripțiile normative oficiale ce poate fi încriminată prin caracterul său ilegal, validată în parte prin arestare ce are în vedere compararea actorului cu o decizie judiciară, urmată de posibilitatea de a antrena o încarcerare pentru cazurile de pericolozitate socială mare.*

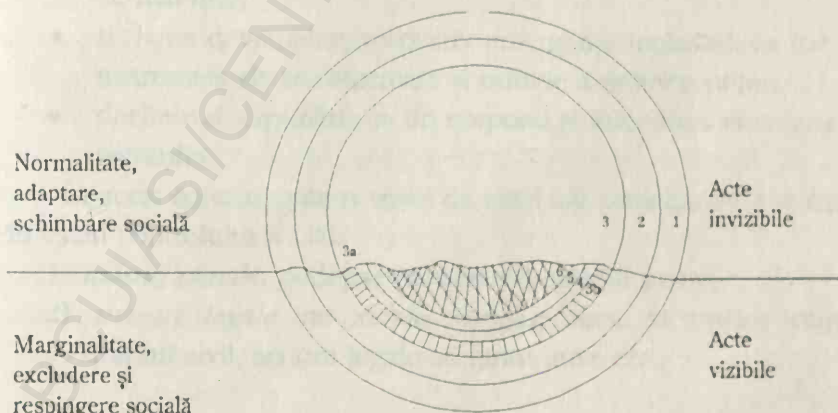

Figura 2

Legendă:

1. Universul devianței
2. Universul delincvenței generale (statutară și criminală)
3. Delicte ce pot atrage o sancțiune
 - 3.a. delicte ce rămân ascunse
 - 3.b. delicte ce sunt cunoscute și pedepsite
4. Delincvență sancționată de poliție
5. Delincvență sancționată de tribunal
6. Delincvență pedepsită prin recluziune/încarcerare

DINAMICA SISTEMULUI DELINCVENȚIONAL

1. TRANSFORMAREA CONTROLULUI SOCIAL

În societățile moderne controlul social a cunoscut profunde transformări, sintetizate astfel:²²

- intervenția crescută a statului în controlul tuturor formelor de devianță;
- diferențierea și clasificarea devianților în categorii din ce în ce mai fine;
- izolarea devianților, respectiv emergența închisorii ca loc și instrument de transformare și puniție a delincvenților;
- declinul disciplinării de tip corporal și înlocuirea ei cu cea a spiritului.

În acest context putem vorbi de cinci căi principale de reacție în cazul controlului social:

- 1) *măsuri penale*: pedepse în sensul dreptului penal;
- 2) *măsuri legale ne-penale*: despăgubirea victimelor după dreptul civil, acțiuni legale administrative etc.;

²² S. Cohen, *Visions of Social Control*, Polity Press, Cambridge, 1985, p.13.

- 3) *măsuri terapeutice non-penale*: tratament psihologic, psihiatric etc. cu intenția de a schimba comportamentul, inclusiv al criminalului, sau înclinația spre un astfel de comportament;
- 4) *măsuri educative* (non-penale) ce se referă la mijloace de reinserție a delinventului;
- 5) *măsuri sociale non-penale de schimbare a mediului*: acțiuni vizând schimbarea mediului social cu scopul de a reduce posibilitatea de transgresiuni (ex.: construirea de căi rutiere care să evite accidente pentru cicliști, pietoni etc.).

Astfel că *procesul de decizie* (implicită sau explicită) în controlul social al devianței și delincvenței trebuie să asigure trei funcții:

- a) anumite comportamente trebuie supuse controlului;
- b) reacțiile (felurile de control) trebuie să fie selecționate;
- c) să se fixeze probabilitatea de răspuns a acelor comportamente la măsurile de control.

Tot mai mult, în ultimul timp, se accentuează ideea modificării controlului social, punându-se cu fermitate problema locului sistemului penal în aplicarea (și elaborarea) normelor sociale. În contextul discuțiilor cu privire la "decarcerare", "dejudiciarizare", "decentralizare", se observă câteva caracteristici actuale în sistemul punitiv de tip penal ale controlului social:

- 1) o creștere a controlului de stat, penal și non-penal;
- 2) o stabilitate și uneori o creștere a ratei de încarcerare;
- 3) o trecere de la aspectele educativ-moralizatoare spre o supraveghere crescută, ca mijloc de control.

Pentru prima caracteristică pledează aspecte cum ar fi: creșterea numărului de polițiști la 100.000 locuitori în ultimile decenii în toate țările; creșterea ratei de condamnare pentru diverse delict; multiplicarea prevederilor/reglementărilor legale cu privire la negocierea/concilierea diverselor conflicte; apariția unei structuri de tip represiv (inspectori, comisii, birouri, oficii, tribunale etc.) cu caracter administrativ.

Pentru a treia caracteristică un exemplu deosebit îl reprezintă supravegherea electronică, foarte intens utilizată astăzi ²³, dar care permite o intruziune considerabilă și continuă în viața socială și personală a individului; pot fi "urmărite" alei, parcuri, intersecții, deplasări pe un teritoriu. Se pot detecta diverse "prezențe" (alcool, droguri, sânge, nivele ale unor substanțe chimice, etc.). Eficacitatea ei determină chiar o bifurcație în politica penală ("delincvența violentă" - "mica delincvență"). De aici și marea popularitate a acestui tip de control, îndeosebi printre administratorii penali.

Dar tehnologia merge încă mai departe, în pofida principiilor etice și protestelor față de încălcarea unor libertăți fundamentale; dacă, de exemplu, prelevările și testele de o anumită natură devin obligatorii în anumite circumstanțe (teste de urină, prelevări de sânge pentru a stabili starea de normalitate a individului), o formă cu totul inedită de control social o reprezintă depistarea sistematică.

Punându-se insistent accentul pe prevenire, dincolo de orice pericol sau risc real sau imaginat, cu ajutorul unor tehnologii predictive se execută o activitate de supraveghere, care se aplică inclusiv oamenilor normali, cu intenția de a anticipa apariția și dezvoltarea vreunui eveniment indezirabil, a vreunei boli sau anomalii ce ar putea determina un comportament deviant. Un exemplu ilustrativ îl reprezintă *ecografia*: aceasta asigură vizibilitatea asupra indivizilor încă din starea de fœtus. Ca "examen de rutină", ecografia permite o observare a viitorului nou-născut, dar supraveghează și buna sa dezvoltare (depistează malformații, măsoară dimensiunea capului și a membrelor); în final, face posibilă o clasificare și o etichetare: fœtus normal sau fœtus cu deficiențe.

²³ P. Landreville, *Surveiller et prevenir l'asiguration à domicile sous surveillance electronique*, în "Déviance et société", 1987, vol.11, nr.3, p.251-269.

Din această perspectivă, a depistării sistematice, posibilitățile de intervenție devin deosebit de mari încă înainte de concretizarea unui pericol precis; pre-vederea și imaginarea formelor de conduită ce se pot dezvolta în anumite condiții devin astfel strategiile fundamentale ale prevenției, proces în care sunt atrase tot mai multe instituții sociale; medicul sugerează și recomandă un anumit comportament și stil de viață, clinicile specializate izolează subiecții cu un anumit risc, psihoterapeuții intervin pentru ameliorare, etc.

Astfel că, astăzi, controlul social devine tot mai subtil; tot mai mult formele de control indirecte se substituie formelor de control direct. Direcția principală de acțiune a controlului social rezidă nu atât în reglementarea dorințelor și trebuințelor (cu corolarul său, supunerea), ci antrenarea în diferite mecanisme și activități sociale care să ofere actorilor sociali o mare libertate de a alege (deci o independență față de "fatalitatea" naturii și destinului individual).

În concluzie, în societatea "democrației avansate", puterea de control social - trebuie să se exercite la cele mai mici costuri (economice, politice) posibile și cu efecte ce trebuie să fie intensive și extensive, care să penetreze întregul corp social²⁴.

2. MEDIEREA CA FORMĂ DE REZOLVARE A CONFLICTELOR

Paradigma controlului social este tot mai mult înnoită, luînd în atenție o mare diversitate de actori sociali, cu interese și strategii specifice, cu atât mai mult cu cât aparatele *clasice* de control dau dovadă, în mod global, de o anumită slăbiciune. Astfel, aparatul

²⁴ D.Garland, *Punishment and Welfare*, Gower Pub. Co., England, 1985, p.247.

judiciar, ce are în obiectiv grupurile sociale cu capacități limitate de gestiune a conflictelor, nu mai poate rămâne simplu pilon în actualul context de dezangajare a statului și de responsabilizare a societății civile. Dinamica socială a gestiunii conflictelor se axează tot mai mult pe restaurarea capacităților de *autoreglare* a grupurilor sociale. Teme majore, precum sentimentul insecurității, noile politici de prevenție, asistența victimiară, au atras atenția specialiștilor în detrimentul unor probleme "clasice" (problema detenției, activitatea poliției și a altor organisme penale). Sociologii, de exemplu, sunt interesați tot mai mult de formele extra-penale de reglementare a conflictelor și de disciplină în organizații²⁵. Demersurile politologilor și a altor specialiști în istoria dreptului pun noi probleme cu privire la constituirea legilor și instituțiilor juridice, insistând pe restructurarea politicilor penale²⁶. În domeniul devianței juvenile, problematica se centrează îndeosebi pe aspectul pedagogiei sociale și mai puțin pe o linie acționalistă care să vizeze fenomene de marginalizare, îndeosebi cea economică.

Cu siguranță că este reprobabil acest recul al investigării populațiilor-țintă specifice procesării penale și evoluției instituționale. Însă nu se poate vorbi de o "marginalizare" a penalului, care-și păstrează un câmp de acțiune foarte precis, ci mai degrabă de o îmbogățire a modalităților de *rezolvare diferențiată* a conflictelor. Nu este o de-posedare de acțiune juridică în unele domenii, ci o multiplicare a spațiilor de intervenție. Spre exemplu, în cazul unui accident de muncă putem identifica cel puțin 4 *spații* de intervenție diferită: circuitul controlului profesional (activitatea unor servicii specializate din interiorul întreprinderii), spațiul sancțiunilor administrative (al judiciarului civil), circuitul indemnizațiilor (prin forme de asistență

²⁵ Vezi Claude Faugeron, *La production de l'ordre et le contrôle pénal*, în "Déviance et société", 1991, nr. 1, vol. 15, pp. 51-91.

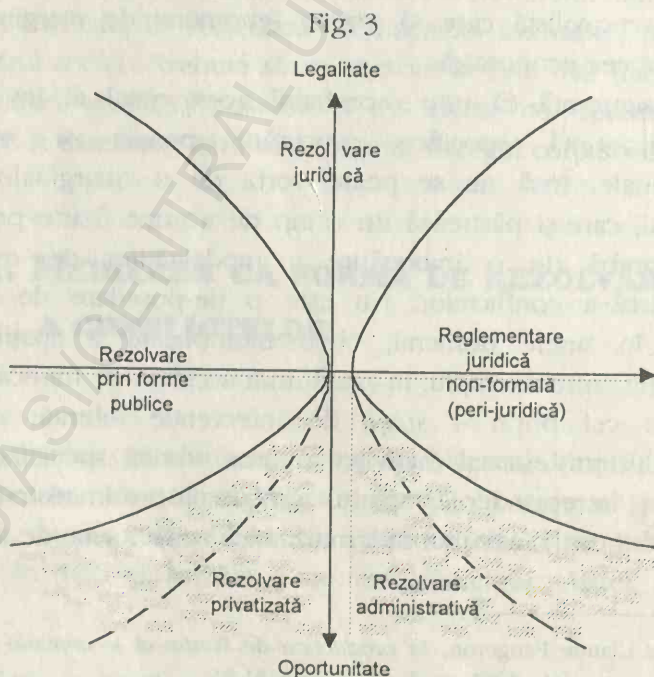
²⁶ A.J. Arnaud, *Critique de la raison juridique*, L.G.D.J., Paris, 1981.

și protecție socială) și spațiul judiciosului penal (acolo unde este cazul). Iată deci că se poate rezolva diferențiat un conflict, prin articularea unor forme de intervenție specifice.

Această *diversificare* a reglementărilor este determinată, printre altele, de heterogenizarea actuală a conduitelor sancționabile și de constatarea că formele de drept nu s-au multiplicat într-atât încât să acopere domenii atât de diverse; consumul, mediul ambiant, protecția și securitatea socială, concurența, etc. au intrat relativ recent în sistemul conflictual al societății și uneori nu sânt prevederi speciale pentru acestea.

Dar chiar formele juridice de reglementare a conflictelor au cunoscut un proces de adaptare în modalitățile de organizare și acțiune, tocmai în vederea diferențierii aparatului juridic și a ordonării sale în dinamica socială.

Figura 3 prezintă cum se organizează diferitele modalități de reglementare diferențiată a conflictelor.

Trebuie să precizăm că modalitățile sau dimensiunile de reglementare a conflictelor se organizează funcție de principiul pe care se centrează. Atunci când principiul este cel al legalității, modalitățile se vor referi îndeosebi la formele judiciare, cu vizibilitate mai mare a sistemului punitiv sau a sistemului retributiv; uneori finalitățile sistemului retributiv au un caracter punitiv (eliminări din anumite sectoare ale "agenților conflictului", epurări interne în unele medii - politic, de exemplu - în vederea păstrării unui echilibru non-conflictual etc.). Sistemul punitiv al unei formațiuni sociale este organizat după cerința discernibilității și eficacității, având prevăzute sancțiuni/pedepse - tarif.

Atunci când principiul reclamat în rezolvarea conflictelor este cel al oportunității, raporturile conflictuale sunt preluate de instanțe nespecializate (spre exemplu, înțelegerea directă între părțile conflictului), însă valoarea de referință este plasată tot în zona judiciarului.

Plecând de la aceste constatări, se disting 4 figuri de reglementare a conflictelor, ce determină 4 moduri de raportare față de normele juridice.

1. Figura sancțiunii, ce determină o raportare pasivă față de juridic. În acest caz conflictul este adus în fața justiției de una din părți, de regulă victima. Procesul de rezolvare vizează aplicarea unei pedepse-tarif prin intermediul unor instituții specializate sau a unei administrații cu această responsabilitate. Această figură este cea clasică, presupune un recurs formal de intervenție a judiciarului, deși deseori este recuzat (spre exemplu, se consideră că pedeapsa aplicată este întotdeauna inferioară față de așteptarea represivă a victimei).

2. Figura controlului sau modul de raportare pro-activă față de judiciar, presupune o dimensiune socială mai largă, atât în ceea ce privește denunțarea conflictului, cât și în modalitățile de depășire a acestuia. Figura judecătorului nu mai este centrală, unele

prerogative fiind delegate altor instanțe, chiar administrative. De regulă, în acest caz, autoritatea judiciară este solicitată pentru a da eficacitate unor măsuri/decizii pre-existente ce aparțin unor instanțe civil-administrative. Prin forța sa executorie potențială judiciarul susține modalitățile civile de gestionare a conflictelor.

(3) Figura supravegherii sau modul de reglementare administrativă presupune existența unor reguli și interdicții disciplinare, într-o etapă inițială. Spre exemplu, poluarea chimică reclamă necesitatea supravegherii activității de tip industrial și înlocuirea unor echipamente/instalații deficitare; atunci când nu apar rezultatele așteptate intervine urmărirea de tip infracțional. Deci, în prima etapă, conflictul este preluat de un *organism public* specializat în reglementări particulare, ce face aprecieri cu privire la oportunitatea unor măsuri și sancțiuni. În a doua etapă, atunci când amenințarea virtuală a recursului la judiciar nu a condus la efectele așteptate, intervine calificarea de tip penal, și nu doar disciplinar. Prin acest recurs se îndeplinesc două obiective: pe de o parte, este diminuată sau chiar înlăturată sursa conflictului, pe de altă parte este întărit diapozitivul de supraveghere în legitimitatea și autoritatea sa.

(4) Figura auto-controlului se referă la raportarea de tip particular sau modelul de rezolvări particulare. Aici intră diverse cazuri, trăsătura comună constituind-o faptul că justiția penală nu are nici o competență directă, fie prin evitarea expresă a acesteia, fie prin transferul reglementării conflictelor în plan civil (de exemplu, în mediile profesionale anumite diferende se rezolvă prin mijloace interne). De regulă, părțile implicate recurg la un mediator non-penal sau cad de acord în mod direct, fără să mai antreneze un denunț juridic sau administrativ. Atunci când este inclus un astfel de demers, efectul urmărit este de tip secundar: de a discredita adversarul, de impune o anumită strategie de reglementări ulterioare, de a câștiga un element de putere internă.

Rezumând, pentru a clarifica fiecare domeniu, spunem că *victimele individuale* apelează preponderent la figura 1 de rezolvare a conflictelor (probabil cu excepția vătămarilor comise în cadrul familial), *victimele organizate* în diferite asociații acționează mai ales după figura 2, *administrațiilor* le este specifică figura 3 în timp ce organizațiile *profesionale* adoptă modalitățile figurii 4. Să mai notăm că tendința generală a dejudiciarizării/depenalizării²⁷ se înscrie în regulile modului 4, ce tinde să devină prevalent într-o societate modernă, fără transformări de esență.

Problema modificării aparatului juridic, în funcționarea sa și exercitarea funcțiilor specifice, revine totui cu o mare frecvență în preocupările specialiștilor. Iată de ce se impun câteva precizări cu privire la obiectivele principale ale activității de tip penal, plecând de la constatarea dimensiunii sale esențiale de mediere a raporturilor sociale.

Nu ne vom referi la funcția implicită de restabilire a raporturilor inter-individuale sparte prin comiterea unui act interzis sau care lezează interesele altui actor social, ci la *dinamica actuală* a medierii ca indicator al perfecționării mijloacelor juridice de rezolvare a conflictelor. De asemenea, trebuie făcută distincția între mediere și mediatizare, ultima constând în utilizarea mijloacelor mass-media în vederea sporirii eficienței celei dintâi.

În sens strict, prin *mediere* se înțelege cel mai adesea acel proces, de regulă formal, prin care o a treia parte - neutră - tinde să organizeze schimburi/negocieri între părțile antrenate într-un conflict în vederea căutării unei soluții de conciliere și restabilire a raporturilor asemănătoare perioadei non-conflictuale. Pentru sistemul juridic, procesul de mediere prezintă duble valențe: pe de o parte conduce la forme de gestionare a litigiilor prin proceduri mai subtile, de constituire a unor reparații psihologice, materiale

²⁷ Vezi și P. Lascoumes, *La place du pénal dans le règlement différentiel des conflits*, în "L'année sociologique", PUF, Paris, 1985, p. 163.

sau financiare, evitându-se astfel pronunțarea unor sancțiuni mai grave; pe de altă parte, se asigură o mai bună protecție a victimei și o mai bună responsabilizare a delincvenților, pe care n-o poate face justiția penală, constituind totodată și un mijloc de resorbție a sentimentului de insecuritate

La acestea să adăugăm costurile reduse pe care le incumbă (de personal, de reglementări, de infrastructură) precum și faptul că slăbește presiunea socială cu privire la eficiența mecanismelor judiciare. Iată, deci, că arbitrajul sau medierea poate constitui o procedură integrată aparatului judiciar aflat în etapa sa de execuție într-o manieră eficientă față de disfuncțiile existente.

Primele tentative de punere în practică a medierii penale - ca experiență *organizată* la un nivel mai larg - provin din spațiul nord-american, printr-o serie de iniciative din anii 60. În anii 80, îndeosebi după multiplicarea cadrului asociativ de ajutor acordat victimelor, anumite țări din Europa includ și reglementează această formă de control judiciar socio-educativ²⁸. Această rapidă acceptare și instituționalizare a medierii penale este explicabilă prin obiectivele sale, generoase și multiple, ea antrenând, nu doar declarativ, o multitudine de actori sociali pentru²⁹:

- evitarea supraîncărcării sistemului juridic;
- restaurarea/restabilirea raporturilor sociale;
- protecția victimelor;
- responsabilizarea grupurilor sociale;
- reducerea sentimentului de insecuritate;
- diminuarea numărului de cazuri fără soluționări juridice;
- noi modalități de gestionare a conflictelor de proximitate (familiale, de vecinătate).

Pentru a pune la lucru această tehnică sunt necesare, însă câteva condiții. În primul rând, ea presupune o atitudine de

²⁸ Jean-Pierre Bonafé-Smicht, *La médiation: un Justice douce*, Syros, Paris, 1992.

²⁹ Jean Faget, *La médiation pénale. Une dialectique de l'ordre et du désordre*, în "Deviance et Société", nr. 3, vol. 17, 1993, p. 226.

responsabilitate și de neutralitate a negociatorului, în calitate sa de factor subiectiv. Acesta trebuie să se prezinte ca mediator imparțial în raportul victimă - delincvent. Cel mai adesea este prezentă tendința de a prezenta victima ca punct de plecare într-un demers de prevenire a recidivei.

În al doilea rând, trebuie construită o întreagă rețea socială al cărei punct central să fie procesul de mediere³⁰.

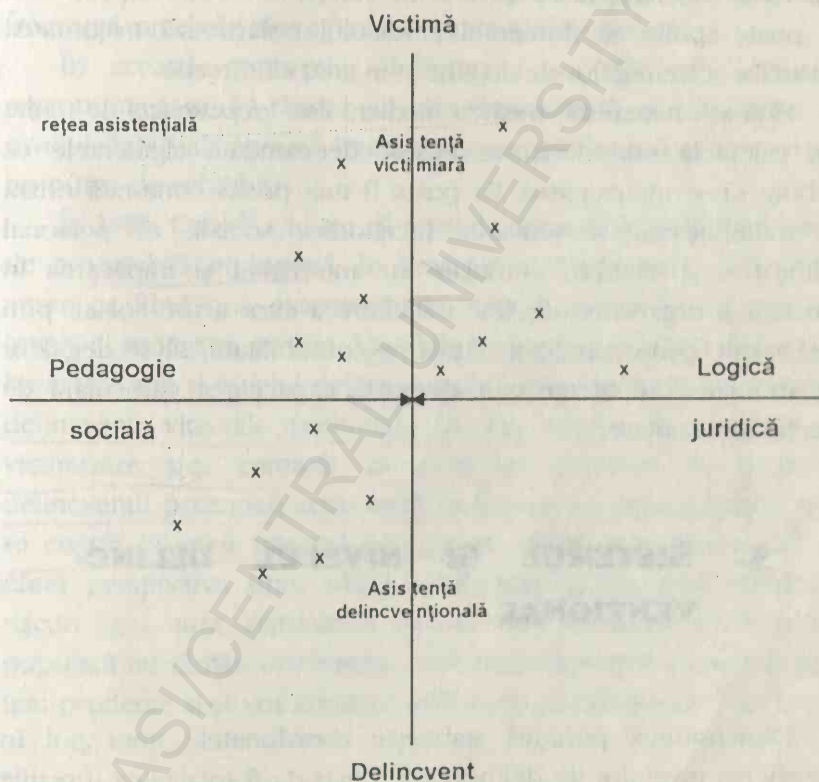

Fig. 5

Astfel, dacă pentru câmpul logicii și practicii juridice există deja reglementări exprese privitoare la mediere - chiar cu tradiții

³⁰ Ibidem, p. 227.

în anumite sisteme legislative -, pentru celelalte zone rămân destule *proiecte* de înlăptuit în experiența românească. Asociațiile pentru ajutorul/protecția victimelor nu au încă o consistență, decât cu rare excepții. Supravegherea și asistarea delincvenților eliberați rămâne un deziderat pentru zona non-penală. Prevenirea delincvenței la nivelul structurilor comunitare nu este organizată iar pedagogia socială anti-delincvențională nu este specializată pe obiective concrete, neavând o bază contractuală directă, formală. Se poate spune că domeniul juridicului polarizează majoritatea sarcinilor și strategiilor de acțiune și în această direcție.

Fără a fi nerealistă, metoda medierii este *deposedată* de multe din valențele sale deoarece lipsesc deocamdată elementele ce trebuie să se intersecteze. Ea poate fi mai precis conturată odată cu multiplicarea și activarea lucrătorilor sociali, ca personal calificat și specializat, cumulate cu antrenarea și implicarea în asociații și organisme de sine stătătoare a altor actori sociali prin care statul, conservându-și ultima responsabilitate, să se degajeze de anumite competențe ce-i afectează capacitatea particulară de reacție și autoritate.

3. SISTEMUL ȘI NIVELUL DELINC- VENȚIONAL

Dimensiunea punitivă stabilește coordonatele unui pol în aprecierea nivelului de delincvență. Chiar dacă totalitatea funcțiile abordate mai sus își exercită rolul la modul ideal, dinamica fenomenului delictual nu s-ar stinge într-o resorbție totală. Aceasta pentru că se vorbește de un "cost marginal"³¹ al represiei, chiar când aceasta atinge nivele înalte.

³¹ Ehrlich I., *The Economic Approach to Crime*, în Messinger S.L., Bittner E.

Mai mult, pînă în anii '80 s-a vorbit³² despre un raport "economic" între nivelul delincvenței și cel al represiunii; s-a ajuns la concluzia că ar exista un raport "optimal" de criminalitate care, atins fiind, nu ar mai face necesar un efort suplimentar de prevenire și combatere pentru că ar costa prea mult societatea. Această teză pleacă de la ideea că ar exista în orice societate o "ofertă" delictuală și o "cerere" adecvată; frecvența "cererii" se fixează prin nivelul de apărare publică și privată și va determina o frecvență/nivel al "ofertei" sau a "cantității" de delikte.

În această concepție, delincvența se află sub influența represiunii care, la rândul ei, este dependentă ca intensitate de nivelul delictual. Această interacțiune se stabilizează și conduce la un punct de echilibru.

În 1986, Cook³³ spunea că nivelul criminalității este determinat de o variabilă endogenă, în timp ce acțiunea sistemului penal apare ca fiind una exterioară, ce variază în funcție de raportul invers al protecției private. Variabila endogenă, cea care determină hotărâtor rata și nivelul delincvențional, este interacțiunea victimă-delincvent: victimile potențiale își dau seama de riscurile de victimizare și-și creează un nivel de protecție în timp ce delincvenții potențiali acționează în funcție de oportunitățile care se creează în acest interval de ajustare. Astfel, populațiile-țintă ce oferă perspectiva unui câștig substanțial cu un efort minim și riscuri mici sunt victimizate într-un ritm crescător. Însă aceste populații nu rămân interesante mult timp deoarece ele vor deveni mai prudente și-și vor construi măsuri de autoprotecție. Va rezulta

(cds). "Criminology Review Yearbook", vol. 1, Beverly Hills, Sage Publication, 1979, pp. 25-60.

³² G.S. Beker, *Crime and Punishment: An Economic Approach*, în "Journal of Political Economy", vol. 76, nr. 2, 1968, pp. 169-217.

³³ P.J. Cook, *The Demand and Supply of Criminal Opportunities*, în: Tonry M., Morris H. (eds), "Crime and Justice", vol. 7, Chicago, University of Chicago Press, 1984, pp. 1-27.

un interval de diminuare a cantității și a calității oportunităților, deci o perioadă de scădere a nivelului delincvențional.

În prezent, pentru condițiile României, se poate spune că ne aflăm într-o perioadă de stabilizare a nivelului delincvențional, după un interval de creștere, întrucât randamentul net al activității ilicite nu mai tinde spre o curbă ascendentă.

Deși pare o construcție formală, prin sistemul delincvenței înțelegem ansamblul de relații "care leagă între ei delincvenții, victimele potențiale, agenții controlului social și agenții penali".³⁴ Elementele acestui sistem se regăsesc, în dinamica lor, în trei procese fundamentale:

- delincvența se află în relație directă cu profiturile și riscurile la care se raportează autorii acesteia (victimă-agresor);
- integrarea și controlul social determină invers proporțional nivelul de delincvență;
- reacția socială de protejare și prevenire influențează delincvența în totalitatea sa.

În această viziune sistemică se disting o serie de variabile endogene, care se suprapun cu procesele fundamentale amintite și care acționează din interiorul sistemului, și variabile exogene, ce se presupune că au un impact asupra nivelului delincvenței prin intermediul celor endogene, pe care le influențează. Din rândul primelor variabile amintim delictele propriu-zise, ocaziile sau oportunitățile, formele de control social și elementele de combatere a delincvenței (sanctiunea penală, autoprotecția, autoapărarea etc.). Lista celor exogene, mai dificil de întocmit după criteriul eficacității lor, cuprinde structura demografică, nivelul de urbanizare și industrializare, șomajul, structura familială, școala, stilul de viață, etc.

Ideea care transpare este aceea că inițiativa de combatere a delincvenței nu revine doar statului, cu instituțiile sale specializate,

³⁴ M. Cusson, *Croissance et décroissance du crime*, PUF, Paris, 1990, p.133.

ci și actorilor sociali convenționali, care trebuie să adopte o conduită de apărare, protecție și chiar de îndreptare a transgresorilor. La o proliferare a practicilor și actelor ilicite se opune o reacție multiformă.

Într-o schemă grafică, dinamica sistemului delincvențional este sintetizată astfel.³⁵

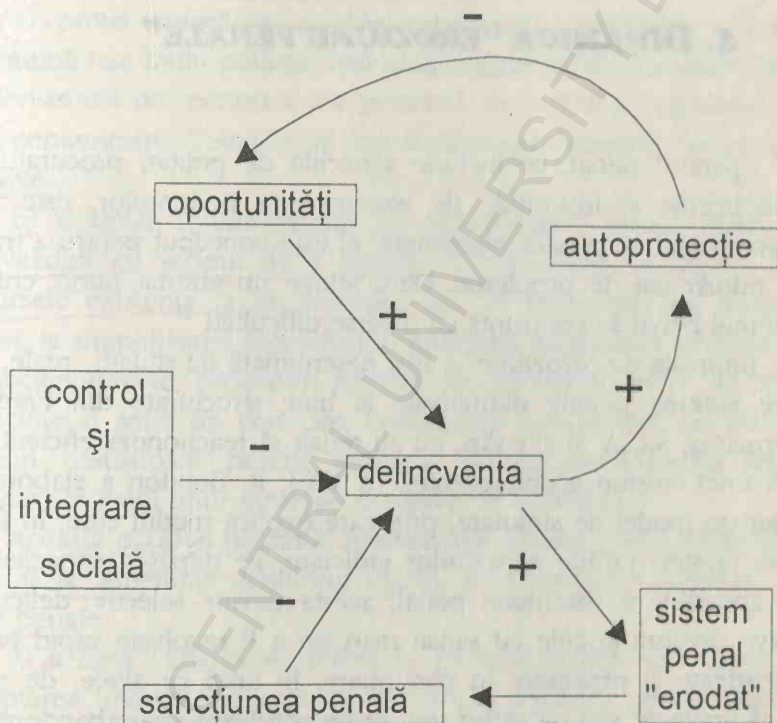

Fig. 5

Atunci când oportunitățile cresc, nivelul delincvențional este stimulat, dar apar ca obstacole frenatoare formele controlului social și funcțiile sancțiunilor penale, ceea ce conduce la stabilizarea activității delictuale. În același timp, este încurajată și o

³⁵ apud M. Cusson, *op. cit.*, p. 143.

creștere a autoprotecției, ce are ca efect reducerea oportunităților. La toate aceste presiuni, nivelul delincvențional răspunde printr-un recul, ceea ce va desconggestiona aparatul penal, aglomerat și "erodat" în faza anterioară, și-i va reda funcționalitatea, mai ales dacă va apela și la variante de optimizare.

4. DINAMICA "EROZIUNII PENALE"

Aparatul penal, ce include serviciile de poliție, procuratura, judecătoriale și instituțiile de executare a pedepselor, este un aparat social cu o mică elasticitate; el este conceput pentru a trata un număr dat de probleme. Dacă atinge un anumit punct critic, sistemul penal se confruntă cu diverse dificultăți ³⁶.

Impresia de "eroziune" a fost determinată de situații reale, în care sisteme penale definitive și bine structurate din Franța, Germania, S.U.A. și alte țări, nu au reușit să reacționeze eficient în fața unei creșteri a delincvenței. În 1964, R. Boudon a elaborat ³⁷ chiar un model de simulare, prin care explica modul cum, în fața unei creșteri rapide a cazurilor judiciare, ce depășea capacitatea de absorbție a sistemului penal, acesta devine selectiv: delictelor grave precum și cele cu șanse mari de a fi rezolvate rapid erau investigate și procesate în continuare, în timp ce altele, de mai mică gravitate sau cu șanse reduse de rezolvare erau abandonate. Ideea de plecare în această decizie se referă la faptul că frecvența caracteristică fiecărui tip de infracțiune (probabilitatea de încarcerare la un anumit număr de delictelor) reprezintă o formă *naturală* de urmărire penală.

³⁶ Maurice Cusson, *Croissance et décroissance du crime*, PUF, Paris, 1990, p.114.

³⁷ Davidovitch A., Boudon R., *Les mecanismes sociaux des abandons de poursuites*, în "L'année sociologique", 1964, pp. 112-144.

În S.U.A. se vorbea în anii '80 de "justiție cu uși turnante": acuzații (cazurile) cu care poliția inundă curțile de justiție sunt evacuați în primele stadii de procedură, pentru a reveni după un timp cu noi capete de acuzare.

Pentru a depăși aceste situații în care posibilitățile de reacție ale sistemului penal sunt depășite de nivelul delincvențional sunt, în general, trei mari variante de optimizare:

(a) prima constă în a mări capacitatea aparatului: această înseamnă mai mulți polițiști, mai mulți magistrați și funcționari, dar și construcții noi pentru acest personal. Aici intră și necesarul de noi penitenciare. Toate la un loc conduc spre investiții financiare masive.

(b) a doua soluție constă în raționalizarea operațiunilor și activităților cu scopul de a obține un mai mare randament cu resursele existente la un moment dat. În multe țări s-a recurs, astfel, la simplificarea procedurilor judiciare (suprimarea instrucției, negocieri directe, proceduri sumare, dejudiciarizări etc.). Au fost înlocuite o serie de pedepse, costisitoare pentru stat, cu altele, uneori costisitoare pentru individul judiciarizat (amenzi mari aplicate în locul unor pedepse privative de libertate).

Această opțiune prezintă dezavantajul că este difficil de aplicat fără să se amenințe echilibrul intern între instituțiile judiciare și cele penale.

(c) a treia variantă se referă la permeabilitatea sistemului și adoptarea unor mecanisme de încetare a urmăririi penale. Astfel că sunt eliminate anumite cazuri ce aglomerează sistemul: se ignoră anumite sentințe/pedepse, procedurile de încetare a urmăririlor se simplifică, se amână "sine die" unele dosare, se fac eliberări premature pentru deținuți, se micșorează numărul noilor deținuți etc. Pe scurt unele afaceri/dosare prioritare sunt judecate în timp ce altele sunt ignorate.

Se pare că această a treia variantă nu prezintă inconveniente majore, dacă se reușește o intervenție minimală eficientă. Mai mult, este ocolită soluția represivă, atât de contestată în ultimul

timp. Elasticitatea sa poate transforma sistemul penal în unul selectiv, ceea ce ar face posibilă eliminarea unor cazuri judiciare în orice etapă de procesare (înainte de anchetă, după arestare, după studiul preliminar al dosarului, după punerea sub acuzare, la intrarea în detenție etc.).

Un exemplu în acest sens îl oferă situațiile din Franta, SUA și Canada în perioada dintre 1960 și 1980. În fața creșterii spectaculoase a delincvenței, primele două variante nu au dat rezultate, mai ales că mijloacele lor de dezvoltare erau limitate cantitativ. Astfel că, din necesitate, s-a aplicat această a treia variantă; adică, în ritmul deosebit de creștere a delincvenței, delictelor mai puțin grave au fost ignorate și constant respinse, printr-o sancționare mai mult simbolică, în timp ce dosarele/problemele serioase au fost sancționate exemplar.

Consecința, previzibilă de altfel, a acestei politici a fost că delincvența minoră a crescut mereu în timp ce delictelor grave, datorită presiunilor exercitate asupra lor, au rămas relativ constante. Dar aceasta nu se explică prin faptul că formele de delincvență, după gravitate, nu au legătură între ele, ci prin caracterul "versatil" al autorilor: oportunismul lor i-a determinat să recurgă mai ales la formele de delict "respinse" de sistemul penal. Deci, impunitatea acordată micilor delictelor a avut drept consecință directă expansiunea delincvenței ușoare, și, ca efect indirect, exercitarea unor presiuni asupra delincvenței de anvergură.

Ce trebuie reținut, însă, din acest exemplu ?

Mai întâi, faptul că agenții penali au acționat în mod rutinier, fără să aplice o strategie și o analiză adecvată, a condus la aplicarea unor soluții de termen scurt: se dădea impresia de acțiune (se clasau dosare, se aplicau pedepse nominale, etc) fără un obiectiv clar formulat.

Apoi, chiar dacă era vorba de o multiplicare a delictelor, aceasta nu a condus la o mobilizare a publicului, care să facă presiuni de "normalizare" asupra sistemului penal. De regulă,

prejudiciile individuale erau relativ scăzute (datorită focalizării activității delincvenționale pe forme de mică gravitate). Paradoxal, publicul a adoptat o anumită toleranță față de acest tip de acte, cu atât mai mult nu era încă organizat în grupuri de autoprotecție și presiune asupra autorităților.³⁸

Ceea ce este cu totul contradictoriu este faptul că publicul a dat dovadă de toleranță tocmai în situația în care trebuia să fie tot mai intolerant; se știe că reacția socială este mai slabă cu cât frecvența delictetelor de mică intensitate este mai redusă.

Pe de altă parte s-a observat că numai dimensiunea punitivă a politicilor antidelincvenționale nu mai prezintă valențe deosebite în a controla și stopa acest fenomen. În mod particular, funcțiile pedepsei și-au diminuat mult din eficacitate.

5. FUNCȚIILE PEDEPSEI

În literatura de specialitate (criminologia, sociologia delincvenței, psihologia experimentală etc.) există vechi preocupări pe această temă; este în deajuns să amintit școala penală clasică a lui Beccaria și Bentham din secolul al XVIII-lea, care și-a fondat întregul sistem pe ideea că o pedeapsă severă determină non-delinvența la qvasi-totalitatea indivizilor³⁹.

Prima funcție tradițională, atașată pedepsei, este funcția de intimidare colectivă sau de descurajare, care se referă la efectul inhibitor a sanctiunilor penale asupra persoanelor, altele decât delincvenții condamnați. Există, însă, destule controverse cu

³⁸ Din aceeași perspectivă se poate explica și proliferarea, în aceeași perioadă, a teoriilor criminologice pasive, cu tentă de medicină socială (teoria etichetajului, teoria apărării sociale, a nonintervenționismului), ce subestimau orice program de luptă viguroasă împotriva criminalității.

³⁹ Raymond Gassin, *Criminologie*, Dalloz, Paris, 1994, p.480.

privire la eficacitatea acestei funcții. Sunt unii specialiști⁴⁰ care neagă valoarea de intimidare afirmând, că varianța delincvenței este determinată de alte cauze, mult prea diferite de amenințarea pedepsei.

La sfârșitul anilor '70 și începutul anilor '80 această neîncredere a fost nuanțată: s-a pus în relație rapiditatea acțiunii penale cu rata delincvenței, dar după studii realizate în diverse domenii (omucideri voluntare, infracțiuni contra bunurilor) s-a ajuns la concluzia că viteza de reacție a sistemului de justiție penală (serenitatea, în limbaj de specialitate) nu are influențe asupra ratei de delincvență. Mai degrabă joacă un rol semnificativ în diminuarea ratei de recidivă la delincvenții deja demonstrați decât la delincvenții potențiali.

Alte corelații au fost stabilite între *natura* delictelor și efectul inhibitor al sancțiunilor penale - constatându-se că așa-zisele delikte "artificiale" (cele economice și fiscale, de exemplu) sunt mai puțin influențate de perspectiva punitivă -, între gravitatea pedepselor și efectul încriminării penale.

Toate acestea, însă, suferă din cauza unui element greu controlabil: gradul de cunoaștere din partea cetățenilor a *conținutului* legii penale și aplicarea sa. Astfel că nu se poate stabili cu precizie dacă intimidarea/descurajarea colectivă este o iluzie sau o realitate măsurabilă.

A doua funcție tradițională a pedepsei este cea a prevenirii sociale prin *intimidare individuală*. Ipoteza, în acest caz, este că delinquentul va fi deturnat de la recidivă datorită dezavantajelor primei pedepse.

Cercetările în psihologia experimentală⁴¹ au pus în evidență condițiile ce trebuie îndeplinite pentru ca o sancțiune să antreneze

⁴⁰ Ferri, *Sociologie criminelle*, p.235.

⁴¹ D. van Dooselaere, *De stimulus aversif à la cognition sociale. L'efficacité de la sanction selon un modèle de psychologie expérimentale, Deviance et société*, 1988, vol.12, nr.3, pp.269-287.

extincția comportamentului ilicit. Aceste condiții sunt în număr de cinci:

(a) prima se referă la intensitatea pedepsei: puniția este mai eficace cu cât este mai puternică;

(b) condiția de imediatitate constă în: cu cât pedeapsa intervine mai târziu de la comiterea actului, cu atât este mai puțin eficace;

(c) pedeapsa este mai puțin eficace dacă anterior delictului autorul a fost recompensat și dacă va fi în continuare recompensat după efectuarea pedepsei; aceasta este condiția non-contradicției;

(d) a patra condiție este cea a continuității și coerenței: o pedeapsă/sanțiune continuă este mai eficace decât una intermitentă și aleatorie;

(e) ultima condiție, cea a comportamentului alternativ, se referă la faptul că este mai rapid abandonat un comportament nedorit/ilicit dacă există posibilitatea unei conduite alternative nepunitive.

Totuși, cercetările statistice, ce pun în relație aplicarea pedepselor cu rata de recidivă, oferă motive de scepticism cu privire la efectul preventiv specific sancțiunii penale; se constată o rată deosebit de ridicată a recidivei (aproximativ 50% din condamnați) ceea ce denotă o ineficacitate a pedepselor. Mai mult, cu cât un delincvent a fost mai des și mai sever condamnat în trecut, cu atât crește probabilitatea recidivei. Se poate vorbi de un efect de amplificare a delinvenței datorită reacției sociale - a se vedea teoria stigmatizării.

Desigur că aceste afirmații nu au un caracter absolut. Există rezultate care atestă ⁴² și o anumită acțiune punitivă a sancțiunilor penale: o dimensionare a riscului de recidivă este antrenată de durata pedepselor, de gradul de constrângere al acestora. Astfel că arestarea, urmărirea penală, condamnarea constituie adevărate "semnale de avertizare" care sunt de natură să limiteze posibilitatea de a repeta comportamentul delictual.

⁴² Vezi M. Cusson, *op. cit.*, pp. 177-193.

Funcția de neutralizare, în sens larg, se referă la aspectul utilitar al pedepsei: îl împiedică pe delincvent să comită noi infracțiuni prin faptul că îl privează de libertate și/sau de alte drepturi pentru un anumit timp. Desigur, nu poate fi pus semnul egal între neutralizare prin izolare și eliminarea fizică (reprezentată prin pedeapsa cu moartea); nici măcar un diminutiv al acesteia nu este, cum se spune uneori⁴³, deși până în prezent neutralizarea se efectuează doar prin încarcerare⁴⁴.

În domeniul neutralizării prin detenție se face distincție între neutralizarea nediferențiată (care se aplică la toți delincvenții în funcție de gravitatea delictului comis) și neutralizarea selectivă (ce constă în distingerea dintre delincvenți a celor considerați periculoși sau de "risc înalt"). Dificultățile, în această variantă, se referă la identificarea și posibilitatea predictivă a carierelor delincvenților cu înalt grad de pericolozitate, chiar și pentru comportamente recidiviste. S-a observat, de exemplu, într-un studiu realizat de britanici și nord-americani⁴⁵, că deținuții inițial clasati ca periculoși să aibă o comportare mult mai bună, atât în penitenciar cât și după eliberarea lor, decât alții, fals clasati ca fiind viitori non-recidiviști. Acest fapt denotă că intervin hotărâtor alți factori în modificarea ulterioară a comportamentului decât implicațiile condamnării.

În mare, clasificarea indivizilor cu înaltă pericolozitate se realizează plecând de la prezența și constatarea a patru elemente:

- comportamente sexuale și agresive manifestate într-o manieră sadică;
- o dezordine mentală vizibilă și pronunțată;
- tendințe de manifestări violente ("furii devastatoare"), pe baze nevrotice;

⁴³ R. Gassin, *Criminologie*, Dalloz, Paris, 1994, p. 493.

⁴⁴ Îndeosebi în criminologia franceză s-a vorbit un timp despre interdicțiile profesionale ca formă/effect al neutralizării.

⁴⁵ P. Greenwood, S. Turner, *Selective incapacitation revisited*, Rand Corporation, Santa Monica, California, 1987.

- absența scrupulelor (barierelor comportamentale) morale cât și raționale.

Funcția tradițională, care tinde progresiv să redevină un obiectiv esențial în acțiunea judecătorească, este funcția de retribuire, care are la bază noțiunea de justiție/dreptate: delinquentul trebuie să resimtă pedeapsa ca o "răsplată" a nedreptății pe care el a comis-o, ca o restabilire a echilibrului rupt prin actul său. În realitate, însă, în urma observațiilor empirice și a unor studii, se observă că ei consideră delictul ca un act reparator al unei injustiții pe care au suportat-o înaintea actului comis; iar pedeapsa o percep ca o injustiție suplimentară și ca o constrângere arbitrară, supradimensionată de cele mai multe ori de limitele umane ale funcționarilor din sistemul penal(procurori, judecători, avocați, etc.)

Totuși, această finalitate retributivă a sistemului penal, deși, sau tocmai pentru că se fundamentează pe considerații ale filosofiei morale de echitate și justiție, trebuie să restaureze gândirea penală și practica acestui sistem.

6. DETENȚIA CA FORMĂ DE INTERVENȚIE ȘI CONTROL SOCIAL

Una din preocupările specialiștilor se concentrează în a evalua care este beneficiul neutralizării delinquentului prin detenție pentru ca aceasta să-și ocupe locul potrivit în sistemul de intervenție. Prin aceasta se explică numeroasele studii pe această temă, reviste de știință penitenciară, reuniuni și congrese internaționale dedicate temei.

Acest interes prelungit și accentuat sugerează că domeniul vizat prezintă aspecte și laturi diverse, chiar *contradictorii*, căci condamnarea și detenția sunt justificate; dar circumstanțele

concrete de executare nu ar conduce la modificări pregnant-pozitive nici la nivelul comportamentului individual, nici asupra sursei de delincvență generală. Mai mult, s-a probat că principalele critici ce se aduc actualului sistem penitenciar sunt justificate datorită efectelor nocive pe care le exercită asupra delincvenților tineri sau adulți. Astfel că o inventariere a acestora, fără a pleca de la prejudecata că penitenciarul are efecte doar esențial negative, este utilă în prezentarea dimensiunii de intervenție.

Principalele *critice*⁴⁶ aduse acestui tip de pedepse, fără a le enumera într-o serie de importanță, sunt: deteriorarea sănătății fizice și mentale, inactivitatea/depersonalizarea demoralizantă, contaminarea morală, rupura legăturilor contactului social.

Prima se referă la faptul că nu există, în majoritatea cazurilor, condiții satisfăcătoare îndeosebi din perspectiva localurilor: spații neîncăpătoare, cu o populație peste limitele admise, iluminat deficitar și sistem de încălzire neadecvat. Toate acestea nu fac decât să deterioreze rezistența fizică, fără să facem apel la regimul de alimentație, deseori insuficient atât în cantitate, cât și din punct de vedere calitativ.

O altă critică se referă la aspectul puternic demoralizant al inactivității forțate pentru perioada de detenție. În anumite cazuri, această perioadă echivalentă cu o deprofesionalizare accentuată și dezavantajantă pentru perioada post-penală de reinserție în viața socială.

Sigur, eterogenitatea populației și permanenta dinamică a delincvenților (ieșiri-intrări) nu permite instalații proprii de organizarea unor activități lucrative în interior în timp ce cererea de muncă în exterior s-a diminuat drastic (șomajul devenind chiar sursă de delincvență). Faptul că, deși munca este facultativă, deținuții o reclamă adesea, fiind chiar percepută ca o favoare

⁴⁶ Vezi J. Verin, *Pour une nouvelle pénale*, L.G.D.J., collection "Droit et société", vol.9, Paris, 1994, pp. 221-228.

datorită avantajelor sale, se explică și prin trebuința fundamentală de diversificare a activității umane. Astfel că această critică trebuie temeinic reconsiderată, deși există un "efect de încarcerare" la nivel profesional.

Cel mai greu reproș, însă, adus sistemului de recluziune se referă la contaminarea morală; aceasta are în vedere faptul că indivizii "sănătoși", prin contact prelungit, sunt convertiți ca o consecință inevitabilă a promiscuității morale ce domnește între deținuți. Chiar dacă există reguli de selectare și împărțire pe diverse categorii a deținuților, totuși este foarte dificil de impus un comportament respectabil și inocent, mai ales actorii înșiși sunt interesați de acest aspect. Astfel că o condamnare juridică de scurtă durată poate echivala cu o condamnare definitivă din punct de vedere moral! Datorită presiunilor foarte puternice exercitate de "subcultura" delinventă, autorii unor delikte comise din imprudență sau în stări emoționale puternice au șanse reduse de a nu fi corupți. Această influență negativă este facilitată de realități ce nu pot fi schimbate într-un termen scurt: contact permanent cu indivizi dubioși, celule cu un număr mare de deținuți, lipsa unor activități alternative, prejudecăți și mentalități ale personalului (pasivitatea sa, îndeosebi) ș.a.

Ruperea legăturilor sociale, ca reproș adus sistemului punitiv de acest tip, se referă la două aspecte; mai întâi încarcerarea antrenează desfacerea contractului de muncă (atunci când el există), creând premisa unei dificultăți foarte serioase de refacere după executarea sentinței. Acest lucru este deseori însoțit de pauperizarea familiei delinventului, dezorganizarea acesteia, cu forme de dezintegrare a sa. Toate acestea conduc la un efect de de-socializare a deținutului.

Pe de altă parte, instituționalizarea penală conduce la o stare de abdicare și pasivitate, la o lipsă de voință și inițiativă care vor face dificilă reintegrarea deținutului în viața socială. Faptul că, în unele cazuri, nu există servicii specializate de asistență socială agravează și mai mult această situație.

Totuși, această "instituție totală", care este închisoarea, comportă și aspecte pozitive pentru cazurile de detenție limitată. În principal, este vorba de acea posibilitate de schimbare psihologică imposibilă în alte circumstanțe. Ea permite, atunci când subiectul este convins de necesitatea schimbării sale, crearea de obișnuințe noi, o redescoperire a unor aptitudini intelectuale, autodezvoltare etc. Dar acestea presupun obținerea adeziunii subiectului și cooperării sale în vederea transformării personalității sale; fără această condiție, toate eforturile sunt sortite eșecului.

Ca modalități concrete de estimare a rezultatelor de resocializare, în penitenciar sunt desfășurate activități și experiențe cu caracter general sau adresate unor grupuri restrânse. Amintim utilizarea muncii, considerată ca valoare redemptorie, dar și ca metodă de profesionalizare, activitățile educative, privite ca învățare școlară dar și ca educație socială precum și tehnici de dezvoltare individuală (auto-administrare, forme de dezintoxicare prin lipsa circumstanțelor, tratament psihoterapeutic prin activități specifice cu personal specializat, cum ar fi psihologi, asistenți sociali).

În contextul în care sistemul penitenciar clasic, ca "mediu închis", nu poate fi ocolit, sarcina actuală a acestuia este să se transforme, în doctrină și practică într-un sistem mai flexibil și mai modern. Această mișcare de reformă penitenciară, despre care se vorbește tot mai mult, trebuie să cuprindă pe lângă renovări și construcții de clădiri și diverse măsuri de reorganizare internă pentru a deveni mai deschis valorilor lumii "exterioare/deschise". Aceste eforturi trebuie să vizeze posibilitatea înlocuirii "culturii delictive" cu cea veritabilă a vieții sociale normale. Dar o reformă penitenciară nu poate avea loc fără o reformă penală; un nou sistem de pedepse (arest la domiciliu, arest la sfârșitul săptămânii, semi-libertatea, semi-detenția, interdicții legale, prestări obligatorii de muncă, zile-amendă, probarea, supraveghere comunitară etc.) poate fi obiectivul doar ale reformei penale, tot așa cum și înființarea/activarea unor servicii

specifice asistenței penale (asistență socială ante-, penală și post-penală etc.) rămâne în competența forurilor de decizie. Fără acest element s-ar menține hiatus-ul dintre faza judiciară și cea de execuție penală, hiatus ce împieteză asupra activității fiecăruia din cele două sectoare.

TEHNICI SPECIFICE ASISTENȚEI SOCIALE A DELINCVENȚILOR

BCU/IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

TEHNICI SPECIFICE ASISTENȚEI SOCIALE A DELINCVENȚILOR

Teoriile, indiferent de perspectiva din care abordează un fenomen, nu oferă decât, firese, explicarea cauzelor și formelor de manifestare ale unei realități. Este adevărat că unele ne pun la dispoziție diverse recomandări ce pot căpăta valoare și utilitate practică.

Putem constata că, de exemplu, în teoriile asupra delincvenței unele sunt mai apropiate de dinamica fenomenului (teoria controlului ar putea fi una) și prin aceasta credem că este mai folositoare. Altele oferă descrieri mai exacte ale unor profile delincvenționale (cum este teoria asociațiilor diferențiate) – și pot fi caracterizate ca fiind mai valoroase.

Cu certitudine, însă, există un palier la care cunoașterea teoretică se oprește pentru a face loc strategiilor și tehnicilor specifice de acțiune și intervenție. Altfel spus, specializarea înseamnă testarea în practică a teoriilor pentru valoarea lor reală; cu cât sunt mai bine asimilate și puse la lucru prin practici operaționale, cu atât este mai clară finalitatea teoriei.

În cazul delincvenței, acolo unde deja legea juridică a intervenit, în diferite faze, metodele și tehnicile de lucru cu subiecții sunt evident specifice, grupate uneori după scopul urmărit; luate împreună, însă, ele constituie un instrumentar de intervenție. Principalele tehnici utilizate de asistentul social în

lucrul cu delincvenții sunt:⁴⁷ evaluarea, auto-revelarea, interviul, interogarea, consilierea cu cele două variante ale sale, consilierea nedirectivă și consilierea directivă; consilierea de grup.

Deși există unele asemănări – la nivelul rolului, formelor de aplicare ș.a. – cu cele din alte domenii, tehnicile amintite își păstrează un specific și o diferență evidentă și nu pot fi confundate sau subsumate altor metode, din alte discipline.

1. EVALUAREA ȘI AUTO-EVALUAREA

Există mult scepticism, și chiar cinism, cu privire la rezultatele intervenției asistentului social în cadrul delincvențelor judiciarizate. Chiar dacă asemenea atitudini sunt prezente la unii, fie ei și profesioniști (polițiști, procurori, gardieni, etc), și au la bază câteva elemente reale, totuși specificul muncii asistentului social constă în *optimismul* său profesional, căci nimeni nu poate nega aserțiunea că oamenii se pot schimba. Sigur, în cazul unora schimbările sunt mai evidente și în direcția prevăzută, în timp ce pentru alții lucrurile merg mai greu. Esențial, însă, este să credem că *ceva* poate fi făcut pentru această categorie de subiecți ce au un statut aparte în societate.

La fel de diferită și de dezavantajoasă este și situația în care ei se află precum și atitudinea lor față de intervenția asistentului social. Mai întâi, ei nu caută de bună voie ajutorul de acest tip, mai mult chiar, opun o anumită rezistență în procesul de ajutor-consiliere. Dacă adăugăm faptul că majoritatea dintre ei nu dispun de mijloace adecvate (psihologice și/sau economice) de apărare și că, de regulă, investesc foarte mult în fiecare etapă a juridiciarizării, atunci ne dăm seama că intervenția asistentului social este deosebit de dificilă și trebuie să se adapteze la

⁴⁷ Vezi și A. Walsh, *op.cit.*, pp. 35-52.

trebuințele lor speciale. Singurul *avantaj* ar consta în faptul că informațiile, fără să fie abundente și complete, sunt verificate.

Aceste informații provin din diferite surse, cum ar fi: dosare ale minorilor, rapoarte de constatare ale poliției, din evaluări psihologice și uneori chiar sociale – și utilitatea lor este evidentă în *prima etapă* a intervenției: evaluarea clientului, ca proces de apreciere formală și analiză inițială a problemelor, trebuințelor specifice ale subiectului cât și a riscurilor pe care îl reprezintă pentru comunitate.

Importanța evaluării, ca etapă a intervenției, este indiscutabilă; pe baza acesteia este realizată diagnosticarea diferențiată, sunt apoi proiectate strategiile de acțiune, formele concrete și finalitățile intervenției asistentului social. Bineînțeles că unele elemente ale evaluării individuale se plasează la nivelul documentării teoretice, atunci când sunt studiate cauzele generale ale fenomenului delinvențional, dar nici o teorie, oricât de complexă ori specializată ar fi, nu constituie decât fundația pe care apoi sunt dezvoltate tehnicile evaluării.

Una dintre tehnicile cele mai eficiente și mai utilizate este cea a auto-evaluării sau auto-explorării de sine. Această tehnică este recomandabilă în lucrul cu delinvenții întrucât, în final, se ajunge la o punere în concordanță a aspirațiilor și speranțelor de auto-realizare cu mijloacele efective de realizare a acestora.

Două sunt situațiile concrete în care nu se poate aplica această tehnică. Mai întâi, atunci când subiectul are o concepție despre sine pozitivă, chiar cu o supralicitare a acesteia; când nivelul de auto-evaluare este acceptabil, asistentul social trebuie să susțină această atitudine deoarece pe acest element se concentrează perceperea realității și a experienței proprii, comportamentul fiind cel ce le încorporează și instrumentează. Atunci când auto-evaluarea este supradimensionată, este indicat ca subiectul să beneficieze de un examen specializat de psihiatrie.

În al doilea rând, sunt indivizi a căror concepție despre sine este negativă, ca rezultat al unor experiențe personale sau ale

unor deficiențe de dezvoltare. E posibil, deci, ca ei să perceapă lumea ca pe un mediu ostil, neprietenos, străin, fără nici o atracție; aceste atitudini și sentimente sunt iarăși încorporate în comportamentul său. De regulă, tendința acestor subiecți/clienti este să se facă tot mai ne-agreați, având deseori motivații interne auto-depreciative ("Cui îi pasă de mine!", "Oricum, nu sunt bun la nimic", "Nimeni nu mă mai vrea/iubește", etc.).

Însă, pentru ca asistentul social să poată învinge astfel de credințe ale clientului și să-i redea sensul ascendent al construirii de sine, însuși asistentul social trebuie să se constituie ca o *entitate* puternică și activă; altfel nu poate oferi decât sentimentul propriei zădărnicii. Din această cauză, personalitatea asistentului trebuie să aibă un rol vital în această *relație* de ajutorare, unde elementul central de valorificat rămâne cel de *interacțiune* reciproc pozitivă. Nu inventariem aici *calitățile specifice* unui lucrător în asistența socială; două, însă, par a fi predominante în această etapă: 1) asistentul social *nu trebuie să-și folosească clienții* pentru a-și rezolva/satisface trebuințe particulare. Adică să nu fie nesigur sau prea autoritar, să nu pozeze în expert, să nu țină discursuri de nici o natură, să nu ceară dovezi de apropiere/iubire, să nu fie distanți sau să nu-și sufoce clientul cu apropieri nefirești, etc.; 2) să inspire *încredere* și *credibilitate* clienților săi, adică trebuie văzut ca un profesionist cu calități și motive proprii, capabil să accepte sentimentele și preocupările altora fără a-i critica, ridiculiza sau culpabiliza. Pentru aceasta este necesară educarea unor atribute cum ar fi onestitatea, deschiderea, interesul profesional, acceptarea fără prejudecăți.

Revenind, prima fază în ajutorul acordat clienților cu deficiențe de auto-percepție constă în a-i determina să se *auto-reveleze*, să se pună în comunicare corectă cu sine. Sigur, vor fi dificultăți, în această acțiune de destăinuire căci nu e ușor să prezinți cele mai intime sentimente și gânduri; însă pot fi depășite dacă se respectă principiul *reciprocității și întâmpinării* și cel al *abordării treptate*.

Valoarea reciprocității, ca a doua fază, nu se rezumă doar la îmbogățirea experienței clientului prin cunoașterea altor alternative, dar îi sporește concomitent și încrederea și disponibilitatea spre colaborare. Desigur, acest proces trebuie să fie eliberat de exprimări valorice, de recomandări morale, de elemente demonstrative sau amenințătoare.

O abordare treptată – sau în etape – a problemelor personale este indicată întrucât, pe de o parte, oferă clientului posibilitatea re-memorării și aprofundării unor experiențe; astfel, dezvăluirea unor experiențe sau informații pot uneori să-l intimideze sau chiar să-l blocheze prin disconfortul ce i-l generează; pe de altă parte se evită efectul de asalt, ce ia forma unei relații negative față de auto-evaluarea rapidă, devenind ostil și refuzând să mai vorbească.

Un aspect deloc de neglijat se referă la faptul că ei pot *inventa* experiențe pe care să le substituie celor reale (ce fie că-i înspăimântă, fie că nu le consideră destul de relevante pentru propria personalitate).

Într-o a treia fază în aplicarea acestei tehnici ne referim la *îmbunătățirea* concepției despre sine prin auto-evaluare. Căci astfel clientul – dar în același timp și asistentul social – își cunoaște slăbiciunile și puterile, limitele și speranțele, ca și propria eficacitate în sistemul propriu de viață. Mai mult chiar, unii consideră auto-evaluarea la fel de necesară pentru sănătatea mintală ca și nutriția pentru sănătatea fizică.⁴⁸ Fără să exagerăm, cunoașterea de sine – ca tehnică de intervenție a asistentului social – reprezintă un instrument de *descoperire individuală* și, prin aceasta, de reconstruire a comportamentului în acele segmente deficitare la un moment dat. Aceasta implică, bineînțeles, o concepție *dinamică* asupra clienților și experiențelor acestora; coroborată și cu teza adaptării pozitive la mediu pe măsura schimbării lui, putem spune că în fiecare individ, normal psiho-medical, se găsește posibilitatea unei schimbări.

⁴⁸ Vezi și O. Mowrer, *The New Group Theory*, Reihold, Princeton, 1964;

De fapt, acestea sunt *îndemnurile* pe care un asistent social le poate oferi unui client (delincvent sau nu): să se adapteze pozitiv la schimbările din viața lui, să experimenteze moduri (stiluri) de viață diferite de cele delinvente, să se auto-exploreze, și să interacționeze cu alții pe baza auto-evaluării.

În concluzie, evaluarea și auto-revelarea presupun o largă varietate de *acțiuni și însușiri* din partea lucrătorului social; el însuși trebuie să fie dispus la o diversitate de experiențe pe care să le interpreteze eficient în instrumentarul metodologic. De aceea este recomandabil ca, înainte de a practica în fapt evaluarea și auto-revelarea, să și experimenteze ceea ce el cere clienților săi. Pentru aceasta pot fi utilizate diverse exerciții, prezente în literatura de specialitate.

2. TEHNICI DE INTERVIEWARE A DELINC- VENȚILOR JUDICIARIZAȚI

În sens larg, prin interviu înțelegem un proces focalizat pe comunicare prin intermediul căreia sunt obținute informații cu scopul de a-l evalua pe interviuat. Este, deci, o metodă structurată cu obiectivul de a cunoaște o altă persoană.

În cazul asistenței sociale, interviul este conceput astfel încât să-l determine pe operator să ia decizii, de obicei în ceea ce privește pe client, în vederea acordării unui ajutor specific clientului său.

La nivelul muncii cu delincvenții judiciarizați, asistenții sociali pot structura stiluri de interviu pe diferite categorii de subiecți; delincentul-client, victimă, polițiști, membri ai familiei clientului și alte categorii implicate în informații despre client, oferite voluntar. Ca o tehnică specifică amintim *interogarea*, mai focalizată și mai delimitată pe anumite informații.

Scopul specific al interviului în cazul delincvenței judiciarizate este particularizat pe categoria de populație aplicat. Astfel, aplicat *clientului*, interviul este un instrument de diagnosticare și de înțelegere a clientului cu problemele sale. De obicei, prin interviu sunt urmărite obiective cum ar fi: motivații de acțiune, delimitarea tensiunilor personale ale clientului, înțelegerea motivației de acțiune, evaluarea impactului și a riscului social a faptei comise. Totodată, interviul reprezintă demararea serviciului de tratament și poate constitui începutul procesului de *reabilitare* și/sau resocializare (îndeosebi în cazul delincvențelor ocazionale).

Pentru realizarea diverselor obiective, cu atât mai mult cu cât pot diferi și categoriile de populație investigate, sunt utilizate diverse *tehnici de interviu*, determinate adesea de finalitățile demersului, dar și de regula multiplicității metodologice.

Una dintre cele mai valoroase este *ascultarea activă*, ce constă în construirea unei stări de extremă atenție la informațiile oferite de subiect și transmiterea acestei stări, atât verbal cât și non-verbal. Avantajul acestei tehnici se referă la posibilitatea de a observa și înregistra formele de comunicare non-verbală ale subiectului și gruparea informațiilor în categorii de semnificație. Există, totuși unele dezavantaje ce se referă la *coduri* sau cutume culturale (de exemplu, fixarea vizuală prelungită poate însemna pentru unii un act de provocare), dar și la limite individuale (o ascultare prelungită și intensă se poate transforma neintenționat într-o atitudine de superioritate).

Ca o precizare cu caracter practic, trebuie indicat că între asistentul social și interviuat, în această caz, nu trebuie să fie interpus vreun obiect (masă, bancă etc) ce ar avea rolul unui obstacol. Poziția *ușor aplicat înainte* comunică subiectului un interes sporit, dar trebuie evitată o apropiere fizică prea mare, care fie l-ar deranja pe acesta prin restrângerea spațiului personal, fie l-ar îndemna la intimități și oferte nepotrivite cu codul profesional.

Tehnica interogativă nu se îndepărtează de scopul interviului (de a asculta ce spune subiectul), căci se aplică atunci când se impune o dirijare spre anumite aspecte (anumite evenimente, anumite circumstanțe, unele atitudini ale clientului etc.). Pentru aceasta sunt puse întrebări – fie că sunt *deschise*, adică răspunsul nu poate fi dat în câteva cuvinte, fie că sunt *închise*, adică cu variante de răspuns deja oferite și/sau limitate. Aceste întrebări au avantajul că focalizează atenția pe anumite aspecte și concentrează informația oferită. A treia categorie de întrebări, cele *probă*, care sunt întrebări indirecte cu final deschis, încurajează subiectul să abordeze chestiuni la care doar s-a făcut aluzie; au scopul de a clarifica și prelucra o serie de informații abandonate la un moment dat. Rolul deosebit al întrebărilor-probă îl tentează uneori pe operator spre o utilizare excesivă, ceea ce poate fi evitat printr-o alternativă a tipurilor de întrebări, cât și a tehnicilor de intervievare.

Desigur, adaptarea va avea loc în funcție de ritmul specific al desfășurării interviului; de exemplu, uneori se impun întrebări foarte scurte, cu răspunsuri concise; alteori pauzele sunt firești și constituie momente de reformulare sau de decizie; de asemenea, pot fi cazuri când clienții vor refuza sistematic să răspundă la unele întrebări. Pericolul cel mai frecvent, însă, se referă la sugestionarea unor răspunsuri prin însăși întrebarea pusă, ceea ce ar conduce la înregistrarea și evaluarea unor informații ce nu provin de la client.

O altă tehnică este cea ce se numește *ascultarea cu a treia ureche*⁴⁹. Aceasta presupune nu doar *înregistrarea*, auditivă sau nu, a informațiilor, cât decriptarea sensurilor pe care nici chiar clientul nu are intenția a le releva. De exemplu, adjectivele utilizate de client în descrierea celorlalți poate sugera atitudinea acestuia față de responsabilitatea actului comis. Sau mecanismele

⁴⁹ Th. Reik, *Listening with the Third Ear*, Grove Press, New York, 1956;

specifice de apărare utilizate de client (raționalizare, proiectare, substituire) arată gradul de distorsionare a realității.

DIFICULTĂȚI ÎN DESFĂȘURAREA INTERVIULUI

Asemenea impedimente nu sunt deloc rare și afectează evident procesul de adunare a informațiilor. În funcție de *sursa* lor, se poate spune că unele sunt generate de client/subiect în timp ce altele aparțin pregătirii profesionale și stadiului de dezvoltare a personalității asistentului social. Astfel, la primul nivel sunt plasate greutățile determinate de clienții refractari, nervoși sau neîncrezători, fără să mai amintim tehnicile specifice de disimulare ce aparțin *arsenalului* de adaptare specific recidiviștilor.

Însă grupa cea mai serioasă de impedimente se referă la *pregătirea* interviului și *desfășurarea* propriu-zisă a acestuia de către specialist.

Din partea de pregătire, fără referiri de metodologie, se poate preciza elementul *decorului fizic*, cel care asigură un anume impact asupra subiectului. Este total neindicat desfășurarea acestuia în biroul unui șef direct al clientului sau într-un loc străin mediului său. Sigur, facilitățile care țin de spațiul oferit nu sunt ideale, dar trebuie respectată regula confidențialității și caracterul personal al întrevederii. Pe cât posibil, se vor evita întreruperile ce survin din exterior (telefon, circulația persoanelor); sigur, unele pauze sunt inevitabile, dar ele nu trebuie niciodată făcute în interesul personal al asistentului social sau în scopuri neimportante. Este vital, de asemenea, să se ofere subiectului întreaga atenție pe durata desfășurării interviului.

De asemenea, pregătirea prealabilă trebuie să cuprindă ca fază și *cunoașterea* cazului, bazată pe documentarea din dosarele procuraturii și poliției, din alte documente oficiale, dar și din alte surse. Ar fi benefică utilizarea unei modalități de *anunțare prealabilă* a subiectului cu privire la intențiile interviului ce va urma. Această modalitate poate consta în completarea unui

formular cu date generale (nume, data și locul nașterii, adresa actuală, loc de muncă, școli urmate, situația familială, situația materială) urmate de situația medicală și o relatare foarte scurtă a delictului comis.

Utilitatea unui asemenea formular rezidă în:

- sensibilizează clientul la problemele ce vor fi detaliate;
- îi dă posibilitatea de a reflecta înainte de interviu pentru a decide dacă va fi sincer sau nu;
- oferă o imagine generală cu privire la abilitățile de comunicare;
- minimizează etapa informațiilor formale (vârstă, școală etc);
- facilitează explicarea scopului interviului și a intențiilor asistentului social;
- înlesnește un prim contact mai sincer și mai direct, bazat pe un acord reciproc.

Desigur, există o multitudine de alte aspecte demne de discutat (explicarea scopului interviului, conducerea acestuia prin comportamentul și limbajul operatorului, modalități de *manipulare* a clienților etc.); însă ne lămităm deocamdată la a enumera câteva dificultăți ce apar în timpul desfășurării activității cu clientul și care trebuie eliminate până nu se transformă în obișnuințe dăunătoare.

Visarea cu ochii deschiși se poate instala atunci când apare plictiseala din partea operatorului, fie din dezinteres, fie datorită unor trebuințe personale sau presante. Acest *viraj* spre problemele personale poate fi rezultatul unei lipse de concentrare pe probleme profesionale; dar, poate fi și o caracteristică de personalitate (cei ce se concentrează mai mult pe viitor). Înlăturarea fiecărui obstacol constituie un test de voință și etică profesională.

Digresiunea survine atunci când o informație ce este comunicată asistentului social face conexiuni cu alte elemente, nerelevante însă pentru cazul respectiv. Această tentativă – de a lăsa ideile să rățăască în afara subiectului discuției – conduce, în

general, la pierderea contactului cu gândurile și atenția clientului. Dacă se repetă, pot compromite nu atât desfășurarea interviului cât propria imagine a asistentului social în fața clientului; cei care fac digresiuni sunt, de obicei, persoanele *împrăștiate*, dezordonate, cu dificultăți de concentrare.

Discuția în contradictoriu, deosebit de frecventă, apare atunci când clientul face o afirmație ce deranjează pe operator care, apoi, va întrerupe firul conversației aducând contra-argumente sau opinii personale. Dacă operatorul își amintește că interviul nu este o dezbatere, atunci momentul este ușor depășit. Cei ce practică, totuși, această modalitate de lucru sunt fie aroganți și plini de sine, fie ipocriți și egoiști, calități ce vin în contradicție cu profilul asistentului social.

Repetiția intervine atunci când operatorul revine la afirmații anterioare, rupând firul comunicării actuale. Se caută, în acest caz, o formulare mai adecvată (cazul perfecționiștilor) sau o întărire a argumentelor (cazul operatorilor nesiguri). Problema este că se pierde fluenta conversației, incluzând aici și pierderea unor explicații oferite deja.

De asemenea, o altă dificultate se referă la *tentația de a întrerupe*, mai ales atunci când subiectul face afirmații nefondate, chiar enervante. În acest caz, trebuie amintit că, interviul nu este un prilej de a marca puncte, deci nu este un prilej de a pune la punct pe cineva.

Soluția este de a lăsa subiectul să facă digresiunile care pot fi tolerate – căci unii oameni au nevoie de mai mult timp pentru a ajunge la un punct vital.

Sigur, exigențele desfășurării interviului sunt mai numeroase, important, însă, este să nu se uite nici un moment că cel mai important aspect este cel al *audierii* efective a clientului. Întreaga metodologie trebuie corelată cu această cerință precum și cu cea a *evaluării* corecte a clientului și circumstanțelor comiterii delictului.

3. INTEROGAREA ÎN ASISTENȚA SOCIALĂ

Un instrument ce face parte uneori din lucrul cu delincvenții, îndeosebi cei în faza judiciarizării, este interogarea, care are ca scop să obțină recunoașterea unei acuzații, din partea unei persoane implicate într-un delict, fie să obțină clarificarea unor fapte de la cineva care este nevinovat.⁵⁰ Ca și interviul, implică culegerea de date despre client sau subiect, dar focalizarea este mult mai puternică și presupune o abilitate deosebită în desfășurarea ei.

Ca asistent social, interogarea se desfășoară îndeosebi în situațiile de ante-sentință și are ca finalitate clarificarea implicației subiectului în comiterea unui fapt. Se deosebește de *anchetarea* polițienească, ce are ca scop investigarea amănunțită a unei declarații prin folosirea unei chestionări formale și sistematice.

Utilitatea interogării rezidă în responsabilitatea de monitorizare a comportamentului clienților-delinvenți. Ori, există cazuri de violări a unor prevederi regulamentare pe care clienții nu le recunosc imediat, chiar negări categorice și prelungite – cu preponderență în mediul penitenciar. În consecință, pentru restabilirea adevărului și a rolului specific se recurge la *tehnica interogării*. Prin aceasta se urmărește obținerea unor informații specifice, ascunse de regulă sub o motivație anume (morală specifică grupului de delincvenți, apărarea unui interes personal, respectarea unor reguli nescrise etc).

Diferența față de interviu se regăsește în faptul că cel care conduce discuția cu autoritate este anchetatorul, și nu clientul; acesta din urmă are atâta inițiativă cât să poată relata cele întâmplate.

⁵⁰ R. Wicks, *Applied Psychology for Law Enforcement Officers*, Mc.Graw Hill, New York, 1974, p. 133.

Pregătirea pentru interogare este diferită de cea a interviului, deși în unele puncte este similară. Diferența este că acum are loc o *confruntare*, uneori între două persoane inteligente, structurată pe întrebări scurte, clare, subordonate unei singure idei. Pentru anchetator se impune cunoașterea în detaliu a celorlalte mărturii, incriminante sau nu, pe baza cărora își poate schița structura logică a interogatoriului.

Conducerea și *desfășurarea* interogării trebuie să respecte unele reguli, astfel încât să fie înlăturate dezavantajele și problemele ce decurg din incompletitudinea informației. În primul rând, anchetatorul trebuie să manifeste *încredere* în pregătirea sa și profesionalitatea întâlnirii. Această încredere poate fi subtil demonstrată printr-o fermitate a exprimării și argumentării, prin siguranța și credibilitatea cunoștințelor, chiar și atunci când apărarea clientului este puternică.

Un element important îl constituie *stilul* aplicat în desfășurare. Prima cerință este aceea de a fi total profesional, fără implicări emoționale personale. Nu este recomandabilă poziția *tipului dur*, ușor de descifrat de delicvenții versați, și nici abordarea unor presentimente.

Specific interogatoriului este și punerea unor *întrebări conductive*, lucru total neindicat în interviu, prin care se încurajează puternic anumite răspunsuri/mărturisiri; de regulă, aceste întrebări reconstituie desfășurarea delictului, și-i creează iluzia subiectului că doar recunoaște niște lucruri deja cunoscute. De exemplu: "Ai fost în ... pe la ora ..., nu-i așa?", "Apoi ai plecat ..., ai făcut?".

O altă regulă se referă, însă, la *dezvăluirea* treptată a acelor *informații* care-l incriminează pe subiect, uneori luându-l prin surprindere, fără a-l lăsa să presupună pasul următor. Se poate insista pe nepotrivirea dintre propria declarație și celelalte, determinându-l astfel să rămână mereu în apărare. Îndeosebi recidiviștii vor reactiona pozitiv la astfel de probe, indicând cu sinceritate zonele adevărate.

Dacă sunt subiecți care fac afirmații false – și acest lucru nu poate fi probat – trebuie lăsată impresia că sunt acceptate; căci minciuna va genera o altă, astfel încât vor ajunge într-o situație în care singura alternativă este adevărul.

O altă regulă se referă la *crearea unui disconfort* pentru subiect și profitarea de acesta. Semnele exterioare ale disconfortului sunt multiple (confuzie verbală, bâlbâială, transpirația, nervozitatea, ticuri etc.) și acestea pot fi interpretate ca indicativi ai vinovăției; în consecință, se trece la presiuni verbale (prin repetarea unor întrebări mai dificile pentru subiect), la reluări de variante (căci subiectul nu-și va mai aminti acum micile detalii, inventate), la utilizarea unor trucuri (cum ar fi amăgirea sau procedeul *ușii din spate*). Totuși, pentru asistentul social utilizarea trucurilor în interogatoriu nu este recomandată deoarece, datorită manipulării psihologice, se poate reduce sentimentul de vinovăție.

Mai mult decât atât, după încheierea interogării, trebuie restabilită relația de lucru cu clientul. De aceea este bine ca, de fiecare dată, clientul să știe *motivul* interogatoriului și *consecințele* acestuia, astfel încât această tehnică să fie privită ca pe ceva necesar, ce face parte din sarcinile profesionale.

4. CONSILIEREA

Una dintre tehnicile cele mai utilizate, chiar dacă deseori este abordată în mod involuntar, cu rezultate avantajoase pentru client este *consilierea*,⁵¹ deși unii practicieni refuză să-i confere statutul pe care-l merită, substituind-o fie cu tehnicile psihoterapeutice, fie cu interviul. Este adevărat că rolul său este asemănător cu cel al

⁵¹ J. Brown, R. Pate, *Being a Counselor*, Pacific Grove, CA, Brooks/Cole, 1983, p. 25 et sq.

psihoterapiei, dar există o deosebire majoră: psihoterapia, utilizată de psihologi și psihiatri antrenați special în această direcție, constă în interpretarea patologiei problemelor clienților în timp ce consilierea interpretează lipsurile actuale ale clienților. Deci prin consiliere se urmărește adaptarea optimală la condițiile de viață și dezvoltarea personalității deja existente, rezolvarea în primul rând a conflictelor interpersonale. Când un client are probleme ce depășesc abilitatea consilierului, acesta este dirijat spre serviciile de specialitate.

De asemenea, există un raport specific între *consiliere* și *interviu*. Se poate spune că tehnica de consiliere este o extensie a interviului, întrucât utilizează aceleași procedee de comunicare, chiar dacă există din partea consilierului o participare cu multă căldură, acceptare și înțelegere. Însă există și diferențe ce le autonomizează ca tehnici separate. Una dintre acestea se referă la nivelul de rezistență al clientului, mai scăzut în timpul procesului de consiliere.

O altă diferență specifică a consilierii se referă la utilizarea unor teorii care fundamentează obiectivele și formele de desfășurare; cel mai frecvent, acestea sunt aplicate în conexiunea lor (se utilizează câte un element din fiecare, funcție de etapa procesului de ajutor). Spre exemplu, teoria psihanalitică este aplicată atunci când se intenționează "pătrunderi" psihologice spre mecanismele de apărare și rezistență ale clientului, activate în timpul intervenției lucrătorului social. Înțelegerea acestor mecanisme, fără însă a aplica tehnici psihoterapeutice de îndepărtare - care este sarcina altui specialist -, îl ghidează pe intervenant în fazele activității sale (dirijarea clientului spre psihoterapeut, adaptarea obiectivelor, inversarea unor pași în intervenție, evitarea unor consecințe negative, etc.)⁵²

Una dintre cele mai cunoscute tehnici de consiliere este cea a *terapii centrate pe client*, ce se realizează prin prezența a patru

⁵² A. Walsh, *op. cit.*, pp. 133-144.

procedee: ascultarea activă, clarificarea, parafrizarea și reflectarea sentimentelor. Pentru a face posibilă o asemenea intervenție, consilierul trebuie să probeze, în relația sa cu clientul, trei atribute principale:⁵³

- atitudinea pozitivă și necondiționată
- abordarea cu sinceritate
- empatia.

Atitudinea pozitivă necondiționată se instalează când lucrătorul social reușește să *comune* clientului o acceptare completă și sinceră a personalității acestuia, cu tot ce ține de manifestarea ei. Este complet neindicată poziția moralizatoare, de etichetare a unor acte, atitudini sau sentimente. Desigur, aceasta nu înseamnă că sunt *aprobate* în fața clientului actele ilegale sau imorale.

Sinceritatea, ca o condiție fundamentală, constă în "dezvăluirea" propriei personalități în activitatea cu clientul. Trebuie precizat că sinceritatea are un caracter profesional, deci autodezvăluirea va viza acele elemente ale personalității integrate, care să poată activa și dezvolta componente corespunzătoare ale eu-lui clientului.

Empatia este capacitatea de a participa la ceea ce simte clientul, este o fuziune cu sentimentele acestuia. Implică mai mult decât o înțelegere de tip intelectual; este un transfer emoțional în universul interlocutorului. Această calitate, pentru a fi dezvoltată, necesită un antrenament deosebit ce începe cu *ascultarea activă* și se finalizează cu asimilarea unor vaste cunoștințe și experiențe despre cauzele și motivele comportamentului uman. De precizat, totuși, că empatia nu presupune încurajarea comportamentelor negative, ci trebuie să se centreze pe construirea comportamentelor alternativ-pozitive.

⁵³ J. Anderson, *Counseling through Group Process*, Springer, New York, 1984, pp. 13-15.

Amintind aici doar câteva idei ale consilierii *non-directive*, care sugerează doar un drum anevoios, este necesar a aminti că nu toate sunt aplicabile în domeniul muncii cu consilierea de grup, atractivă pentru condițiile din penitenciar, este mai ușor de abordat decât ședințele de psihoterapie. Metoda sau tehnica ce urmează a fi aplicată este selectată după ce are loc etapa de evaluare a resuselor clientului: nu trebuie să se ceară prea mult, dar nici prea puțin raportat la resursele de care dispun. A cere prea mult conduce la creșterea rezistenței, a solicita prea puțin înseamnă risipirea efortului.

Pregătirea solidă a lucrătorului social reclamă așadar, pe lângă un sistem de cunoștințe teoretico-metodologice, un set de experiențe și experimentări profesionale.

***Modalități de implicare a asistenților sociali
(studenți) în activități specifice serviciilor
de protecție și asistență socială.
Principalele obiective în practica de
specialitate***

A) Colaborare de teren, cu următoarele etape:

1. cunoașterea reciprocă
2. crearea unui climat de încadrare deschis
3. elaborarea unei abordări comune a problemei
4. obținerea aprobărilor și sprijinului necesar pentru o acțiune
5. formularea scopurilor de acțiune comună
6. determinarea strategiei și mijloacelor de aplicare
7. evaluare
8. adoptarea de noi acțiuni pentru viitor

B) scopuri/grupuri de lucru pentru o temă/problemă concretă (problema drogurilor).

I. etapă

II. formarea grupurilor de lucru - echipe mixte - 3 ore lucru teme pentru fiecare grup:

1. istoric și predare
2. personalitatea toxicomanului
3. mediul/grupul toxicomanului
4. intervenția juridică
5. tratament
6. prevenția

C) descrierea unor servicii sociale de tip:

a. individual

b. comunitar

a. 1. servicii de ajutor a victimilor

2. servicii de ajutor justițiabilitar (judiciarizaților)

- ajutor pentru prevenire
- ajutor pentru condamnați
- ajutor pentru delinvenți condiționat

Servicii oferite victimilor:

- o primire/întâmpinare/contact specifică
- o informare practică adaptată la cerere
- ajutor pentru a face față situației
- ajutor tehnic, în procesul de juridiciarizare
- sprijin psihologic victimii și apropiaților

b. la nivel comunitar: - proiecte pentru:

- analiza resurselor disponibile (sociale, juridice, psihologice, financiare) în perspectiva unui ajutor general sau specific - (constituirea unui fișier, contractări, stabilirea de acorduri și colaborări).
- identificarea problemelor și lacunelor în serviciile existente, din punct de vedere al primirii victimilor și ajutorul acordat juridic și psihosocial
- sensibilizarea serviciilor din prima linie a nevoilor specifice ale victimilor (spital poliție etc.)

- sensibilizarea resurselor existente și transmiterea informațiilor la destinație.
- colaborarea cu servicii specializate și elaborarea unor programe pe teme specifice (abuz contra copiilor, abuz sexual, prevenire etc.)

D. Alte tipuri de centre:

- centre de asistență generală
- centre de ajutor urgent (ex. refugiu femeii bătute)
- centre pentru probleme de violență (ex. SOS viol)
- centre pentru toxicomani
- centre de ajutor medical
- centre de ajutor juridic.

CUPRINS

ARGUMENT	5
----------------	---

ARGUMENT	9
----------------	---

Capitolul I

Repere sociologice pentru asistentul social

(CRISTIAN BOCANCEA)	13
---------------------------	----

1. Despre societate	13
---------------------------	----

2. Acțiunea socială	21
---------------------------	----

2.1. Actorul social.....	23
--------------------------	----

2.2. Modelele de acțiune.....	26
-------------------------------	----

3. Nevoile umane și problemele sociale.....	30
---	----

3.1. Precizări conceptuale	30
----------------------------------	----

3.2. Clasificarea nevoilor umane	37
--	----

3.3. Perspective teoretice în analiza problemelor sociale....	44
---	----

Capitolul II

Asistența socială - un răspuns la sfidările

lumii contemporane (CRISTIAN BOCANCEA)	53
--	----

1. Evoluția formelor de asistență socială	53
---	----

1.1. Creștinismul și asistența socială.....	54
---	----

1.2. Protestantismul și nașterea asistenței laice	57
---	----

1.3. Asistența socială în statul bunăstării generale	61
2. Asistența socială în sistemul general al protecției sociale	65
2.1. Asigurările sociale	66
2.2. Asistența socială - sistem subsidiar	
a) al protecției sociale	67
3. Funcția de mediere a asistenței sociale	72

Capitolul III

Asistentul social și sistemul client

(CRISTIAN BOCANCEA)	77
1. Asistentul social	77
2. Sistemul client	84
3. Poziția sistemică a asistentului social	88

Capitolul IV

Modele explicative asupra delincvenței

(GEORGE NEAMȚU)	93
1. Utilitatea teoriei în abordarea delincvenței	93
2. Teorii asupra delincvenței	95
2.1. Teoria învățării sociale a agresiunii	100
2.2. Teoria anomiei	106
2.3. Teoria subculturilor delincvente	109
2.4. Teoria controlului social	111
3. O tipologie a conduitelor delincvente	114

Capitolul V

Dinamica sistemului delincvențional

(GEORGE NEAMȚU)	121
-----------------------	-----

1. Transformarea controlului social	121
2. Medierea ca formă de rezolvare a conflictelor	124
3. Sistemul și nivelul delincvențional.....	132
4. Dinamica "eroziunii penale"	136
5. Funcțiile pedepsei.....	139
6. Detenția ca formă de intervenție și control social	143

Capitolul VI

Tehnici specifice asistenței sociale a

delincvenților (GEORGE NEAMȚU)..... 149

1. Evaluarea și auto-evaluarea	150
2. Tehnici de intervievare a delincvenților judiciarizați	154
3. Interogarea în asistența socială	160
4. Consilierea	162

Cuprins..... 169

SOMMAIRE..... 173

BCUIAS/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

SOMMAIRE

ARGUMENT	5
----------------	---

ARGUMENT	9
----------------	---

CHAPITRE Ier

Repères sociologiques pour l'assistant social

(CRISTIAN BOCANCEA)	13
---------------------------	----

1. Reflections sur la société	13
-------------------------------------	----

2. L'action sociale	21
---------------------------	----

2.1. L'acteur social	23
----------------------------	----

2.2. Modèles d'action	26
-----------------------------	----

3. Les besoins humains et les problèmes sociaux.....	30
--	----

3.1. Eléments de définition	30
-----------------------------------	----

3.2. Taxonomies des besoins humains	37
---	----

3.3. Perspectives théoriques dans l'analyse des problèmes sociaux	44
--	----

CHAPITRE II

L'assistance sociale - un reponse aux défis du

monde contemporain (CRISTIAN BOCANCEA)	53
--	----

1. L'évolution des formes d'assistance sociale	53
--	----

1.1. Le christianisme et l'assistance sociale	54
---	----

1.2. Le protestantisme et la naissance de l'assistance civile.	57
1.3. L'assistance sociale dans Welfare State	61
2. L'assistance sociale dans le cadre du système général de la protection sociale	65
2.1. Les assurances	66
2.2. L'assistance sociale - système subsidiaire de la protection sociale	67
3. La fonction de médiation du travail social	72

CHAPITRE III

L'assistant social et le client

(CRISTIAN BOCANCEA)	77
1. L'assistant social	77
2. Le client	84
3. Position systémique de l'assistant social	88

CHAPITRE IV

Modèles explicatifs sur la délinquance

(GEORGE NEAMȚU)	93
1. L'utilité de la théorie dans l'étude de la délinquance	93
2. Théories sur la délinquance	95
2.1. Théorie de l'apprentissage social de l'agression	100
2.2. Théorie de l'anomie	106
2.3. Théorie de sous-cultures délinquantes	109
2.4. Théorie de contrôle social	111
3. Une typologie des comportements délinquents	114

CHAPITRE V**Dynamique du système de la délinquance**

(GEORGE NEAMȚU)	121
1. Transformation du contrôle social	121
2. La médiation en tant que forme de traitement des conflits.....	124
3. Système et niveau de la délinquance	132
4. Dynamique de "l'érosion pénale"	136
5. Fonction de la punition	139
6. La détention - forme d'intervention et de contrôle social..	143

CHAPITRE VI**Techniques de l'assistance sociale des****délinquants (GEORGE NEAMȚU)..... 149**

1. Evaluation et auto - évaluation	150
2. Techniques d'interview des délinquants condamnés	154
3. L'interrogation dans l'assistance sociale.....	160
4. Conseiller dans l'assistance sociale	162

SOMMAIRE	169
-----------------------	------------

SOMMAIRE	173
-----------------------	------------

Editura A92

Tiparul executat la Polirom S.A. • 6600
Iași, Calea Chișinăului nr. 32
Tel. & Fax (032) 230323; (032) 230485

BCUIASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

PUBLICAȚIILE FUNDĂȚIEI ACADEMICE "PETRE ANDREI"

I. Seria: ISTORIE, FILOSOFIE, PSIHO-SOCIOLOGIE

